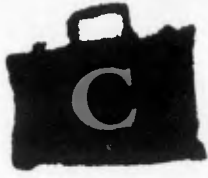

92-720

CONFERENCE

CULTURAL TOURISM & REGIONAL DEVELOPMENT

provinsje fryslân
provincie friesland

Boekmanstichting - Bibliotheek

Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
telefoon: ~~24 37 36~~ / ~~24 37 37~~ / ~~24 37 38~~ / 24 37 39

De uitleentermijn bedraagt een maand. Mits tijdig
aangevraagd is verlenging met een maand moge-
lijk, tenzij de publikatie inmiddels is besproken.

De uitleentermijn is verstreken op:

28 APR. 1994		
11 DEC. 1995		
26 AUG. 1996		

CONFERENCE

CULTURAL TOURISM & REGIONAL DEVELOPMENT

provinsje fryslân
provincie friesland

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Syllabus

Inhoud

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Welkomstwoord <i>H. Wiegel</i>	1
Toerisme en cultuurtoerisme in het E.G.-beleid <i>G. Bernardini</i>	3
Cultuurtoerisme: de mogelijkheden van interregionale samenwerking in Europa <i>A. Kilday</i>	7
Toerisme als factor die verandering veroorzaakt <i>J. Jafari</i>	11
Cultuur als onderdeel van vrijetijdsbeleid <i>N. Speelman</i>	17
De introductie van toerisme in een landelijk onderontwikkelde regio Het evenwicht tussen economie en politiek <i>H. Tober</i>	23
Nieuwe mogelijkheden op het gebied van cultuurtoerisme en de financiering ervan <i>G. Swallow</i>	27
Toerisme en cultuurtoerisme commercieel gezien <i>S. Soepboer</i>	33
Overleven van de crisis in massatoerisme: naar een samenhangend toerisme <i>J.D. Fridgen</i>	39
Het cultuurtoeristische beleid in de regio Pays de la Loire <i>G. Verlynde</i>	45
Cultuurtoerisme in Voralberg en hoe dit Chios heeft geholpen een nieuwe strategie te ontwikkelen <i>K. Gehrler</i>	49
Regionale ontwikkeling en toerisme, het optimaliseren van de voordelen voor de plaatselijke bevolking <i>J. Madounier</i>	53
De provincie Friesland, een voorbeeld van een cultuurtoeristisch actieplan <i>R. Terpstra</i>	57
Cultuurtoerisme in de nieuwe Duitse deelstaten <i>B. Benthien</i>	65

Welkomstwoord

H. Wiegel,
Commissaris der Koningin in de provincie Friesland

Uit naam van het bestuur van de provincie Friesland heet ik u allen van harte welkom op deze conferentie Cultuurtoerisme en Regionale ontwikkeling. Het bestuur van de provincie Friesland stelt het zeer op prijs dat zoveel naar deze conferentie hebben willen komen en aan deze conferentie ook een bijdrage willen leveren. Ik zou in het bijzonder, namens het bestuur van onze provincie, het Europees Centrum voor Traditionele en Regionale Culturen welkom willen heten, de vertegenwoordiger van de Europese Commissie, het Gemeentebestuur van Leeuwarden en de Kamer van Koophandel voor Friesland. Ik dank hen ook voor hun financiële bijdragen, die deze conferentie mede mogelijk hebben gemaakt. Inhoudelijke bijdragen zijn en worden daarnaast geleverd door de Christelijke Hogeschool Noord Nederland, de ECTARC en de European Leisure and Recreation Association. Ook daarvoor dank.

Toerisme ontwikkelt zich steeds meer tot een economische factor van betekenis. De vrije tijd van de burgers in Europa neemt toe. Het aantal -ook korte-

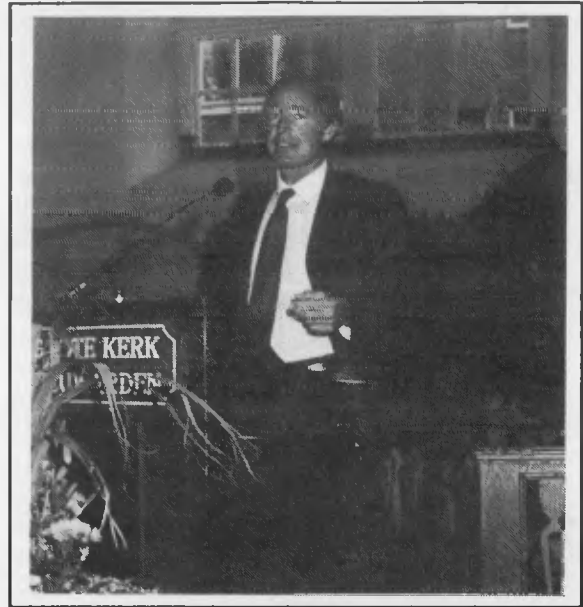
vakanties per jaar is stijgende en het aantal toeristisch bestede guldens groeit daardoor van jaar op jaar. Tegelijkertijd zien we ook een verschuiving in doelen van vakanties. Niet alleen meer worden de overbekende vakantie-oorden bezocht; toeristen van vandaag gaan soms ook op zoek naar minder bekende oorden; willen nieuwe streken en regio's verkennen. Die nieuwe toerist, die ik voor het gemak maar de cultuurtoerist noem, wil van zijn nieuwe vakantiebestemming ook op een andere manier kennisnemen; van de geschiedenis, van de cultuur, van het eigen karakter van de bezochte vakantiebestemming. We zien tegenwoordig een groot aantal en een groeiend aantal toeristen dat belangstelling heeft voor de culturele bijzonderheden van de streek die men bezoekt. Dat zijn daacht ik, en dat zeg ik ook graag als Commissaris van de Koningin juist hier in deze provincie, belangrijke ontwikkelingen. Zeker ook voor regio's die zich tot op heden niet mochten verheugen in de belangstelling van de toeristenmassa's. Al kun je overigens een vraag stellen bij het feit of je je moet verheugen

juist over de komst van massa's toeristen.

Als we kijken naar nieuwe ontwikkelingen dan bieden deze de regio's zeker kansen om wel te profiteren van de voordelen van het toeristische bezoek aan de eigen streek en tegelijkertijd de nadelen die aan het massatoerisme verbonden zijn te vermijden. Langs die weg kan een interessante economische activiteit ontstaan die goed inpasbaar is in de aard van de economie, in de aard van de samenleving en daarmee kan de welvaart en de werkgelegenheid van de bevolking mede worden gediend. Die ontwikkeling ontstaat natuurlijk niet vanzelf. Zeker zullen meerdere inleiders vanochtend en morgen aantonen dat er ook een actieve opstelling nodig is om het cultuurtoerisme te bevorderen. Toeristen moeten dan ook de kans krijgen om kennis te nemen van de cultuur, van de taal en van het eigen karakter van de bezochte streek. En daar hoort van alles bij. Ook bijvoorbeeld dat monumentale gebouwen, die van oudsher veelal moeilijk toegankelijk zijn, beter moeten worden opengesteld; dat er afwisselende programma's moeten worden ontwikkeld. Afwisselende programma's met bijvoorbeeld theaterbezoek, bezoeken aan musea, aan monumenten, aan 'stedeschoon'. Programma's ook met tentoonstellingen, met interessante festivals en dat alles moet op een zodanige wijze worden gepresenteerd, dat het culturele en het toeristische aspect op een evenwichtige wijze naar voren komen. Kortom, belangrijk is dat de bezoekende toerist kan kiezen uit een afwisselend en dus een interessant aanbod dat representatief is voor de regio waar hij op bezoek is. En dat aanbod, ik herhaal het, moet goed worden gepresenteerd. Niet alleen in het eigen gebied, niet alleen binnen het eigen nationale ver-

band, maar bijvoorbeeld ook in samenwerking met aangrenzende regio's. De bevordering van het cultuurtoerisme staat in Nederland nog niet zo lang in de aandacht. Daarom is het bijzonder goed dat er een conferentie als deze wordt gehouden. U zult begrijpen dat ik er als voorzitter van het Provinciaal Bestuur van Friesland blij mee ben dat deze internationale conferentie hier in Leeuwarden, in de hoofdstad van Friesland, wordt gehouden. Ik mag de hoop uitspreken dat uw conferentie aan de deelnemers nieuwe gezichtspunten zal leveren, nieuwe inzichten zal verschaffen.

Ik hoop natuurlijk ook, dat als u na afloop van deze conferentie weer naar huis gaat, u nog eens terugkomt voor een bezoek, bijvoorbeeld aan onze monumenten, waarvan er de afgelopen jaren elke maand één bijzondere aandacht heeft gekregen. Dat was een activiteit, voortkomend uit particulier initiatief, die zeer is aangeslagen en die het bezoek aan de monumenten in Friesland aanzienlijk heeft doen toenemen. Misschien kunt u als u in de toekomst als u op bezoek komt zelfs kiezen voor het logeren in een van de stadslogementen. Daar wordt op dit ogenblik over wordt gedacht en dan kunt u nog eens de mogelijkheid benutten om wat langer te genieten van onze specifieke cultuur hier. Vanmiddag gaat u enkele van onze oude Elf Steden bezoeken. Wij zeggen in de provincie Friesland niet altijd luidop dat wij trots zijn op onze geschiedenis; op onze steden, op onze dorpen, op onze monumenten, op onze cultuur. Dat ligt ons eigenlijk niet zo. Maar we zijn het natuurlijk wel. En we willen ook graag de niet-Friezen daarvan mee laten genieten. Welkom dus. Afsluitend wil ik u allen een geslaagde conferentie toewensen.

Toerisme en cultuurtoerisme in het E.G.-beleid

G. Bernardini,
Directeur-generaal dep. XVI van de Europese Gemeenschap

Dank u, Mevrouw de Voorzitter. Allereerst wil ik de organisatoren van dit congres en de aanwezige officiële functionarissen dankzeggen en hen geluk wensen. Ik richt me met name tot het bestuur van de provincie Friesland, de Commissaris van de Koningin, die ik goed ken en voor wie ik veel waardering heb, de Heer Wiegel.

Dit congres toont aan dat de lidstaten zich steeds meer bewust worden van de nauwe relatie die bestaat tussen toerisme enerzijds en het architectonische en culturele erfgoed anderzijds. Maar dit congres toont ook aan dat de lidstaten er toch meer aandacht voor moeten hebben dat deelgebieden elkaar op evenwichtige wijze aanvullen en versterken. Staat u mij toe, in mijn functie van vertegenwoordiger van het regionale beleid van de Europese Gemeenschap, een korte uiteenzetting te geven van wat het regionale beleid, de werkcommissie en de mensen die meer op de achtergrond actief zijn, hebben gedaan ten gunste van het toerisme in het algemeen en van het cultuurtoerisme in het bijzonder.

Het regionale beleid heeft sinds zijn ontstaan ontwikkelingen gekend die voornamelijk verband hielden met de voortdurende groei van de financiële middelen. Daarnaast wijzigde zich ook de manier van werken. Iedereen weet dat tegenwoordig gewerkt wordt op basis van een programmering, terwijl men zich vroeger alleen richtte op individuele (en veelal) kleine projecten. Toch zijn de doeleinden van dit regionale beleid ongewijzigd gebleven. Het hoofddoel blijft de evenwichtige economische ontwikkeling van gebieden die in aanmerking komen voor de bemiddeling van de Gemeenschap. In het kader van die territoriale ontwikkeling heeft de sector toerisme in al haar verschillende vormen, met inbegrip van cultuurtoerisme, altijd een zeer belangrijke plaats ingenomen. In het kader van de hervormingen van de structurele achtergronden, waarvan sommigen van u op de hoogte zijn, namelijk van de drie soorten beleid, het regionale, maatschappelijke en agrarische beleid, is de benadering van de economische ontwikkeling per sector van de verschillende gebieden duidelijk gewijzigd.

Deze is voortaan gebaseerd op twee grondbeginselen: enerzijds programmering (en de bestuurders van deze provincie weten zeer goed wat programmering inhoudt, omdat wij reeds bij verscheidene ontwikkelingsprogramma's voor de provincie Friesland betrokken zijn geweest) en anderzijds partnership. Dit wil zeggen dat er overleg wordt gepleegd met centrale, regionale, lokale instanties en met instanties van de Gemeenschap. Dit heeft het ons mogelijk gemaakt voor een meerjarige periode de gemeenschappelijke bijdrage vast te stellen van de lidstaten en van de commissie ten behoeve van hoofdlijnen van beleid die voorrang verdienen.

Toerisme en in ruimere zin cultuurtoerisme in het bijzonder, vormen naar onze mening hoofdlijnen van beleid die prioriteit verdienen. Zo wordt een toeristisch element geïntegreerd in de globale ontwikkelingsstrategie van de talrijke regio's, in het bijzonder wanneer de sector toerisme het mogelijk maakt de potentiële mogelijkheden van het toeristisch aanbod in de bedoelde gebieden te ontwikkelen. De benadering via de regionale aanpak spitst zich toe op de belangrijkste doelstellingen. Een eerste doelstelling bestaat hierin dat gebieden met grote toeristische mogelijkheden geholpen worden hun capaciteit te vergroten door de ontsluiting van hun erfgoed dat van toeristisch belang is, door middel van verbetering van de presentatie en de gevarieerdheid daarvan. Een tweede doelstelling bestaat erin de gebieden die te afhankelijk zijn van de toeristische vraag en, dat wil ik beklemtonen, meneer de commissaris, van het seizoensgebonden karakter van deze gebieden, te helpen de daaruit voortvloeiende problemen op te lossen, waarbij tevens steun wordt geboden aan hun streven naar gevarieerdheid van het toeristisch aanbod.

Indien u mij zou vragen hoeveel er vanuit financieel oogpunt reeds is besteed ten behoeve van het toerisme, dan zou ik u ten antwoord geven: 'veel'. Omdat wij in de eerste periode van het ontstaan van het regionale beleid tussen 1975 en 1988, dat wil zeggen in de periode vóór de hervormingen, reeds een miljard ecu's hebben geïnvesteerd. Een miljard ecu's dus voor het toerisme. En gedurende de periode 1989 tot 1993, dat wil zeggen de periode van de hervormingen, zal er twee miljard ecu's in toerisme worden geïnvesteerd. Een gedeelte van deze financiële uitgaven zal bestemd zijn voor cultuurtoerisme. Maar welke zijn dan die bijdragen die wij ten gunste van het cultuurtoerisme hebben geleverd? Ter vereenvoudiging zal ik deze bijdragen in twee categorieën splitsen. Bijdragen van materiële aard en bijdragen van immateriële aard. Wat betreft bij-

dragen van materiële aard noem ik restauraties van monumenten, zoals oude gebouwen, kastelen, kerken. Investerings om de ontvangst in en de toegankelijkheid van archeologische monumenten en van musea te verbeteren, modernisering van schouwburgzalen en bijdragen in investeringen die gericht zijn op de restauratie van het architectonische en culturele erfgoed en tenslotte de bouw van congres- en tentoonstellingscentra. Zoals u ziet, zeer nuttige bijdragen, gericht op de ontwikkeling van het gebied, die zeer waardevol zijn om het beleid op het gebied van cultuurtoerisme te ondersteunen. Wat betreft immateriële bijdragen, zou ik willen zeggen dat het op dat vlak allerlei zeer uiteenlopende zaken betreft, die gericht zijn op het bevorderen en stimuleren van het toerisme. Korthedshalve zal ik slechts de volgende zaken noemen: voorbereiding van publicaties, organisatie van congressen, avonden met klank- en lichtspel op die plaatsen waar zon en klimaat dat mogelijk maken, bijdragen aan manifestaties, themagebonden activiteiten.

Maar zult u mij vragen: wat is de positie van cultuurtoerisme binnen het toerisme in het algemeen? Wel, naar mijn mening neemt cultuurtoerisme een steeds belangrijker plaats in binnen de nationale en regionale economie. Ik stel vast dat de bestedingen van zowel de particuliere sector als die van de overheid, voortdurend in stijgende lijn zijn.

Benadrukt dient te worden dat cultuurtoerisme kan bijdragen tot de verbetering van het imago van de gebieden, of het nu gaat om gebieden die gekenmerkt worden door massatoerisme, of om gebieden die bij toeristen veel minder bekend zijn. Deze vorm van toerisme kan betrekking hebben op alle gebieden die in aanmerking komen voor bijdragen van het regionale beleid. Zo heb ik naar eigen ervaring kunnen vaststellen dat bijvoorbeeld gebieden waarin industrie een belangrijke rol speelt en waarvan men zou kunnen veronderstellen dat ze vanuit toeristisch oogpunt niet interessant zijn, prat kunnen gaan op een rijk en gevarieerd cultureel erfdeel. In landelijke gebieden, waartoe men delen van de provincie Friesland rekent, zullen de leefwijze van de bewoners, hun geschiedenis, hun tradities en hun erfgoed onderwerp voor cultuurtoerisme kunnen zijn. Voor wat betreft gebieden die in ontwikkeling zijn en die waar de ontwikkeling vertraging heeft ondervonden, zoals bijvoorbeeld in de Mezzogiorno, in Italië, en met name gebieden in Zuid-Europa, merk ik op dat deze zoals misschien algemeen bekend is een zeer groot architectonisch erfgoed bezitten. Maar ik denk dat het erfgoed van deze gebieden niet alleen een grotere waardering

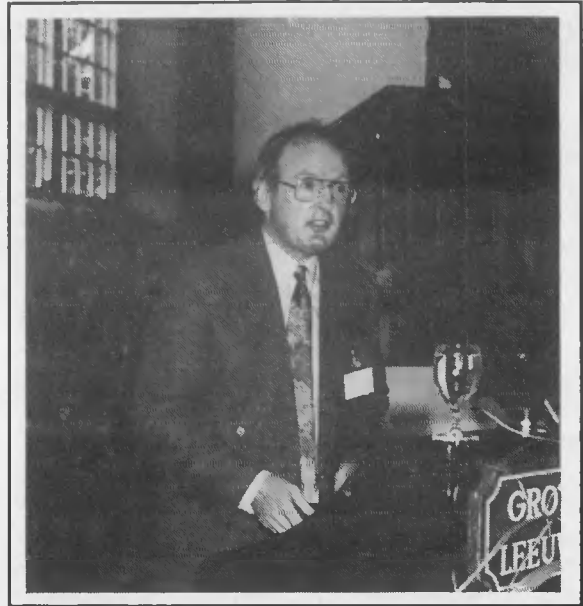
zou moeten krijgen, maar vooral ook dat een efficiëntere organisatie nodig is. Sinds enige tijd streeft de Commissie ernaar bijzondere activiteiten op gang te brengen op het gebied van cultuurtoerisme. Ik noem financieringen van modelprojecten, zoals de opleiding van toeristische gidsen, het realiseren van culturele trajecten en van grensoverschrijdende routes, het in het leven roepen van netwerken om tot uitwisseling van ervaringen te komen, de samenwerking tussen musea en reisbureaus.

Met het oog op de toekomst gericht ben ik van mening dat niettemin meer nadruk moet worden gelegd op programma's van specifieke opleidingen, gericht op activiteiten op het gebied van restauratie en behoud. Op grotere schaal zou ondersteunende informatie moeten worden verstrekt in verscheidene talen, omdat we in een gemeenschap van twaalf landen leven. Juist op dit gebied zou Europese samenwerking uitgebreid moeten worden. De Gemeenschap huldigt het subsidiariteitsbeginsel, een wat ingewikkeld woord, maar dat wil zeggen dat men lidstaten zelf laat doen wat gedaan moet worden volgens hun eigen kennis van zaken en voor hun eigen verantwoordelijkheid. Wel, ook al wordt dit principe gehuldigd, toch zal de Gemeenschap zelf zich ook bezig houden met cultuurtoerisme, waarbij zij zich er echter toe beperkt nationale en regionale activiteiten te integreren door, indien mogelijk, daaraan een de Gemeenschap

betreffende dimensie toe te voegen. De Gemeenschap is ook van mening dat er bij de verwezenlijking van het cultuurtoerisme reden is te streven naar evenwicht tussen enerzijds de noodzaak het erfgoed te behoeden voor de huidige en toekomstige generaties en anderzijds aan de verlangens van het toerisme tegemoet te komen. Maar deze verlangens, die stellig van groot belang zijn, omdat zij de mogelijkheid bieden onmiddellijk en direct financieel voordeel te behalen, kunnen toch, indien zij slecht begeleid worden en slecht onder controle worden gehouden, negatieve effecten ten gevolge hebben. Daaruit vloeit voort, als persoonlijke overweging, het nut van het in het leven roepen van instellingen die belast worden met het beheer van culturele bronnen van inkomsten, waarbij deze instellingen tevens in staat zijn een voortdurende en permanente dialoog aan te gaan en te onderhouden met de toeristische bedrijfstak. Door dit evenwicht te bewaren zou het cultuurtoerisme wellicht verrijkt en versterkt kunnen worden.

Om af te sluiten: met grote belangstelling zal ik deelnemen aan dit congres. Omdat ik er zeker van ben dat de overwegingen en de ervaringen die uit dit congres voortkomen zullen bijdragen tot verrijking van nieuwe regionaal beleid dat naar mijn mening door cultuurtoerisme mede gevormd wordt. Ik dank u zeer en ik zal met veel belangstelling naar u luisteren.

Cultuurtoerisme: de mogelijkheden van interregionale samenwerking in Europa

Alan Kilday,
Europees Centrum voor Traditionele en Regionale Cultuur

Na zijn studie economie aan de Universiteit van Wales is Alan Kilday onder meer werkzaam geweest als onderzoeker met als specialisatie economische ontwikkeling. Vanaf 1982 was hij consulent bij het European University Institute in Florence. Sinds 1988 is de heer Kilday Project Manager en onderdirecteur van ECTARC.

Dank U mevrouw Brandenburg-Vogelzang en ook de provincie Friesland die bereid was accommodatie voor dit congres aan te bieden in dit schitterende gebouw dat op zich al een voorbeeld bij uitstek is van hoe cultuurtoerisme en regionale ontwikkeling kunnen worden gecombineerd.

Voordat ik op dit congres over cultuurtoerisme en interregionale ontwikkeling ga praten, zou ik graag een paar woorden zeggen over de organisatie die ik vertegenwoordig: ECTARC of voluit European Centre for Traditional And Regional Cultures. ECTARC werd in 1988 opgericht op initiatief van Clwyd County in Wales met steun van de Conference of Peripheral and Maritime Regions in Europe en nadien door een organisatie genaamd

Assembly of European Regions. Deze Europese organisaties waren opgericht om regionale belangen te vertolken. Naties, staten hadden, binnen de context van de Europese gemeenschap, reeds relaties aangeknoopt die hen in staat stelden op Europees niveau te opereren. Maar op nationaal niveau was er een kloof. Dus besloten de regionale overheden hun eigen organisatie op te richten die deze belangen diende te vertegenwoordigen. Dit is de rol van de Assembly of European Regions. ECTARC kreeg verantwoordelijkheden op cultureel gebied. Vanaf het begin hebben wij cultuur zo ruim mogelijk gedefinieerd. Een definitie die mij erg aanspreekt is die van de dichter T.S. Elliot. Volgens deze definitie moet onder cultuur worden verstaan 'alle kenmerkende activiteiten en belangen van een volk'.

Ons werk heeft ons in contact gebracht met vele aanverwante terreinen, hoofdzakelijk toerisme en regionale ontwikkeling. Dit voert mij tot het programma van interregionale samenwerking, het thema van veel van de presentaties op deze conferentie en dat door de vorige spreker, de heer Bernardini, het ervarings-uitwisselingsprogramma werd genoemd. Het is ontstaan uit een initiatief van D.G XVI, Regionaal Beleid, van de Europese Commissie in 1989. Dit initiatief, dat getuigde van creativiteit en verbeelding, was er op gericht regio's en steden rechtstreeks te betrekken bij het oprichten van samenwerkingsverbanden tussen gemeenschappen, nationale staten en de Europese Commissie. Zoals ik al zei, op regionaal en lokaal niveau was er in dit opzicht een kloof. Dit initiatief was er op gericht deze kloof te overbruggen. De doelstelling van dit interregionale programma was regio's en steden in staat te stellen een Europese visie te ontwikkelen. Dit hield meer in dan louter bilaterale relaties zoals bijvoorbeeld een jumelage tussen twee steden of regio's. Hoewel dergelijke banden waardevol kunnen zijn, zijn ze niet echt Europees, omdat ze niet de gehele Europese gemeenschap omvatten. Dit interregionale programma bood de regio's en steden de mogelijkheid rechtstreeks deel te hebben aan de opbouw van het Europese regionale beleid. Ze konden hun doelstellingen formuleren en hun eigen programma's opstellen en steun krijgen van de nationale overheden en de Commissie. Dit was in sterke mate een van onderop in plaats van een naar beneden gerichte benadering. Het essentiële element van dit programma was de uitwisseling van ervaringen. De mogelijkheid van regio's met een verschillende culturele achtergrond en verschillende bevoegdheden om tezamen de problemen inherent aan de regionale ontwikkeling aan te pakken bood geweldige kansen.

Ik zal u nu iets vertellen over de rol die ECTARC in dit alles speelt. Omstreeks 1990 hadden we een aantal onderzoekprogramma's voltooid met betrekking tot cultuur, toerisme en regionale ontwikkeling. We hadden al gewerkt aan een project over de gevolgen van toerisme voor het milieu in het kader van de milieuriichtlijnen van de Europese Commissie.

We namen ook deel aan een internationaal project, waarin behalve Europese regio's ook regio's in Noord-Amerika bij betrokken waren, het zogenaamde 'Tour Project', waarbij de gevolgen van het toerisme op het milieu werden onderzocht door vergelijking van dergelijke invloeden in verschillende delen van de wereld. Het idee om, via toerisme, cultuurbezit te gebruiken om de economische ont-

wikkeling te bevorderen was niet nieuw.

Maar pogingen in deze richting zijn niet altijd succesvol geweest. Er waren en zijn genoeg voorbeelden van cultuurbezit dat vernietigd is, van plaatsen die hun bekoring hebben verloren, en levenswijzen die als onbetekenend zijn afgedaan. Dit alles om economische groei te realiseren door middel van toerisme. Ik weet zeker dat ieder van ons op vakantie wel eens met soortgelijke ontwikkelingen is geconfronteerd. Er zijn echter ook geslaagde pogingen. Eerder onderzoek had daar al vele voorbeelden van opgeleverd. We bekeken hoe we dit in praktijk konden brengen en probeerden een groep regio's samen te brengen om samen te werken en plannen te ontwikkelen voor een type toerisme gebaseerd op cultuurbezit, dat niet alleen werkgelegenheid zou scheppen maar ook recht zou doen aan de plaatselijke cultuur in plaats van haar te bagatelliseren.

Dit is een cruciaal aspect van een Europa dat op weg is naar eenwording. Ieder van ons kent wel de opvatting van sommige politici dat Europa bedekt zal worden onder een grauwsluier van uniformiteit als het eenmaal volledig geïntegreerd is. Ik denk overigens dat sommige politici meer van grijs houden dan andere. En de topconferentie in Maastricht volgend, krijgen we ook enig idee van welke politici in het bijzonder van grijs houden. Maar een gemeenschappelijke valuta betekent nog niet dat we ook één zouden moeten worden wat betreft onze manier van leven. De angst dat Europese integratie zal leiden tot de vernietiging van de eigen, lokale en regionale identiteit is naar mijn mening totaal ongefundeerd. Bij voorbeeld, als je in Friesland bent zie je dat er een taal is die leeft en bloeit. Friesland heeft in Nederland duidelijk een eigen gezicht, wat het leven verrijkt en daarnaast grote kansen biedt in economisch opzicht. Er wordt wel gesteld dat culturele pluriformiteit een sterk economisch pluspunt is.

Het combineren van verschillende benaderingen in verschillende gebieden in Europa kan zeer positief werken en vrucht afwerpen. Ik denk dat het beste voorbeeld hiervan, zuiver op economisch gebied, wellicht het European Airbus Consortium is. Dit consortium stelde Europa in staat op de wereldmarkt te concurreren met de grote Amerikaanse vliegtuigfabrikanten. Maar om dit te bereiken is gebruik gemaakt van verschillende specialisaties, verschillende vaardigheden in verschillende landen. De onderdelen van de European Airbus worden in verschillende landen gemaakt. De uiteindelijke assemblage vindt plaats in Toulouse, maar het is geen Frans vliegtuig, het is een Europees vliegtuig. In de afgelopen tien jaar is de Airbus industrie

uigegroeid tot de op één na grootste vliegtuigfabriek in de wereld.

Een vergelijking kan worden gemaakt met de planning van toeristische programma's, het thema van het programma dat we twee jaar geleden introduceerden in samenwerking met de regio's. De bedoeling was, omdat we verder gingen dan gezamenlijke promotionele activiteiten, dat een aantal regio's strategieën binnen andere regio's zou kunnen ontwikkelen. We zouden gebruik maken van de diversiteit aan kennis en ervaring, achtergronden en visies om de verschillende regio's te helpen bij het ontwikkelen van nieuwe ideeën om te zien of we optimaal gebruik konden maken van de lokale verworvenheden, het toeristenseizoen konden verlengen, de verscheidenheid van de bedrijfstak in het algemeen konden bevorderen.

We hebben dit netwerk opgebouwd via onze bestaande regionale contacten binnen de 'Peripheral Maritime Regions Organization' (organisatie van decentraal gelegen kustregio's) en vanuit de Assembly of European Regions. Dit programma omvatte in totaal 17 regio's gelegen in alle hoeken van Europa. Er was een enorme verscheidenheid. De Griekse eilanden, het Egeïsch gebied, Campania in Italië en, al genoemd door de heer Bernardini, de Mezzogiorno in Zuid-Italië, het gebied met de meest urgente problemen op het vlak van regionale ontwikkeling in Europa. Verder, andere Middellandse Zeegebieden in Spanje en Portugal en gebieden in Noord-Europa.

Daarnaast hebben we er een aantal regio's in betrokken die minder urgente problemen maar wel veel expertise hebben. Bijvoorbeeld, Hampshire in Engeland geniet geen prioriteit in de regionale ontwikkeling maar is wel bereid samen te werken om haar eigen personeel ervaring te laten opdoen door ze aan programma's in andere regio's te laten deelnemen maar ook vanwege de opvatting dat Europese integratie en participatie door de regio's iets is waar iedereen naar zou moeten streven. De instrumenten en mankracht voor dit programma zouden in hoofdzaak moeten worden geleverd door de regio's en vanuit hun personeelsbestand. Aanvullend hebben wij een aantal onafhankelijke experts aangewezen die specifieke expertise ten opzichte van bepaalde problemen zouden kunnen inbrengen. Enkele van hen zullen tijdens dit congres het woord voeren.

Verder hebben we seminars georganiseerd en bij wijze van afsluiting van het tweede jaar van dit programma worden, vandaag en morgen op dit congres, vele aspecten van het werk toegelicht. U kunt,

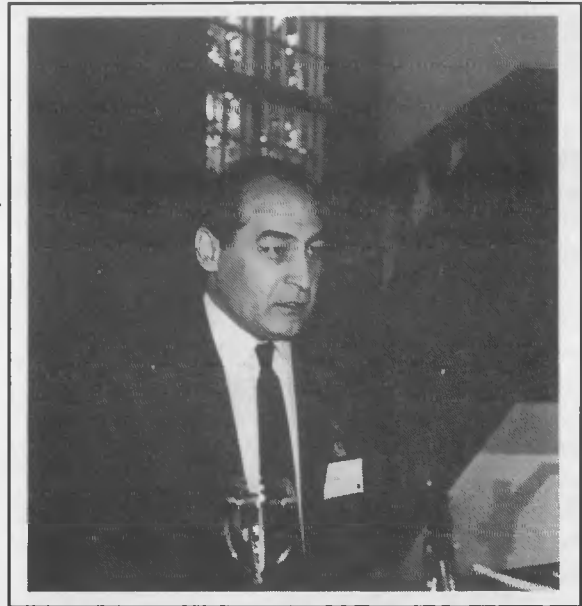
tijdens uw verblijf in Friesland, persoonlijk kennis nemen van het werk dat hier verricht wordt op het gebied van cultuurtoerisme en hoe het beleid voor de toekomst wordt beproefd. Ik ben er van overtuigd dat dit een indrukwekkende ervaring is voor iedereen die aan dit congres deelneemt. Bij de realisatie van dit programma waren de connecties met het district Humberside in Engeland - wij zullen daar nog over horen - in het bijzonder belangrijk en in de toekomst zullen de gezamenlijke activiteiten van deze twee regio's, zo mogelijk uitgebreid tot andere regio's, een van de meest interessante aspecten zijn van de wijze waarop cultuurtoerisme zich in de toekomst zal ontwikkelen.

Daarnaast kunt u luisteren naar dr. Gehrler die, ook bij wijze van illustratie, zal uitleggen hoe zijn regio, Vorarlberg in de Oostenrijkse Alpen, het eiland Chios in het noordelijke Egeïsche gebied heeft kunnen helpen. Hoewel een totaal andere regio wat betreft historie en cultuur, wist dr. Gehrler heel wat te bereiken. Hij stelde de burgemeester van Chios in staat de zaken in een ander licht te zien en een nieuwe strategie te ontwikkelen voor cultuurtoerisme, waardoor het toerisme op het eiland kon uitstijgen boven het traditionele toerisme in het Middellandse Zeegebied gericht op zon en zand en dat, omdat het te veel seizoen-gebonden is, te weinig plaatselijke inbreng heeft wat betreft investeringen en bovendien gekenmerkt wordt door een lage kwaliteit van de werkgelegenheid, op zich al problemen veroorzaakte in andere delen van het Middellandse Zeegebied. Chios hanteert nu een totaal andere benadering. En ik hoop dat in de komende jaren sommigen van ons in de gelegenheid zullen zijn dat gebied te bezoeken om met eigen ogen het succes ervan te aanschouwen.

Een ander interessant voorbeeld waar we nog over zullen horen en dat nog in de beginfase verkeert is de Duitse deelstaat Mecklenburg/Vorpommern. Nu het voormalige Oost-Duitsland een integraal deel uitmaakt van de Europese Gemeenschap hebben een aantal regio's, waaronder Wales en Friesland, besloten met deze regio samen te werken, om te zien hoe programma's voor culturele ontplooiing kunnen worden ontwikkeld en hoe het milieu kan worden beschermd. In tegenstelling tot het westelijk deel van Duitsland werd in het voormalige Oost-Duitsland vrijwel geen aandacht besteed aan milieuvraagstukken. In het daar heersende systeem waren mogelijk veel misstanden. Het milieu daar is zeer kwetsbaar. Maar de essentie van deze samenwerking is dat het niet alleen de andere Duitse regio's zijn die Mecklenburg/Vorpommern willen helpen, maar ook andere delen van Europa en ik

vind het verheugend dat Friesland ook deelneemt in dat programma. Ik zou, naast de voorbeelden uit dit specifieke programma, andere kunnen noemen die laten zien op welke wijze cultuurtoerisme en regionale ontwikkeling aan elkaar kunnen worden gekoppeld, zoals u ook zult horen van onder meer onze collega's uit Noord-Amerika.

Ik eindig met u allen een aangenaam verblijf in Friesland toe te wensen en hoop dat alle afgevaardigden die dit congres bijwonen het even interessant vinden als de regio's die in dit programma deelnemen en die zij vertegenwoordigen om ons hier te vertellen over de resultaten ervan.
Dank u zeer.

Toerisme als factor die verandering veroorzaakt

J. Jafari,
University of Winconsin-Stout

De heer Jafari is werkzaam bij het departement van Habitational Resources van de universiteit van Winconsin-Stout. Hij is hoofdredakteur van ANNALS of Tourism Research een sociaal wetenschappelijk tijdschrift.

Mevrouw de voorzitter, dames en heren. Het is mij een genoegen hier aanwezig te mogen zijn. Ik weet dat mijn tijd beperkt is, daarom zal ik zonder veel inleidende woorden beginnen met mijn presentatie.

De meeste presentaties op deze conferentie zijn case-studies, of gaan in ieder geval over de praktijk. Mijn presentatie daarentegen is analytisch, in die zin dat concepten worden geïsoleerd die belangrijk zijn om te begrijpen wat cultuurtoerisme is. Ik zal gebruik maken van dia's en vervolgens overhead sheets om u mijn conclusies voor te leggen. Waar het in mijn presentatie om gaat zijn de sociaal-culturele dimensies van toerisme en ik zou, in navolging van vorige sprekers, willen beginnen met enkele algemene opmerkingen over toerisme.

Toerisme heeft voor verschillende mensen een verschillende betekenis. Zelfs de mensen die hier zit-

ten zouden een verschillende kijk kunnen hebben op toerisme. De overheid ziet toerisme vaak als een bedrijfstak die werkgelegenheid brengt, die de toerist naar de stad brengt, om daar zijn geld te besteden, en die een stuwend effect kan hebben dat zou kunnen leiden tot economische activiteit en ontwikkeling.

Voor de sectoren van de toerisme gaat het onder andere om het volgende: wat wil de toerist, hoe lang blijft hij, kunnen we de bezettingsgraad opvoeren, wat zijn de te verwachten inkomsten en welke marketingtechnieken moeten we gebruiken. Voor sociale wetenschappers gaat het bij toerisme om dat element, dat verschijnsel dat te maken heeft met de gastheer-gast verhouding, het soort verandering dat door toerisme teweeg kan worden gebracht, de mogelijkheid dat het culturele aanpassing teweegbrengt. Verder zijn zij zeer beducht op enkele van

de effecten van toerisme.

Voor religieuze groeperingen betekent toerisme die vorm van pelgrimage die wij al eeuwen kennen, het zoeken naar het spirituele, met zowel aanvaardbare als onaanvaardbare manieren van reizen. Zoals u weet heeft de kerk een bijzondere mening op dit punt. De gastgemeenschap die de toeristen ontvangt ziet toerisme in de zin van wie komt er naar onze stad, zijn het Amerikaanse, zijn het Italiaanse toeristen, wat voor situatie kan er door toerisme ontstaan, kan het tot op zekere hoogte inflatie veroorzaken waaraan wij zouden worden blootgesteld en kan het een inbreuk op onze cultuur en een aantasting van onze woonomgeving vormen.

Ook de toeristen hebben bepaalde opvattingen over het verschijnsel toerisme. Voor hun is toerisme een vorm van ontvluchten, het ontsnappen aan de realiteit, het zich overgeven aan vormen van vrijetijdsbesteding, verstrooiing, het is leerzaam, etc.

Zoals u ziet wordt toerisme, zeker in de gedachten van sommigen, gezien als een geheel. In werkelijkheid kun je er meerdere definities van geven en er op meerdere manieren tegenaan kijken. Welnu, er zijn nog meer verschillen aan te wijzen, je zou zelfs tot de conclusie kunnen komen dat binnen één groep - één van de groepen die ik net heb genoemd - verschillend wordt gedacht over toerisme. Neem bijvoorbeeld de overheid. Voor veel overheden heeft toerisme een sociale functie waarin moet worden voorzien, omdat zij per slot van rekening een beleid hebben ontwikkeld ten gunste van toerisme; in sommige landen in Europa wordt die vorm van sociaal toerisme bevorderd.

Veel landen hopen dat toerisme hun economische groei zal brengen, veel ontwikkelingslanden vallen in deze categorie. Voor sommige is het een vorm van dienstbaarheid die aan het koloniale tijdperk doet denken, maar waarmee ze kunnen leven. Enkele van de Caraïbische eilanden vallen in deze categorie. Er zijn maar weinig die vinden dat het een ontwrichtende factor is die moet worden vermeden. In enkele van de meer terughoudende landen wordt het misschien zo gezien. Er zijn ook landen waar toerisme een lage prioriteit heeft. Landen als Bhutan of Albanië behoren wellicht tot deze categorie. Ondanks deze verschillen zijn er toch gemeenschappelijke factoren. Toerisme is groot-schalig geworden, daar is iedereen het wel over eens, onafhankelijk tot welke groep je behoort. Ook dat het in korte tijd een maatschappelijk gegeven is geworden, dat reeds zijn eigen behoeften heeft geschapen in de samenleving, een verschijn-

sel dat niet meer weg te denken is. Het is geen rage, het zal hoe dan ook een blijvend aspect van de samenleving blijven.

Er zijn dus terreinen waarover overeenstemming bestaat, zij het stilzwijgend. Gaan we echter verder, dan zien we dat er aanzienlijk verschillend over toerisme wordt gedacht, over wat toerisme is en wat de consequenties ervan zijn. Het doel van mijn presentatie is om vast te stellen wat toerisme eigenlijk inhoudt. En dan zou ik het willen hebben over de structuur, de functie van toerisme en hoe je er mee om moet gaan in relatie tot de situatie waarin het past en waardoor het vorm krijgt. Waar ik in het bijzonder bij stil wil staan zijn de gasten, die wij toeristen noemen, hun typologie - alle toeristen zijn niet gelijk - en hun drijfveren. Daarnaast zou ik het willen hebben over de gastgemeenschap, de mensen die hen als gasten ontvangen, het soort invloed waar de gemeenschap aan wordt blootgesteld, en de cultuurelementen verenigd door het toerisme. Tenslotte zou ik het willen hebben over het toeristische 'megasysteem'. Het is niet moeilijk het geheel uit elkaar te halen, de elementen apart te bekijken, maar uiteindelijk moet het weer in elkaar worden gezet. We moeten onderkennen dat toerisme groot-schalig is, we moeten weten wat het betekent, zowel in onze eigen omgeving als ergens anders.

Laat ik beginnen met het eerste onderdeel van mijn presentatie: de gast. Zoals ik al zei, toerisme is een grootschalig verschijnsel. In 1989 bezochten 403 miljoen mensen andere landen. Inderdaad, dames en heren, toerisme is niets minder dan de grootste volksverhuizing in vreedstijd in de geschiedenis van de mensheid. Volgens TTO gaan 1.5 miljard mensen, het derde deel van de wereldbevolking, op reis, verlaten hun woonplaats. Alleen al in de Verenigde Staten werden vorig jaar 1.3 miljard reizen door Amerikanen gemaakt in hun eigen land. Maar zijn al deze toeristen gelijk? Hebben zij dezelfde drijfveren? Dat is het uitgangspunt, daar gaat het om. We zouden kunnen kijken naar de typologie van de toerist en dan geleidelijk een verband leggen met het cultuurtoerisme, het thema van dit congres. Toeristen zouden kunnen worden ingedeeld op basis van het tempo waarmee zij zich aanpassen of willen aanpassen aan de gastgemeenschap. Men zou ze kunnen classificeren naar hun demografische kenmerken: zijn ze wel of niet gehuwd, zijn ze oud, jong, hebben ze een hoog, laag inkomen? Een indeling naar psychologische kenmerken is ook mogelijk: wat zoeken ze wat betreft omgeving, levenswijze, activiteiten, als ze op vakantie zijn? We kunnen ze ook indelen op

basis van de activiteiten die zij zouden willen ontwikkelen: reizen ze puur voor hun genoeg en voor zaken, of gaan ze een congres bijwonen?

Een typologie zou kunnen worden gemaakt op basis van binnenlands toerisme versus buitenlands toerisme of op basis van de factoren die mensen doen besluiten thuis te blijven. Waarom blijft iemand thuis en neemt geen vakantie? Een typologie zou ook kunnen worden gebaseerd op de attractiewaarde die een bepaalde locatie heeft, de zogenaamde 'pull' factor. Welke attracties zijn bepalend voor het kiezen van een bepaalde locatie? Een typologie zou ook kunnen worden gebaseerd op de mate van commercialisering, de mate waarin een bepaalde gemeenschappelijke ontwikkeling, etc. kan en wil tolereren en accepteren. Toeristen zijn niet allemaal gelijk. Hun werkelijke drijfveren moeten worden begrepen, niet wat hun zo op het eerste gezicht motiveert. Toerisme zou kunnen worden beschouwd op basis van religieuze en wereldlijke referentiekaders. Er is een theorie die zegt dat toerisme geleidelijk de plaats inneemt van zaken waarvoor in het verleden werd gekozen zoals pelgrimage en religie. Ik had zeker niet gedacht dat ik dit nog eens in een kerk zou zeggen, maar er wordt inderdaad wel gedacht dat het toerisme een verschijnsel is dat geleidelijk sommige vormen van religie en pelgrimage zal verdringen. Zo is er een theorie volgens welke bijvoorbeeld Disneyland het mecca zou worden voor de pelgrim nieuwe stijl, een nieuw pelgrimsoord. En natuurlijk zijn het de seculiere krachten op grond waarvan wij denken recht te hebben op het nemen van een vakantie: "Ik heb het verdiend en ik moet ergens anders zijn".

Een indeling zou ook mogelijk zijn op basis van gewone en minder gewone referentiekaders in de zin van dat we thuis een bepaalde levenswijze hebben, daaraan willen ontsnappen en iets totaal anders willen ervaren. Bijvoorbeeld, in de vorm van spel. Voor veel mensen is toerisme een vorm van spel en zo bezien en beleven ze het ook. Toerisme is een vorm van inversie, ze zouden graag dingen willen doen die fundamenteel verschillen van wat ze thuis doen. Het idee voor één dag koning willen zijn of boer dringt zich onwillekeurig op. Vakantiezoekers zouden graag voor één dag koning of koningin willen zijn en natuurlijk zijn er ook mensen die graag een dagje boer willen zijn als ze op vakantie zijn. Het is een situatie waarin tegengestelde krachten werkzaam zijn. De krachten thuis die de toerist aanzetten de realiteit van de dag te ontvluchten en de toeristische locatie die hem aantrekt. Dit alles stelt ons in staat de drijfveren van toeristen en reizigers

beter te begrijpen. Tot zover de toerist.

Ik ga nu verder met de tweede categorie, de gastgemeenschap. Globaal wordt er op twee heel verschillende manieren tegen toerisme aangekeken. Toerisme heeft vele positieve kenmerken en kan een combinatie van sociale, culturele, politieke, economische en ecologische voordelen bieden. Voor dit gezelschap, dit selecte gezelschap, is het onderwerp dat ik nu ga aansnijden gesneden koek. Toerisme heeft vele ongewenste gevolgen, waaraan de toeristen grotendeels worden blootgesteld. Wat zijn deze gevolgen, waar doelen we op. Het positieve ervan is dat, zoals we allen weten, toerisme verbroedering en wederzijds begrip kan bewerkstelligen, wat vervolgens weer kan bijdragen tot vrede in de wereld en begrip wat betreft taalbarrières, sociaal-culturele, raciale, politieke tegenstellingen, godsdienstige aangelegenheden, etc. Het bevordert het behoud van cultureel erfgoed en tradities, wat tot nu toe het thema van deze conferentie is geweest, het verruimt de blik van de gemeenschap als geheel en geeft haar het besef deel uit te maken van de wereldgemeenschap, en het bevordert de waardering voor de eigen cultuur. Er zijn meer voordelen die aan het toerisme kunnen worden toegeschreven. Het is arbeidsintensief, levert gevarieerde werkgelegenheid op, bevordert uitwisseling op economisch gebied.

En voor hen die in die vorm van economische ontwikkeling zijn geïnteresseerd is een bestaande infrastructuur voldoende, zodat een aanvulling daarop in het begin wellicht niet nodig zal zijn. Dit kan met lokale producten en middelen voor zover ontwikkeling van de meer afgelegen gebieden een aanvulling is op de productie van de andere economische activiteiten en een aanzienlijke stuwende werking heeft.

Tot zover het beeld dat wij hebben als we uitsluitend de positieve kanten willen zien. Maar we willen objectief zijn en ook de keerzijde van de medaille laten zien. Toerisme heeft zijn prijs, op sociaal-cultureel gebied, het draagt bij of kan bijdragen tot onbegrip, het kan leiden tot stereotiepe opvattingen over de gastheer en gast - zij zouden elkaar op een bepaalde manier zien - het leidt of kan leiden tot xenofobie, afkeer jegens vreemdelingen of alles wat vreemd is, het kan resulteren in sociale vervuiling, het kan bijdragen tot de vercommercialisering van de cultuur, godsdienst en de kunsten, wat rechtstreeks verband houdt met het thema van dit congres, het kan de gezinsstructuur bedreigen - veel studies zijn verricht op dat gebied -

het kan de prostitutie en de criminaliteit in de hand werken, het kan conflicten in de gastgemeenschappen oproepen, het kan inflatie veroorzaken, het kan leiden tot een situatie waarin het geld dat we in de gemeenschap verdienen de gemeenschap ook direct weer verlaat, het kent zijn pieken en dalen, en draagt bij tot verlies van werkgelegenheid na het toeristenseizoen, het is gevoelig voor verandering, publiciteit, conjunctuurschommelingen, het verspreiding van ziekten, onevenwichtige economische ontwikkelingen in de hand werken en het kan leiden tot een buitengewone afhankelijkheid: de meesters bevinden zich buiten de gemeenschap. Als zij niet meer komen, zitten we in de problemen. Het versterkt het effect van de stand op moeten houden, niet voor een ander onder willen doen, het imiteren van de toeristen en het kan vernietiging van cultuurbezit en visuele vervuiling veroorzaken. Dit zijn beide kanten van de medaille, die beide moeten worden onderkend en begrepen voordat Het is nogal dwaas om niet te willen inzien dat toerisme zijn prijs heeft.

Toerisme betekent ook culturele confrontaties van allerlei aard. In de eerste plaats moeten we beseffen dat elke locatie een gastgemeenschap heeft met een eigen cultuur. Die cultuur moeten we doorgronden voordat we toeristische activiteiten van enigerlei aard kunnen ontwikkelen. Het aspect dat tot nu toe op dit congres wat op de achtergrond is gebleven is dat, naast de plaatselijke cultuur die de attractie vormt en het belangrijkste punt is, toerisme iets met zich mee brengt dat wij de cultuur van het toerisme noemen, de manier van leven van de vakantiehoudende toerist. En deze waarden kunnen strijdig zijn en botsen met die van de plaatselijke cultuur.

Er is nog een derde culturele component die moet worden onderkend, geïsoleerd, bestudeerd en weer terug worden geplaatst in wat ik zou willen noemen de restcultuur, d.w.z. dat segment van de cultuur dat elke nationale groep terug mee naar huis neemt of, zoals u wilt, culturele bagage. Japanse toeristen kenmerken zich door een bepaald gedrag. Chinezen, Duitsers, Amerikanen, Brazilianen, elk type heeft zijn eigen culturele bagage, die vervolgens in het grotere geheel wordt ingebracht en waar wij ons bewust van moeten zijn. Bovendien heeft toerisme zijn eigen cultuur, de manier waarop toerisme wordt gexploiteerd als een zakelijke onderneming. Het is al genoemd: toerisme is per slot van rekening zaken doen en een bepaalde cultuur dwingt de bedrijfstak ertoe zich in te stellen op het maken van winst.

En als al deze culturen in een bepaalde locatie samensmelten hebben we een cultuurmengsel dat voor elke locatie specifiek is. Dus alle locaties hebben in feite deze vier componenten, geen twee locaties hebben dezelfde culturele samenstelling, omdat weliswaar de ingrediënten dezelfde zijn maar de verhoudingen van de samenstellende culturen niettemin ongelijk zijn. Daarom kan de ene locatie niet zonder risico met de andere worden vergeleken, omdat zij maar weinig kenmerken gemeen hebben.

U ziet dat er sprake is van een groot aantal culturele interacties. Als we niet goed met cultuur omgaan, worden veel krachten samengebracht en afgestemd om het toerisme van de grond te krijgen. Samenvattend, we moeten een grondige kennis hebben van de bron die de vraag creëert, die de toeristen levert, de markt en de aspecten die ik in het eerste deel van mijn presentatie, waarin ik het heb gehad over de typologie van de toerist en zijn drijfveren, heb genoemd zijn de exponenten van dit systeem. We moeten de mechanismen onderkennen die uiteindelijk de toeristen bij ons brengen. We moeten een goed begrip hebben van het ontvangende systeem, de gastgemeenschap, hoe het in elkaar steekt en hoe het werkt. En we moeten beseffen dat een megasysteem een alles omvattend stelsel is. Een stad, een toeristische locatie kan niet geïsoleerd worden gezien, het moet in de bredere context worden geplaatst van het grote geheel dat wij megasysteem noemen en dat bestaat uit allerlei markten die toeristen leveren en allerlei markten die toeristen aantrekken. Dus, er is niet één locatie die toeristen wil trekken, er zijn meerdere locaties met soortgelijke producten die zich op dezelfde markt richten.

Bij het plannen en ontwikkelen van cultuurtoerisme moeten we een aantal factoren onderscheiden. In de eerste plaats het type gastgemeenschap waar we mee te maken hebben. Dit betekent dat we goed op de hoogte moeten zijn met de geschiedenis van de gemeenschap, de etnische samenstelling ervan. In veel gemeenschappen leven veel etnische groepen naast elkaar. Er zijn maar weinig gemeenschappen die een homogene samenstelling hebben. We moeten vaststellen welke cultuur domineert. Een gemeenschap kan multicultureel zijn en één cultuur zou kunnen domineren. Daarom moeten we de cultuur, de gemeenschap door en door kennen, hoe zij in elkaar zit, functioneert en waarom zij functioneert zoals zij functioneert. We moeten weten wat wel en wat niet mag, en, heel belangrijk, beseffen dat de cultuur zelf de bestaansreden van het toerisme is. Zonder die cultuur zou er geen toerisme zijn.

We moeten onderkennen dat de toeristische ontwikkeling in diverse vormen kan worden gegoten. Zo moet cultuurtoerisme bijvoorbeeld aan de stad of streek eigen zijn. Een andere formule zou niet werken. Bovendien moet het continuïteit hebben, het moet duurzaam zijn, zichzelf voortdurend corrigeren. Vanzelfsprekend, de vorm van toerisme die zichzelf opeet, zichzelf uitholt, zou zeer schadelijk zijn voor elk type toerisme maar in het bijzonder voor cultuurtoerisme. Cultuurtoerisme, meer dan enige andere vorm van toerisme, vereist een gastgemeenschap die betrokken is bij het toerisme en bij de planning en ontwikkeling ervan. Het is haar cultuur waar we gebruik van maken. Het zijn de mensen zelf die de attractie voor de toerist vormen. Hoe zouden we ooit toerisme kunnen ontwikkelen zonder hen?

We moeten rekening houden met zowel de private als publieke kanten van het toerisme. Er zou waarschijnlijk een vorm van culturele antropologie en sociologie voor nodig zijn om uit te zoeken welke segmenten van de cultuur de gastgemeenschap bereid is te delen met de toeristen - dat deel noem ik het publieke domein - en wat zij niet wil delen met de toeristen. Onderken dit en handel ernaar. Penetratie van toeristen in de private terreinen waar de cultuur de toerist niet wenst of waaraan de gastgemeenschap niet aan blootgesteld wil worden, moeten zorgvuldig worden geïnventariseerd en goed worden omschreven.

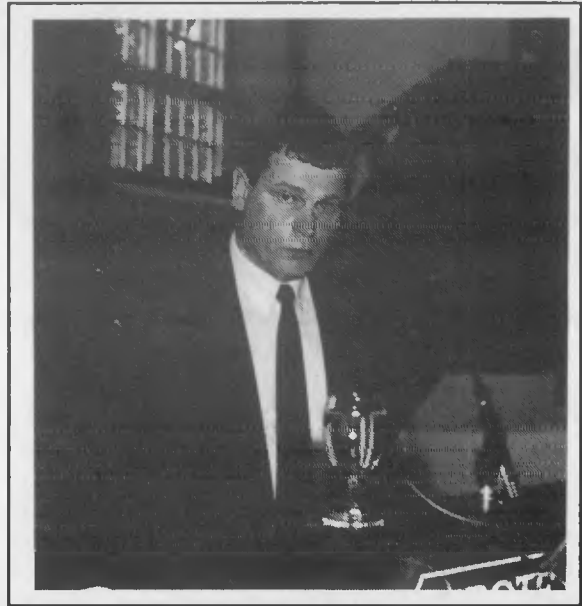
Nu komen we bij onze tweede groep. Wat we nodig hebben is een definitie van de markt, van de dingen die we in de toeristensector doen, voor welke markt ontwikkelen we onze toeristische locaties. Per slot van rekening is ons produkt geen algemeen produkt, het is tot op zekere hoogte bijzonder en het moet interessant zijn voor een bepaalde markt. We moeten weten welke vormen van toerisme we voor locaties willen en ze definiëren. Zoals we eerder hebben vastgesteld, alle toeristen zijn niet gelijk. We willen weten welk type toerist bij onze locatie past. We zouden het verkeerde type toerist kunnen aantrekken. We moeten op de hoogte zijn van de drijfveren van de toerist in relatie tot de situatie in zijn woonplaats. Zijn vraag en aanbod op elkaar afgestemd? Soms verliezen we dit uit het oog en dan krijgen we een situatie waarbij vraag en aanbod niet met elkaar in evenwicht zijn.

Mevrouw de Voorzitter, ik ben nu aan het einde van mij presentatie gekomen. We moeten enkele

verplichte instrumenten ontwikkelen om het groeitempo van het toerisme te reguleren. Hoe snel mag onze locatie groeien? Het moet mogelijk zijn daarvoor een formule te ontwikkelen. Als we dit op zijn beloop laten, kunnen we een ontwikkeling krijgen die uit de hand loopt, kunnen we het verkeerde tempo krijgen. En dan de mate van commercialisering. Tot welke hoogte willen wij dat de locatie wordt gecommercialiseerd en aangepast? We zouden een zeer authentieke locatie kunnen hebben, we zouden ook een gefaseerde imitatie-authenticiteit kunnen creëren, namaak. Een beslissing moet worden genomen over de balans, het evenwicht waar je naar streeft. We moeten weten wat de invloed van toerisme op de gemeenschap is. Ik heb dit al met u besproken. We kunnen niet zomaar aan toerisme gaan doen en het verder maar op zijn beloop laten. We moeten het voortdurend controleren en doorlichten, bekijken welke invloeden het sterkst in de gemeenschap doorwerken, in sociaal-cultureel opzicht. We moeten instrumenten ontwikkelen om het beleid bij te kunnen stellen.

We moeten een wat ik noem irritatie-index ontwikkelen. Op welk punt raken de inwoners geïrriteerd. Het punt waarop zij niet langer toeristen dulden. Of, om iets uit de ecologie op de sociale wetenschappen toe te passen, wat zou de sociaal-culturele zorgcapaciteit van het toerisme zijn? Hoeveel toeristen zou deze gemeenschap kunnen verwerken zonder irritatie te veroorzaken? Anders gezegd, tot welke hoogte zouden toeristen het private en publieke domein van de cultuur kunnen penetreren zonder irritatie te veroorzaken? Dat punt moet door de planners en organisatoren in de toeristische sector afdoende moeten vastgesteld. Als toerisme een blijvende factor wil zijn. Nogmaals, dit is een verantwoordelijkheid van de plaatselijke overheden en kan niet worden overgelaten, aan bijvoorbeeld buitenlandse adviseurs.

Dat kan wel voor bepaalde elementen van een project, maar wat cultuur betreft, alleen de plaatselijke bevolking kan daar over oordelen. Dus moet dit aan mensen ter plaatse worden overgelaten, die wat wij noemen 'image understanding' hebben, d.w.z., dat zij iets door de ogen van de inwoners kunnen zien, wat voor een buitenstaander nu eenmaal onmogelijk is. Tenslotte, mevrouw de voorzitter, moet toerisme gericht zijn op het belang van de cultuur en de gastgemeenschap. Toerisme moet het belang van de gastgemeenschap dienen. Het toerisme is ondergeschikt aan de gastgemeenschap, niet andersom. Ik dank u zeer.

Cultuur als onderdeel van vrijetijdsbeleid

Nicolaas Speelman,
Christelijke Hoge School Noord-Nederland, Centrum voor Vrije Tijd en Toerisme

Na zijn doctoraal examen sociale geografie in 1974 is Nicolaas Speelman werkzaam geweest aan de lycea van Haarlem en Laren. Daarna volgde van 1980- 1988 een docentschap aan de Hogeschool Rotterdam. Vanaf 1988 is hij verbonden aan de Christelijke Hogeschool Noord Nederland als hoofd van het Centrum voor Vrije tijd en Toerisme.

Bij de opening van het parlementaire jaar op de Derde Dinsdag in september dit jaar kwamen vele belangwekkende zaken aan de orde. In deze tijden van onzekerheid ten aanzien van het sociaal zekerheidsstelsel in Nederland, een wellicht Verenigd Europa binnen afzienbare tijd (althans dat is de optimistische verwachting) en het politiek geharrewar in Midden-Europa, wil cultuur nogal eens in de knel komen. De bezuinigingsdrift heeft ook de Nederlandse kunst en cultuur niet ongemoeid gelaten. Dat cultuur als geldverslindend fenomeen, dan ook nog wordt genoemd door ons staatshoofd is dan toch nog een positieve noot in deze somber getinte troonrede. 'Kunst en cultuur gedijen in Nederland', zo sprak Hare Majesteit. Het staat er plotsklaps, maar er zal ongetwijfeld over zijn nage-

dacht. Wij zijn in spannende afwachting van de cultuurnota.

Echter het vervolg van de passage over cultuur gaf nog meer reden tot nadenken. Met name de politieke lading die deze alinea in zich draagt. 'Behoud van ons culturele erfgoed en het ondersteunen van kwalitatief hoogwaardig nieuw aanbod zijn te meer van betekenis om in het integrerend Europa onze eigen identiteit inhoud te geven.

Er vindt dus een integratie plaats, een Verenigd Europa, terwijl daarnaast het eigen karakter, de culturele identiteit, van ons land niet mag worden aangetast. Waar zitten we nu, in het kamp van de Europese Unionisten of die van de Federalisten? U

ziet wellicht de belangwekkende discussie die daaruit zou kunnen ontstaan, en dit alles vanuit een cultureel perspectief.

Maar waar praten we eigenlijk over?

Cultuur! Maar wat is dan cultuur? Cultuur in enge zin, in wat ruimere zin of cultuur in de ruimste zin?

En welke implicaties hebben de diverse definiëringen op beleid, in dit geval op het vrijetijdsbeleid.

In het boek 'Culturele coëxistentie, een integrale benadering van buitenlands cultureel beleid' gaat Mourik o.a. op verschillende definiëringen van cultuur in. Overigens moet ik erbij vermelden dat de socioloog Goudsblom vermeldt dat er zo'n 300 definities van cultuur zijn, dus we hebben maar voor het kiezen. Toch wil ik Mourik met name noemen, omdat hij cultuur in een Europees perspectief plaatst. Mourik stelt dat in het kader van de ontwikkelingen binnen de Europese Gemeenschap, met als consequentie de voortschrijdende Europese integratie van onze cultuur, het gewenst is een aantal begrippen zo scherp mogelijk in beeld te brengen. Hij stelt echter ook dat aan alle culturele begrippen een dynamisch karakter moet worden toegekend. Cultuur zonder ontwikkeling is dode cultuur. Op de definiëring van cultuur kom ik straks terug.

Ik wil eerst ingaan op het tweede element van de titel van deze inleiding, namelijk het vrijetijdsbeleid.

Is het wel realistisch te spreken van een vrijetijdsbeleid, terwijl velen toerisme nog beschouwen als de sector waar het grote geld te verdienen valt, terwijl recreatie iets voor de zogenaamde 'softies' is, dat kost alleen maar geld. Kijk alleen maar naar de plaats binnen afdelingen bij lokale overheden, waar Recreatie & Toerisme respectievelijk zijn ondergebracht, als er tenminste al een ambtenaar is, die zich daarmee zinvol kan en mag bezighouden. Recreatie op de afdeling Welzijn en Toerisme op de afdeling Economische Zaken. Toegegeven bij toerisme komt met name het mobiliteitskarakter in beeld, terwijl bij recreatie spel en vermaak centraal staan. Maar laten we duidelijk zijn, ze kunnen niet zonder elkaar. Maar denkt de nationale politiek daar ook zo over?

In het blad Recreatie & Toerisme van januari van dit jaar, wordt het lokaal vrijetijdsbeleid een politiek stiefkindje genoemd. Een stiefkindje, dat bij de geboorte van de nota 'Vrijetijd een visie' in 1985 (!), met behulp van de Interdepartementale Coördinatiecommissie 'Welzijnsbeleid', nog de

hoop mocht koesteren, dat door de 'ouderlijke' zorg van de vele betrokken ministeries, het wel goed zou komen met de verdere 'opvoeding'. Niets bleek minder waar. We leven nu in 1991 en nog is er op nationaal niveau tot nu toe weinig gebeurd.

Erger nog. Op nationaal beleidsniveau dreigen de dragers van een mogelijk vrijetijdsbeleid, namelijk Recreatie & Toerisme, door de bezuinigingsdrift ernstig te worden verzwakt. De bemensing van de afdeling 'Toerisme' op het ministerie was al minimaal en staat nu nog verder onder druk. Maar we hebben het wel over toerisme als grootste industrie van Europa.

En op het terrein van recreatie ligt de zaak wellicht nog complexer, waar sprake is van openluchtrecreatie als een specifiek onderdeel van recreatie zijn beiden verdeeld over twee ministeries.

Het gekrakeel op het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij duurt nog voort, waar bij de zwaksten, in dit geval 'Openluchtrecreatie' het onderspit delven in de dans om het 'financiële kalf'. Openluchtrecreatie tussen de pesticiden van Landbouw en de AID-rechercheurs van Visserij, dat lijkt me ook geen leven. Toch heeft men nog kans gezien, na veelvuldig uitstel, er vorige week een Beleidsnota Openluchtrecreatie uit te persen.

Slechts een klein onderdeel van de recreatie, het betreft de sportieve recreatie en dan alleen de indoorsport in multifunctionele complexen, is gepositioneerd op het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Dit om de onduidelijkheid op nationaal beleidsniveau nog maar eens te illustreren.

Wellicht moeten we dan meer heil verwachten van de coördinatiecommissie 'Openluchtrecreatie' onder aanvoering van de staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij? Buiten de ministeries van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking zijn daarin alle ministeries vertegenwoordigd, van Defensie (toeristisch-recreatief medegebruik) tot en met Justitie (recreatiecriminaliteit).

Maar ook deze commissie brengt er weinig van terecht. Waar allerwege, ook vanuit de meest betrokken ministeries tot regionale samenwerking op het gebied van recreatie en toerisme wordt opgeroepen en de toekenning van subsidies steeds meer wordt geënt op projecten die intergemeentelijke en interprovinciale afstemming in hun vaandel hebben staan, bestaan dezelfde ministeries het een grote

muur om hun eigen departement op te trekken. Het masterplan 'Fiets', een product van het ministerie van Verkeer en Waterstaat is daar een goed voorbeeld van. Dit plan is zonder structureel overleg met de afdeling 'Openluchtrecreatie' van het Landbouwministerie tot stand gekomen, terwijl laatstgenoemde afdeling de verantwoording draagt voor de ontwikkeling van landelijke, recreatieve fietsroutes!

Op een studiedag van de ANWB enkele jaren geleden, vertelde een burgemeester van een klein plaatsje in Limburg met het schaamrood op zijn kaken het volgende verhaal. Langs het riviertje De Geul, dat door zijn gemeente stroomde, was met geld van Openluchtrecreatie op de linkeroever een recreatief fietspad aangelegd. In dezelfde periode was met behulp van het ministerie van Verkeer en Waterstaat was over hetzelfde traject, maar dan op de rechter oever ook een fietspad aangelegd met een utilitaire functie.

Samenwerking? Wat is dat! Gevleugelde woorden zijn 'decentraliseren' en 'bezuinigen'.

Ziehier een wat somber beeld. Toch zijn er positieve ontwikkelingen waar te nemen, maar dan vooral op regionaal en lokaal niveau, waar dit het vrijetijdsbeleid aangaat. De gemeenten Hilversum en Delft hebben daarin het voortouw genomen, maar de ambitieuze plannen van bijvoorbeeld de gemeente Groningen zijn nooit verder gekomen dan de burelen van de betrokken ambtenaren.

Daarnaast wordt het begrip 'regiomarketing' steeds meer gehanteerd. Na de ware hoos van toeristisch-recreatieve ontwikkelings-, actie- en beleidsplannen en citymarketing-rapporten, wordt nu in toenemende mate wel over de gemeentegrenzen heengekeken, waar het recreatie en toerisme betreft. Voorbeelden daarvan zijn het Maasoeverproject, het Hart van Brabant en Zuidwest Friesland. Ik kom later op de regionale marketing terug.

Vrijetijdsbeleid, een bundeling van recreatie, toerisme, sport, welzijn en cultuur. Dat betekent dus van een sectorbeleid naar een facetbeleid. Beckers stelt dat facetbeleid te veel blijft steken in mooie woorden. Het moet komen vanuit een integratie tussen de sectoren sport, toerisme, recreatie, cultuur, vrijwilligerswerk en educatie.

Een integratie die zich verder uitstrekt dan de lokale overheid alleen, maar ook van invloed is op de markt en het particulier initiatief. Daarbij is het beter te beginnen met experimenten en uitvoeringsgerichte projecten in plaats van beleidsvoorberei-

ding in de vorm van nota's', aldus de Tilburgse socioloog.

Een vrijetijdsbeleid, vanuit een integratieve gedachte, die ook betrekking heeft op dimensies als tijd, ruimte en geld. Verder stelt de vrijetijdsdeskundige Beckers dat een gemeentelijk vrijetijdsbeleid van de gemeente ook zijn implicaties zal moeten hebben op bijvoorbeeld de recreatieve kwaliteit van de woonomgeving voor de eigen bewoners.

Op mijn beurt ben ik dan geneigd te zeggen mooie woorden, maar wat is de realiteit? Laten we het vrijetijdsbeleid eens toetsen aan de onderscheiden definities van 'cultuur'.

I. Cultuur in enge zin

Daaronder verstaat Mourik de zogeheten schone kunsten, kunst met een grote K dus. Deze omschrijving van cultuur verhoudt zich in feite slecht met de onderscheiden elementen van het vrijetijdsbeleid en wordt veelal los gezien van recreatie en toerisme. Het gewag maken van mogelijke economische revenuen wordt nog immer als 'weinig verheffend' en 'in strijd met de schone kunsten' beschouwd. Het beleid is vanuit deze gedachtengang met name ook gericht op losstaande artefacten met een culturele lading en op nationaal niveau het monopolie van het ministerie voor Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Vanuit de hiervoor geschetste gedachtengang lijkt het er af en toe wel op dat sommige conservatoren van musea hun uiterste best doen om het publiek uit de musea te weren. Het belang van de collectie krijgt een dusdanige prioriteit dat de randvoorwaarden, zoals een klantvriendelijke benadering en een goede p.r., niet in de totale calculatie worden opgenomen. Maar eigenlijk kun je dat de conservator 'oude stijl' ook niet eens zo kwalijk nemen.

De fout ligt veeleer bij de overheid en museumbesturen. Laat ik dit aan de hand van een bestaande situatie illustreren.

Een gemeente heeft een monumentaal gebouw met bijgebouwen in haar bezit en heeft dit complex verhuurd aan een stichting die daarin een museum heeft gevestigd. Het onderhoud van de gebouwen is voor rekening van de gemeente.

Dezelfde gemeente geeft samen met de provincie, in de vorm van een zogenaamde koppelsubsidie, jaarlijks een vorstelijke bedrag aan betrokken museum.

Het teruglopend aantal bezoekers ligt nu rond de 25.000 en zal naar verwachting in de huidige situatie nog verder teruglopen, terwijl het museum tussen april en oktober is geopend. Hoewel door het bedrijfsleven diverse pogingen zijn ondernomen om commerciële activiteiten te ontwikkelen in de periode dat het museum is gesloten, stuit dit op onoverkomelijke bezwaren van het museumbestuur met de conservator voorop. Ondanks het feit dat voornoemde activiteiten op generlei wijze de aanwezige collecties zullen schaden.

Het jaarlijks financieel tekort van het museum loopt op en het bestuur wil een verhoging van de bijdrage door de lokale en provinciale overheid.

Hierbij moet worden opgemerkt dat, als men niet van plan is die verhoging in de financiële bijdrage te leveren, het museumbestuur overweegt haar lokatie elders te zoeken.

Het moge duidelijk zijn dat de lokale overheid nooit voor een dergelijke chantage mag wijken. Maar dat wordt wel weer bemoeilijkt door het feit dat enkele van de lokale bestuurders zitting hebben in het stichtingsbestuur van het bewuste museum.

Maar waarom mag de lokale politiek geen voorwaarden stellen aan de wijze van besteding van toe te kennen subsidies? Het gaat tenslotte toch om gemeenschapsgelden. Als een museumbestuur wilens en wetens, wellicht mede ingegeven door de adviserende rol van de conservator, in haar management de public relations veronachtzaamd, waardoor de financiële tekorten jaarlijks oplopen, mag ze daar mijns inziens door de subsidiegever op worden aangesproken. In weerwil van het feit dat we in dit geval spreken over Cultuur met een grote C en er sprake is van een sectorbeleid.

Naar mijn mening is voor de gedachtengang, die ligt achter de benadering van cultuur in engere zin, geen plaats in een vrijetijdsbeleid wat tegenwoordig (gelukkig) veelal uitgaat van een optimale cultuurparticipatie. Dat hierbij veel meer aandacht aan educatie moet worden besteed, zowel naar de markt - lees potentiële bezoekers -, maar vooral ook naar de productkant - lees personeel binnen de musea en ander cultuurhistorisch erfgoed - lijkt mij zonneklaar.

II. Cultuur in wat ruimere zin:

Hierbij tekent Mourik aan dat naast de zoëven omschreven cultuur in engere zin, het onderwijs in al zijn geledingen, systemen en producten; de

wetenschappen in al haar disciplines, systemen en onderzoeksmethodes en de producten daarvan, inclusief de technologie tot de cultuur in wat ruimere zin mag worden gerekend. Verder wordt hiertoe ook gerekend het geheel van communicatiestelsels als daar zijn: geschreven media (pers), audio-visuele media (radio, films, televisie) en andere systemen van informatieoverdracht.

Naast het eerder genoemde ministerie voor Welzijn, Volksgondheid en Cultuur heeft ook het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen binnen deze definering bemoeienis met cultuur.

Zoals zo vaak bij een driedeling van eng naar ruim, valt deze optiek van cultuur in relatie met het vrijetijdsbeleid tussen de wal en het schip. We praten niet over de artefacten op zich, zoals deze bij de eerste benadering naar voren kwam, maar ook niet over een totale implementatie van cultuur in een vrijetijdsbeleid, waarover straks meer.

Ik zou willen stellen dat in deze benadering sprake is van een integratie van gelijkgerichte cultuur-elementen, welke tot uiting komt in specifieke platforms. Het eigen karakter van cultuur blijft echter heel duidelijk bestaan en uit zich ook in een zelfstandig cultuurbeleid, waarbij de relatie met een vrijetijdsbeleid veelal op toeval berust. Er is nog steeds sprake van een sectorbeleid, dus een vrijetijdsbeleid met handicaps.

Toch zie ik ook daar een duidelijk stimulerende rol voor de regionale en lokale politiek weggelegd. Vooral vanuit de elementen 'Welzijn' en 'Educatie' als onderdelen van vrijetijdsbeleid. Met name wanneer we denken aan de rol van de regionale pers en lokale radio- en binnen afzienbare tijd wellicht ook lokale televisie-omroepen. Deze kunnen in een vrijetijdsbeleid op regionaal en lokaal niveau leiden tot een versterking van een eigen culturele identiteit en zelfs een positieve bijdrage leveren aan de leefbaarheid op het platteland.

III. Cultuur in de ruimste zin:

Hieronder moeten we volgens Mourik verstaan het geheel van leefpatronen en daarmee verband houdende waarden en normen en opvattingen; het geheel van de maatschappelijke verhoudingen en structuren; het geheel van de geestelijke en materiële structuren en de produkten daarvan. Dit alles als geleefd en beleefd door een sociale groepering die zich daarmee in mindere of meerdere mate onderscheidt van andere sociale groeperingen. Hiermee zijn we in feite aangeland bij begrippen als 'culturele identiteit en culturele entiteit of eenheid.

Deze omschrijving maakt een implementatie van cultuur binnen vrijetijdsbeleid zeer wel mogelijk, nog los gezien van het feit of er sprake moet zijn van een facet-beleid.

Ik wil in het kader van deze inleiding met name stil blijven staan bij het begrip culturele identiteit en dan vooral in zijn geografische bepaaldheid. Dit houdt in dat een culturele eenheid een lokale gemeenschap kan zijn (dorp), een regionale (district, provincie of groter), een nationale (land) of een bovennationale gemeenschap (Scandinavië, de Europese Gemeenschap).

Het moge duidelijk zijn dat een kleinere culturele entiteit, Friesland bijvoorbeeld weer deel kan uitmaken van een grotere entiteit.

Dat kan Nederland zijn, maar cultureel gezien is het zeer wel mogelijk dat men met name in deze provincie in de richting van andere kleine culturele entiteiten naar samenwerking wordt gezocht, zoals bijvoorbeeld Wales en Vlaanderen. Vooral door de huidige ontwikkelingen in Midden-Europa is de kwestie van culturele minderheden weer zeer actueel. Het was niet min of meer toevallig dat het Nederlands staatshoofd in de troonrede sprak van culturele identiteiten.

Culturele entiteiten worden niet bepaald door politieke of economische macht en/of grootte van de bevolking naast geografische omvang. Het is vooral de culturele 'productie', waarbij cultuur wordt opgevat in de ruimste zin.

'Everybody in Ireland is a part of it and contributes to the culture of Ireland'. Deze invalshoek van cultuur is door de politiek in Ierland gekozen en weerspiegelt zich onder andere ook in de ontwikkeling van het vrijetijdsproduct 'Ierland'. Bijvoorbeeld de ontwikkeling van zogenaamde 'farm-houses' voor toeristische doeleinden, waarbij de verwevenheid van autochtone bewoners en de actieve agri-toerist juist versterkend werkt voor de specifieke Ierse plattelandstructuur en dus ook - cultuur.

Kan er in Nederland sprake zijn van een implementatie van cultuur binnen een vrijetijdsbeleid?

Zoals U wellicht al duidelijk is geworden, kan binnen de huidige bestuursstructuur op nationaal niveau alleen dan sprake zijn van vrijetijdsbeleid, wanneer de departementen in Den Haag gaan samenwerken. Welnu dat lijkt vrijwel uitgesloten. Wellicht dat daarom onze commissaris van de koningin, de heer Wiegel, pleit voor opheffing van

drie ministeries.

Als men daarnaast ook nog bedenkt dat er ook al wordt gespeculeerd over een mogelijk opgaan van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij in Economische Zaken is er wellicht sprake van vier ministeries die zullen verdwijnen. Maar of dit nu de weg is om een mogelijke samenwerking af te dwingen, welke moet uitmonden in een vrijetijdsbeleid valt ernstig te betwijfelen.

Wat ik een interessant aspect vind in het idee van de heer Wiegel, is het decentraliseren van Welzijn vanuit het, volgens hem op te heffen ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Dat is volgens de vroegere minister van Binnenlandse Zaken juist een taak voor provincies en gemeenten. Op deze lijn doordenkend lijkt het mij zinvol Welzijn uit te breiden tot Vrijetijdsbeleid, waarbij naast Welzijn ook de elementen van Sport, Recreatie, Toerisme, Cultuur en Educatie worden opgenomen.

De culturele entiteit heeft haar basis in de samenleving zelf. Vanuit beleidsmatige overwegingen lijkt een veelvoud van onafhankelijke lokale gemeenschappen niet bestuurbaar en leidt veelal tot verspilling op velerlei terreinen. Het is daarom wenselijk uit te gaan van regio's, welke niet bij voorbaat zijn gebonden door gemeentelijke, provinciale of zelfs nationale grenzen.

Regiomarketing, als instrument, voor het ontwikkelen en in de markt zetten van het regionale vrijetijdsproduct biedt wellicht perspectieven voor het ontwikkelen van vrijetijdsbeleid, waarbinnen cultuur in de ruimste zin des woords een essentiële rol dient in te nemen. Met name voor de plattelandsgebieden in Noord-Nederland biedt een dergelijke aanpak mogelijkheden. Hierbij is ook een afstemming met landbouwbelangen, milieu-overwegingen en toeristische mogelijkheden van essentieel belang.

Maar dat vereist het kunnen voeren van een volwassen politiek, waarbij tot een samenhang van, in dit geval, vrijetijdsbeleid kan worden gekomen.

Vooral in deze regio blijft de provinciale politiek naar mijn mening hangen in een elkaar om de oren slaan met grootschalige recreatief-toeristische projecten, een unieke flora en fauna, naast een agrarische sector in nood.

De integratie van cultuur binnen Recreatie en Toerisme is in landen als Ierland, Denemarken en Groot-Britannië reeds fors in gang gezet, waarbij de contouren van een vrijetijdsbeleid reeds zichtbaar

worden. Dat zal het verdere verloop van dit congres nog wel uitwijzen.

Wat ik met deze inleiding heb pogen aan te geven is, dat alleen voor cultuur in de ruimste zin van het woord plaats is, binnen een vrijetijdsbeleid, waarbij voor de uitvoering van een dergelijk beleid, vooral de lagere overheden de handen ineen moeten slaan.

Voorts dat een dergelijk vrijetijdsbeleid onderbouwd dient te zijn door een voldragen politiek, economisch en sociaal-cultureel draagvlak.

Daarnaast dat de neiging tot decentraliseren vanuit politiek Den Haag niet mag verworden tot ordinair bezuinigen, waardoor het realiseren van een vrijetijdsbeleid op regionaal niveau bij voorbaat al kansloos is.

Ik dank U voor Uw aandacht.

De introductie van toerisme in een landelijk onderontwikkelde regio het evenwicht tussen economie en politiek

Horst Tober,

docent toerisme en economie aan een beroepsonderwijsinstelling in Frankfurt am Main

Tober was vanaf 1974 afdelinghoofd Cultuur bij het districtsbestuur Schwerin, daarna departementshoofd Recreatie en Toerisme. Hij onderhoudt al enige jaren contacten met afgevaardigden van de provincie Friesland en het Centrum Vrije tijd en Toerisme van de Christelijke Hogeschool Noord-Nederland.

Geachte mevrouw Liemburg, geachte dames en heren, ik zal u wat meer vertellen over het noordoosten van de vroegere Duitse Democratische Republiek, de huidige, nieuwe Duitse deelstaat Mecklenburg/Vorpommern. Het schenkt mij grote voldoening dat ik dit congres mee mag maken en ik wil de organisatoren daarvoor mijn dank betuigen. Als je vele jaren in de wereld van de cultuur actief bent geweest, weet je hoeveel moed ervoor nodig is om een congres over cultureel en educatief toerisme te organiseren. Als je de statistieken mag geloven is puur commercieel gezien slechts een gering percentage van de toeristen in de wereld hierin geïnteresseerd; derhalve is het percentage toeristen die het om cultuur en vorming gaat gering, volgens onze statistieken 6,5 tot 8 procent, maar met zulke cijfers moet je altijd voorzichtig zijn. Mensen met gevoel

voor humor zeggen dat er leugens, laster, statistieken en weerberichten bestaan. Toch geloof ik dat dit onderwerp hier onder de best mogelijke omstandigheden wordt behandeld en ik vind dat de organisatoren van dit congres een groot compliment verdienen, ook voor de sfeer, alles eromheen en de hartelijkheid die ons hier overal ten deel valt.

Binnen deze eerbiedwekkende muren moet ik nu helaas over hele wereldse zaken spreken. Ik zal proberen een kader aan te geven waarop wij in deze nieuwe Duitse deelstaat de nadruk willen leggen, algemene voorwaarden voor de ontwikkeling van het toerisme willen scheppen, want dit is onder de huidige economische en ook sociale omstandigheden die tegenwoordig in onze deelstaat heersen geen eenvoudige opgave. Wij willen met name voorwaar-

den scheppen voor cultureel toerisme en educatief toerisme in gemeenten die geen bijzondere historische attracties te bieden hebben. Dus geen kloosters, geen grote musea, geen grote en ook buiten de regio bekende opleidingsinstituten, enz. Het gaat eenvoudigweg om de alledaagse cultuur, die zodanig dient te zijn dat gasten die onze deelstaat bezoeken deze mee kunnen beleven. Ik denk dat bij alle culturele, historische en overige attracties in een wereld van cultuur en beschaving de mens, de eenvoudige mens, nog steeds het meest interessante object is. De ontmoeting met hem moet dus mogelijk zijn, zodat de gast ziet hoe hij leeft, welke zorgen hij heeft, hoe hij met de natuur en de cultuur omgaat, en hoe hij zich ontwikkelt. Ik denk dat dit componenten zijn die in het cultureel en educatief toerisme een belangrijke plaats dienen in te nemen, zoals dat ook op dit congres gebeurt. Over zo'n thema kan verschil van mening bestaan, maar ik voel mij gesterkt door de vele overeenkomsten tussen onze deelstaat Mecklenburg/Vorpommern en de provincie Friesland. Op de belangrijkste zal ik kort ingaan. Beide gebieden staan bekend als agrarische regio's, beide kennen in hun land tevens de grootste werkloosheidspercentages. Belangrijke industriële tradities kent Friesland noch Mecklenburg/Vorpommern. De ontwikkeling van beide gebieden is dus in hoge mate afhankelijk van de recreatie en het toerisme.

Tot Duitsland in 1989 weer één werd kenden wij drie hoofdvormen van toerisme en recreatie. Op de eerste plaats het dominerende sociale toerisme in de vakantiekolonies van de vakbond. Verder de nadrukkelijk aanwezige recreatievoorzieningen van bedrijven: grote bedrijven en ook het merendeel van de kleine bedrijven en coöperaties hadden hun eigen vakantieaccommodaties. En tenslotte privé-accommodaties. Tuinhuisjes en allerlei voorzieningen zijn ook na de eenwording nog in vrij grote mate aanwezig. Alle drie deze vormen hebben echter niets te maken met toerisme in een marktconomie. Op alle gebieden dient een volledig nieuwe beschouwing van toerisme en recreatie, vooral als economische factor, te ontstaan. En dat is onder de gegeven omstandigheden bij ons een tamelijk moeilijk proces dat gemakkelijk aanleiding tot conflicten geeft. Talrijke toeristische faciliteiten die uit die periode dateren en behoren tot de drie eerder genoemde categorieën dienen nieuwe eigenaren te krijgen en anders benut te worden.

Er melden zich bovendien ook weer oude eigenaren die hun oude aanspraken laten gelden. Het is een gecompliceerd proces om duidelijkheid te brengen in deze eigendomsverhoudingen. Daar zijn jaren

voor nodig, zodat een aanzienlijke achterstand in ontwikkeling ontstaat.

Waardoor wordt de huidige situatie gekenmerkt? Op de eerste plaats is na de politieke en maatschappelijke veranderingen in de herfst van 1989 de opleving in de handel het meest zichtbaar. Overal zie je gemoderniseerde en goed voorziene winkels en een assortiment goederen dat niet onderdoet voor dat in de oude Westduitse deelstaten. Ook in de bouw valt een opbloei te bespeuren, en ook in enkele dienstensectoren. Aan de andere kant zitten de bedrijfstakken in Mecklenburg/Vorpommern, eens de pijlers van de DDR-economie, de scheepsbouw, de havens en aanverwante bedrijvigheid en de visvangst enerzijds en de landbouw anderzijds, volledig in het slop. Politici en economen proberen tot op heden vergeefs om deze weer van de grond te krijgen. En op de derde plaats zijn grote delen van de bevolking door werkloosheid, te weinig werk en onvoldoende economisch perspectief in hoge mate gedemotiveerd. In enkele gemeenten bedraagt de werkloosheid meer dan 30 procent. En deze stijgt nog steeds. Tot het eind van dit jaar zal bijvoorbeeld 80% van de nu nog in de landbouw werkzame personen hun baan verliezen. Er zijn echter ook geen alternatieven, in ieder geval zijn ze momenteel niet zichtbaar, om ander werk te vinden. Prijzen, huren en belastingen zijn even hoog of in enkele opzichten zelfs twee keer zo hoog als in de oude Westduitse deelstaten. In zo'n situatie is het moeilijk een reële maatstaf te vinden om toerisme en recreatie politiek en economisch in te passen in de maatschappelijke ontwikkelingen in deze regio. Wij hebben te maken gehad en hebben nog steeds te maken met twee uitersten.

In de eerste plaats werd meteen na de eenwording het toerisme als economische factor volledig onderschat. De kansen om bij het opnieuw formeren van de politieke macht, staatsorganen en economische besturen bijvoorbeeld een zinvol gebruik te maken van de ervaringen van de aangrenzende deelstaat Sleeswijk/Holstein of van de provincie Friesland werden voor een groot gedeelte niet benut. Dit is des te betreurenswaardiger omdat bijvoorbeeld de structuur en opzet van een allesomvattend Ministerie van Toerisme met verantwoordelijkheden op het gebied van o.a. ruimtelijke ordening, vervoer, landbouw, milieubescherming, cultuur reeds uitgewerkt beschikbaar waren. Na de vorming van de nieuwe deelstaatregering bleef daar slechts een klein gedeelte van over in de vorm van drie personen op een afdeling van het Ministerie van Economische Zaken, die vanwege het grote aantal taken en problemen alle werkzaamheden niet aankonden. En dat

zoals gezegd in een deelstaat die economisch nauwelijks alternatieven heeft.

Verder wordt tegenwoordig vanwege de enorme economische en sociale problemen de roep om een versnelde ontwikkeling van de toeristische sector steeds luider. Daarbij wordt toerisme als een dokter aan het bed van een zieke gezien, die met noodverbanden breuken tracht te helen, die sociaal en economisch zwakke personen weer op de been moet helpen. Ik geloof dat deze overschatting van toerisme en recreatie even schadelijk is als het eerste uiterste. Zoals bekend heeft de toeristische ontwikkeling een politiek, economisch en sociaal-cultureel draagvlak nodig. Het zou een zegen voor elk land zijn, als dit alles in een allesomvattend programma werd samengevat. Bij ons wordt hieraan op deelstaat-niveau gewerkt. Er zijn echter nog geen resultaten bekend. Momenteel moeten de gemeenten en andere toeristische instellingen nog voor het grootste gedeelte alles zelf plannen.

Daarbij zijn de natuurlijke omstandigheden, voor toerisme en recreatie in Mecklenburg/Vorpommern goed. Van de meer dan 500 kilometer Oostzeekust is ca. 270 kilometer zeer geschikt voor badstrand. De deelstaat telt meer dan 2000 meren. Vaak wordt Mecklenburg/Vorpommern met Finland vergeleken. Meer dan 26% van de totale oppervlakte van de deelstaat bestaat uit bos. Er zijn o.a. zeer veel in het wild levende dieren. Met 83 inwoners per vierkante kilometer heeft Mecklenburg/Vorpommern het laagste bevolkingscijfer van alle Duitse deelstaten. Eén district kent zelfs slechts 26 inwoners per vierkante kilometer. Er is dus veel rust en stilte voor 'gestreste' stadsbewoners. Voorheen, in de geschiedenis van Duitsland, stond Mecklenburg/Vorpommern ook bekend om zijn kastelen en zijn keuken. Het heeft dus een rijke cultuur.

Waar liggen volgens ons de hoofdproblemen om dit aanzienlijke potentieel aan mogelijkheden voor het toerisme te benutten? Ten eerste is het zo dat er op het gebied van stedelijk toerisme beslist bruikbare ervaringen zijn, terwijl dit niet het geval is wat betreft het bevorderen van het toerisme in de plattelandsgebieden. Ten tweede zijn er voor toerisme en recreatie onder de omstandigheden van de markteconomie zo goed als geen bekwaame mensen beschikbaar. De meeste gemeenten en districten hebben op dit gebied nog geen goed opgeleide, leidinggevende krachten. Ten derde is het bijzonder moeilijk om vorm te geven aan een structuur van organisaties op het gebied van het toerisme, zoals VVV's. Door veertig jaar geleide economie is er veel zakelijk talent verkommerd. Er is te weinig ver-

trouwen in de eigen kracht, vaak wordt de blik naar buiten gericht om hulp. En ten vierde kosten algemene concepten voor de ontwikkeling van een toeristische bedrijfstak gemeenten zeer veel geld als zij adviesbureaus in de deelstaten in het westen van Duitsland moeten inschakelen. Ik ken gemeenten die voor zo'n concept volgens contract 120 tot 150 duizend mark moeten betalen. Dat is gezien de economische en financiële omstandigheden voor geen enkele gemeente in een kleine landelijke regio op te brengen. Daarom wordt ook nauwelijks van deze concepten gebruik gemaakt, omdat ze zoals gezegd voor veel gemeenten niet te betalen zijn.

Hoe gaan we daarom in de praktijk te werk? Allereerst kunnen de gemeenten voor het opstellen van plannen voor een bepaalde tijd toerisme-planners als het ware lenen, voor vier tot vijf maanden. Zij krijgen geen honorarium uitbetaald, maar wij hebben het zo geregeld dat zij op een soort loonbasis werken, op dezelfde basis waarop planners uit de eigen stad of gemeente deze werkzaamheden in de eigen regio zouden uitvoeren. Wij hebben projectgroepen samengesteld die de gemeenten assistentie kunnen verlenen.

Ikzelf heb enkele maanden in zo'n projectgroep gewerkt, en er zijn hier ook collega's uit Friesland, van het Centrum voor Vrije Tijd en Toerisme (de heer Speelman) die zeer goed op de hoogte zijn van deze matererie en de plaatsen die ik hier slechts kort kan behandelen. Ik wil mijn collega's uit Friesland die aan deze werkzaamheden hebben deelgenomen dan ook uitdrukkelijk bedanken, evenals de studenten van de Christelijke Hogeschool. Zij hebben uitstekend werk verricht in het landelijk gebied in en rond Goldberg, een kleine stad, waarvan er qua grootte nog ongeveer 70 in Mecklenburg/Vorpommern voorkomen, en die zoals gezegd geen bijzondere attracties bezitten. In de tijd van de DDR was hier een grote landbouwcoöperatie met bijna 100.000 hectare landbouwgrond. Deze coöperatie is nu zo goed als opgeheven. Verder waren er een agrochemisch bedrijf en een bedrijf op het gebied van de winning van mineralen, maar ook deze bedrijven liggen nu stil.

Er hebben zich nog geen kandidaten uit de private sector aangemeld, dus er zijn veel arbeidsplaatsen verloren gegaan. Goldberg was ook een kazernesplaats, het merendeel van het personeel is er nog, maar de technische afdelingen en het materieel zijn weg. De werkloosheid in deze regio bedraagt zoals gezegd reeds meer dan 32% en sociaal gezien kan zo'n kleine stad de mensen alleen via het toerisme nieuwe ontplooiingskansen bieden. Het is echter een

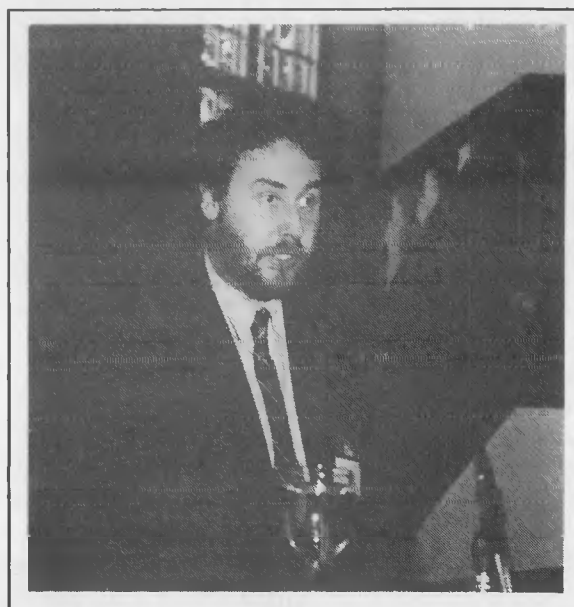
groot probleem, zoals ik reeds gezegd heb, om voor natuur en cultuur aanvaardbare vormen te vinden, zodat de gasten in het rijke natuurlandschap - het stadje ligt tussen twee meren en aan de rand van een natuurpark - indrukken en kennis kunnen opdoen en met name de alledaagse cultuur, waarover ik het al heb gehad, dus de levenswijze in deze kleine agrarische regio kunnen leren kennen. Wij hebben op dat vlak ook enkele projecten ter hand genomen die de toets der kritiek kunnen weerstaan, maar vanwege de tijd kan ik daar hier niet verder op ingaan.

Alleen al uit sociale overwegingen moeten we voor toeristisch aanbod zorgen waar we van tevoren goed over na moeten denken. Deze kleine stad ligt bijvoorbeeld tussen twee kleine meren en in een omgeving met veel natuurschoon, maar er zijn geen mogelijkheden om het seizoen te verlengen. Er moeten badfaciliteiten worden gecreëerd om toeristen aan te trekken, om een rentabiliteit van minstens 200 dagen te realiseren. Voor de toeristen moeten dan ook daarop berekende verblijfs- en ontspanningsmogelijkheden worden gecreëerd, en dat is natuurlijk moeilijk. Er is al op gewezen dat de tijd van grote vakantiecentra en vakantiekolonies voorbij is, maar tot op heden staat er nog geen proefproject op stapel waar we van kunnen leren hoe we zulke kleine agrarische steden de geschikte infrastructuurle voorzieningen kunnen geven, zodat toeristen zonder dat er teveel van hen wordt geëist een geschikte ambiance vinden en ook de gemeenten en exploitanten van zulke voorzieningen aan hun trekken komen. Het is uiterst moeilijk om hier de juiste

verhoudingen te bepalen en we kunnen daarbij ook niet op de ervaring van de oude Westduitse deelstaten terugvallen, omdat deze kleine agrarische steden in Mecklenburg niet geschikt zijn voor grootschalige plannen. Wij proberen hier zoals gezegd Disneyland-situaties te vermijden. De bedoeling is kunstmatige badfaciliteiten te realiseren, een soort natuurcentrum, een centrum voor lichaamsverzorging, die zowel voor de toeristen als de gastgemeenschap, de inwoners van deze regio, belangrijk en nuttig zijn.

Verder is een gemeentelijke werkgroep in het leven geroepen waarin de belangrijkste terreinen zijn vertegenwoordigd zoals stadsontwikkeling, stedenbouw, vervoer, cultuur, gezondheidszaken, enz. Wij hebben gemerkt dat de horden op gemeentelijk niveau het laagst zijn, en je hoeft geen goede hordenloper te zijn om die te kunnen nemen.

Hier is het dus mogelijk om gemeentelijke belangen te combineren met economische en sociale. Ten derde wordt de bevolking bij dit planningsproces voor het scheppen van algemene voorwaarden betrokken. Dames en heren, geachte organisatoren, ik hoop dat deze korte excursie naar Mecklenburg/Vorpommern u een goed beeld heeft gegeven van onze pogingen zoveel mogelijk mensen in ons structuurarme gebied met toerisme en recreatie een bestaansmogelijkheid te bieden. Ik ben er van overtuigd dat wij hier ondanks alle problemen uiteindelijk in zullen slagen. Ik dank de deelnemers aan deze conferentie voor hun steun en vele goede ideeën.

Nieuwe mogelijkheden op het gebied van cultuurtoerisme en de financiering ervan

Geoffrey Swallow,
Humberside County Council

Geoffrey Swallow is sinds 1989 County Arts Officer van de county council. Verder is hij lid van Werkgroep IV van de Assemblée van Europese Regio's voor interregionale samenwerking. Voorts is de heer Swallow lid van de uitvoerende raad van ECTARC.

Mevrouw de voorzitter, dames en heren, collega's en mede-cultuurtoeristen. Ik heb met grote belangstelling geluisterd naar de discussies, ook over de theorie van het cultuurtoerisme. Ik ben in het bijzonder geïnteresseerd in die theorie, de ideeën die er aan ten grondslag liggen en de strategische planning met betrekking tot initiatieven op cultuurtoeristisch gebied. Ik denk dat ik er moeite mee zal hebben mij in mijn presentatie tot mijn case study te beperken. Niettemin zal ik dat proberen. Ik zou echter, als u mij dat toestaat mevrouw de voorzitter, één opmerking willen maken, bij wijze van waarschuwing. In de 18e eeuw was het gewoonte in de hogere kringen in Engeland een zogenaamde 'grand tour of Europe' te maken. Deze grote Europese reis werd dan gemaakt om de educatieve en verrijkende invloed te ondergaan van een kennismaking met de kunsten en andere culturen. Boswell, de Engelse

schrijver, verteld over twee - welgestelde - heren die tijdens hun 'grand tour' in Florence verblijven, in de jaren veertig van de achttiende eeuw. Hij is een goed verteller, daarom kan ik hem letterlijk citeren. Hij zegt: "zij verwaardigden zich in de lange galerij een paar schilderijen in ogenschouw te nemen. De immens lange galerij overziende, konden zij hun ongeduld niet bedwingen en gingen een weddenschap aan wie van hen al hinkelend het eerst het einde ervan zou bereiken". Ik denk dat dit wel aantoont hoe, 100 jaar voor Thomas Cook, de 'grand tour' vaak niet het gewenste effect had en het gedrag van de cultuurtoerist veel weg had van dat van de hedendaagse, stereotiepe toerist die reizen als een must beschouwd. Degenen die denken dat, door vooral cultuurtoeristen aan te trekken de problemen die meestal worden geassocieerd met andere vormen van toerisme daarmee kunnen worden vermeden, zal

dit wellicht tot behoedzaamheid aansporen. Eigenlijk zou dit verhaal een waarschuwing voor ons allen moeten zijn.

Maar nu dan mijn case study. Het district (county) Humberside, dat ik hier vandaag mag vertegenwoordigen, werd gesticht in 1974 in het kader van een reorganisatie van het binnenlands bestuur in Engeland en Wales. Het werd gevormd door twee voormalige graafschappen samen te voegen of een deel daarvan nl. het oostelijke administratieve district van Yorkshire, East Riding. Het woord 'riding' zelf is ontleend aan het noordse woord voor dat deel van het land en het Saksische koninkrijk East Lindsey, dat ten tijde van deze reorganisatie deel uitmaakte van het voormalige graafschap Lincolnshire. De rivier de Humber, een rivier die 1/6 deel van de totale grondwaterspiegel van Engeland reguleert, had een natuurlijke grens tussen deze twee graafschappen gevormd. In 1972 werden ze voor het eerst met elkaar verbonden met de opening van de Humber Bridge, 's wereld grootste hangbrug uit één stuk. Een staaltje van bruggenbouw dat qua gedurfdheid de vorming van het nieuwe bestuurlijke district Humberside evenaart.

De eerste tekenen van menselijke bewoning in wat nu Humberside is dateren van de achtste eeuw voor Christus. Tegen de eerste eeuw voor Christus hadden zich op de beide oevers van de Humber twee elkaar naar het leven staande Keltische stammen gevestigd (de Parisi en de Parigy) wier voorvaders de wat nu de Noordzee is waren overgestoken via een reeds lang verdwenen landengte. De stam van de Parisi, een naam die u wellicht bekend voorkomt, die in het huidige North Humberside heersten, kwamen uit de streek met dezelfde naam in Frankrijk en gaven hun naam aan de stad die nu Parijs heet. Latere invloeden die in de cultuur van het gebied werden opgenomen waren o.a. die van de Vikingen die zich daar vestigden, wier invloed nog steeds duidelijk terug te vinden is in het dialect dat in het Noorden van het gebied wordt gesproken en zelfs in de uiterlijk kenmerken van de bevolking, de Romeinen en Noormannen en, recentcr, Oost-Europeanen, afkomstig uit b.v. de Oekraïne, Polen, Letland en Litouwen.

Maar de affiniteit met historische grenzen gevormd door natuurlijke topografische en geografische kenmerken die de woongebieden van eerdere kolonisten afbakenden bestaat nog steeds en is nog steeds een belangrijke factor voor het bepalen van de hedendaagse culturele identiteit van de bevolking die woont in wat nu Humberside is. En het door deze

twee bevolkingsgroepen, in het gebied ten noorden van de Humber, North Humberside en in het gebied ten zuiden van de Humber, South Humberside, bewust ervaren onderscheid wordt tot op de dag van vandaag nog met verve verdedigd.

Het huidige district Humberside heeft als regio ook tot op zekere hoogte geleden onder zijn geografische ligging ten opzichte van de rest van Engeland. Over het algemeen wordt de infrastructuur wat betreft weg- en railverbindingen gedomineerd door de ligging van de hoofdstad. Terwijl het reizen van Noord naar Zuid over het algemeen geen problemen geeft, zijn de Oost-West verbindingen slecht. Tot voor kort was Humberside aan de oostkust zelfs helemaal niet aangesloten op het nationale netwerk van snelwegen, hoewel hier de laatste jaren verbetering in is gekomen met de aanleg van de M62 autosnelweg, de Trans Pennine Route die Hull en Liverpool met elkaar verbindt. Momenteel hebben de gebieden ten noorden en zuiden van de rivier betrekkelijk gemakkelijk aansluiting op het netwerk van autosnelwegen, hoewel er nog steeds geen directe verbinding is met Londen. Het is nog maar betrekkelijk korte tijd geleden dat de regio geïsoleerd lag en werd verwaarloosd. Het belangrijkste bevolkingscentrum in de regio (de havenstad Hull) werd als eindstation beschouwd, hoewel het, merkwaardig genoeg 30 mijl landinwaarts aan de rivier is gelggen. Voor het merendeel van de Engelsen geldt Humberside als een onbekende en over het algemeen weinig bezochte regio. En een gebied dat zich van oudsher altijd meer naar het Oosten heeft gericht, naar zijn handelspartners overzee, op het continent en met name de Baltische en Scandinavische landen. In dat opzicht is de regio meer kosmopolitisch en Europees in haar cultuur dan de meeste andere delen van Engeland. De mensen elders in Engeland kennen de regio, als ze er iets van afweten, waarschijnlijk van de bedrijfstakken die voorheen toonaangevend waren maar die praktisch zijn verdwenen in de laatste 15 tot 20 jaar. In de eerste plaats de visserij van Hull en Grimsby en de bedrijfstakken die zich daar zij aan zij mee ontwikkelden: touwslagerijen, scheepsbouw, visrokerijen en mandenmakerijen. En hoewel de regio het verval van deze traditionele takken van nijverheid en daarmee het vakmanschap en de handel die er mee samen gingen heeft overleefd, betekent het dat zij de eigen, onderscheidende of samenbindende culturele identiteit ontbeert die zij eens aan deze bedrijfstakken en ambachten ontleende. Het lijkt mij, als de persoon die belast is met taken op dit gebied, dat dit de uitdagingen zijn waar wij mee geconfronteerd worden bij onze pogingen een besef

van culturele identiteit te ontwikkelen voor die regio. Het ontbreken van een samenbindend identiteitsbesef binnen de regio bij de mensen die er wonen en leven, vanwege hun affiniteit met de historische grenzen, het ontbreken van een duidelijke identiteit van de regio in de landelijk context vanwege de als geïsoleerd ondervonden ligging van het gebied. En het ontbreken van een duidelijke eigentijdse culturele identiteit ten gevolge van het verdwijnen van de traditionele takken van nijverheid en ambachten en de daarbij behorende levenswijze. Daarom, voordat ik inga op de manier waarop een en ander wordt aangepakt volgens de door Humberside ontwikkelde strategie ter bevordering van het cultuurtoerisme, zou ik graag in het kort enkele algemene punten toelichten waarop de filosofie achter die specifieke strategie grotendeels berust.

Cultuur, ik bedoel het woord cultuur, is problematisch in Groot Brittannië. Het is een woord dat nog steeds elitairisme suggereert en wordt geassocieerd met discussies over het onderscheid tussen kunst voor de bovenlaag van de gevestigde orde en volkscultuur. Alsof het ene het andere op een of andere manier uitsluit. De regionale overheid heeft geen verantwoordelijkheid krachtens de wet voor de financiering van culturele initiatieven en daarom kent het land als geheel een zeer ongelijke verdeling van voorzieningen.

Bijvoorbeeld, ten gevolge van bestedingsbeperkingen opgelegd door de centrale overheid kunnen sommige districten, de eerste bestuurslaag, het equivalent van de gewesten in de provincies, in het geheel geen fondsen uittrekken voor culturele activiteiten. Zij zijn veelal kwetsbaar ten opzichte van de voorzieningen waarvoor het plaatselijk bestuur krachtens de wet verantwoordelijk is, in het bijzonder in tijden zoals deze, met stringente bestedingsbeperkingen opgelegd door een regering die een actief anti-cultuur beleid voert.

In Groot Brittannië zijn vijf verschillende ministeries verantwoordelijk voor de financiering van culturele faciliteiten en activiteiten. Het spreekt vanzelf dat door deze versnippering van verantwoordelijkheden en het gebrek aan enige coördinatie van onderlinge doelstellingen het plannen en het maken van een samenhangend cultuurbeleid op nationaal niveau onmogelijk is. Momenteel wordt er gewerkt aan een nationaal plan voor de media en de kunsten, in het kader waarvan niet minder dan 53 verschillende werkdocumenten zijn geproduceerd. De meeste hiervan waren opgesteld, hoe kan het ook anders, in opdracht van juist die mensen wier voortdurend

functioneren als arbiters van wat in ons land nu eigenlijk onder cultuur moet worden verstaan hoogst noodig aan de orde gesteld zou moeten worden. Een verder gevolg voor de financiering van culturele activiteiten in Groot Brittannië is dat de instellingen die fondsen beschikbaar stellen voor kunst zich hoofdzakelijk gaan beperken tot hedendaagse kunst. Hierbij wordt natuurlijk geheel voorbij gegaan aan de mate waarin de historische culturele praktijken en gebruiken ten grondslag liggen aan de praktijk van de hedendaagse kunst. Het is een ontkenning van het dynamische, samenhangende geheel waarvan zij beide deel uitmaken en binnen de context waarvan de culturele identiteit, de eigentijdse culturele identiteit wordt gedefinieerd en bepaald. Het spreekt vanzelf dat deze twee zaken niet kunnen en behoren te worden gescheiden als we het hebben over hun betekenis in relatie tot het toerisme. Toeristen brengen geen onderscheid aan wat betreft historisch cultuurbezit, het erfgoed waar de hedendaagse cultuur uit is voortgekomen. Voor het overgrote deel van de buitenlandse toeristen die naar Engeland komen is de cultuur waarin zij geïnteresseerd zijn veel meer de historische plaatsen en gebouwen, monumenten, landschappen en tuinen dan de hedendaagse kunst.

Mijn definitie, of beter gezegd kenschets van cultuur, gaat in dit opzicht veel verder dan dat wat in engere betekenis met de kunsten of cultureel erfgoed wordt aangeduid. Volgens mijn definitie omvat cultuur het hele spectrum van ervaringen, praktijken, zeden en gebruiken die tezamen het eigene en de identiteit van een regio vormen, en die door diverse factoren worden beïnvloed zoals ligging, topografie, natuurlijke en kunstmatige omgevingskenmerken, architectuur, taal en dialect, eten en drinken, en zelfs het weer, zoals wij de afgelopen twee dagen hebben kunnen zien, en waaronder we verstaan haar traditionele kunstnijverheid en ambachten, landbouw, handel en industrie, eigentijdse vormen van kunst, ontmoetingsplaatsen, toncel- en dansgezelschappen, orkesten, en individuele kunstenaars en ambachtslieden die in de regio werkzaam zijn.

De som van dit alles is de culturele identiteit. Recent onderzoek in Engeland heeft ons inzicht gegeven in de baten van de cultuursector voor de economie in bredere zin; dit is omschreven en, nog belangrijker, in cijfers uitgedrukt. Dit heeft ons een verantwoorde economische basis verschaft om het potentieel van gezamenlijke initiatieven op het gebied van cultuur en toerisme te onderzoeken. En dit zal, denk ik, leiden tot een beslissende, fundamentele verandering in het beeld dat men in Engeland van de culturele sector heeft. De ontwikkeling van een culturele

infrastructuur wordt plotseling gezien als een factor van belang voor iets zoals economisch herstel, als een middel dat de investeringen kan bevorderen, het imago en profiel van onze post-industriële steden kan opvijzelen en waarmee de problemen van aftakelende economieën, ontvolking en veranderende werkgelegenheidspatronen kunnen worden aangepakt. En ook, in bredere zin, de kwaliteit van het leven en wonen voor de plaatselijke bevolking kan verbeteren.

Aangezien zij over de gehele linie betrokken is bij het maken van sociaal en economisch beleid, geeft de plaatselijke overheid de toon aan in dit proces, in tegenstelling tot de instellingen voor financiering van de kunsten of historisch cultuurbezit en toerisme. Anders dan de instellingen waarmee wij samenwerken voor de uitvoering van het cultuurbeleid in Humberside, zijn wij in staat, omdat we als bestuur een collectieve aanpak van deze ruimere doelstellingen stimuleren, te werken aan de integratie van culturele initiatieven in ministerieel beleid wat betreft het gehele door het bestuur van Humberside versprekte voorzieningenpakket. En dat is belangrijk, omdat het ons onder meer in staat stelt culturele ontwikkelingen te integreren in terreinen waarvan de wettelijke financieringsplicht bij het districtsbestuur berust. Humberside, als een van de vele regionale overheden in Engeland die nu de grotere, economische voordelen onderkent en zich bewust wordt van het prestige dat kan worden ontleend aan de erkenning van een plaats als centrum van cultuur, loopt voorop in het bedenken van toonaangevende initiatieven en ontwikkelingsstrategieën op het vlak van de cultuur. Deze worden niet noodzakelijkerwijs en zeker niet uitsluitend via begrotingen voor cultuur gefinancierd. Er wordt ook gebruik gemaakt van partnerships met de private sector, met de nationale overheid, de EG en andere nationale en regionale overheidsinstellingen met verantwoordelijkheden op gebieden variërend van ontwikkeling van het platteland en stadsvernieuwing tot industriële ontwikkeling. Dat is bijzonder belangrijk omdat het, zoals wel wordt gezegd, inderdaad bewerkstelligt dat niet-wettelijke verantwoordelijkheden, op het gebied van de cultuur, financieringsverplichtingen van de regionale overheid met betrekking tot culturele initiatieven, in wettelijke verantwoordelijkheden worden geïntegreerd. En dit betekent dat, wanneer er weer eens bezuinigd moet worden, de voor kunst en cultuur en historisch cultuurbezit beschikbare fondsen veel minder kwetsbaar zijn dan wanneer zij buiten dergelijke regelingen zouden vallen. Dit is de benadering die ten grondslag ligt aan de filosofie van het door Humberside ten behoeve van het cultuurtoerisme ontworpen ontwikkelingspro-

gramma, waarvoor over een periode van drie jaar een bedrag van £ 300.000, d.w.z. ongeveer f 1.000.000, wordt uitgetrokken en dat aanvankelijk wordt gefinancierd door de English Tourist Board, de Arts Council of Great Britain, Humberside County Council en alle 9 constituerende districtsraden, ongeveer het equivalent van het departement binnen de regio. Ongeveer een derde deel van dat geld wordt opgebracht door de 10 plaatselijke besturen, d.w.z. het district en haar negen districtsbesturen.

Vele van onze collega's zullen hier ongetwijfeld bepaalde problemen herkennen die een dergelijke constructie met zich mee brengt. Om derhalve de uitvoering van de programma's buiten het onmiddellijke bereik te brengen van de controle en bemoeienis van de plaatselijke overheid en om daarnaast de kans tot een minimum te beperken dat een van deze 10 plaatselijke besturen een overheersende invloed op het programma zou kunnen uitoefenen, hebben we het de status van een onderneming gegeven, een non-profit onderneming, zonder winstoogmerk, met een verdelende taak. Essentieel is dat het op deze manier een aparte, afzonderlijke positie kan innemen en bevrijd is van de beperkingen inherent aan de sectoren waarmee het zal samenwerken, de aspecten waar ik het al over heb gehad. Daardoor kan een dergelijke onderneming gemakkelijker werken dwars door deze sectoren heen, zonder op barrières te stuiten, de kunstmatige barrières van: dit initiatief gaat over de kunsten en niet over monumenten, of dit gaat over monumenten en niet over hedendaagse kunst, of dit gaat over toerisme en daarom heeft het met geen van beide wat te maken. Zoals ik al heb gezegd, we zijn bezig deze problemen uit de weg te ruimen. Een derde van de fondsen, ca. 90.000 pond, komt dus van de plaatselijke overheid, een derde komt van de nationale instellingen die belast zijn met de financiering van de kunsten en toerisme. Overigens, het is de eerste keer dat deze twee instellingen samenwerken in één samenhangend programma. Voor het resterende derde deel worden financiers in de private sector gezocht.

Nu wat betreft de te gebruiken methode om een en ander te realiseren. Daar is een regeling voor ontworpen die 'percent for art' wordt genoemd. Ik ben er zeker van dat velen van u hier weten wat dat inhoudt. Niettemin zal ik, voor degenen onder u die het nog niet weten, in het kort uitleggen wat het betekent.

Eenvoudig gezegd is het een systeem waarbij een bepaald percentage, meestal tussen een half en één procent van de totale kosten van een bouwproject,

wordt bestemd voor kunst. Dat kan gewoon beeldhouwwerk zijn, het kan ook een ander door een kunstenaar gemaakt ontwerp zijn op het gebied van bijvoorbeeld vloerbedekking, wandversiering, sierbesparing, architectuur, meubilair, straatmeubilair, of ontwerp in de sfeer van omgevingskunst, landschapsarchitectuur, e.d. Hoewel dit in Engeland niet wettelijk geregeld beleid is, wordt het steeds algemener toegepast, en met de medewerking van alle instellingen van de tweede bestuurslaag in het district, die een controlerende taak hebben op het gebied van planning en ruimtelijke ordening op lokaal niveau, is in Humberside de methode toegepast een uit de private sector afkomstig bedrag te gebruiken om de kwaliteit van de bebouwde omgeving te verbeteren en daarnaast een nieuw centrum van culturele attracties te creëren. Een belangrijk effect van dit alles is dat het de integratie van de financiering van hedendaags werk die de regio een eigen identiteit geeft in die voorzieningen waarvoor de plaatselijke overheid krachtens de wet verantwoordelijk is, bevordert. En wij betrekken er ministeries bij met taken op gebieden uiteenlopend van ruimtelijk ordening, huisvesting, transport tot verbetering van wegverbindingen en het milieu. Het voordeel van het systeem is dat het doen van investeringen ten behoeve van nieuwe opdrachten aan kunstenaars wordt bevordert zonder dat dit tot hogere kosten voor de ontwikkelaar leidt. In Groot Brittannië zijn voor dergelijke investeringen vaak niet onaanzienlijke belastingfaciliteiten voor de private sector beschikbaar.

Derhalve, ligt hier in potentie een enorm, nieuw terrein voor het aanboren van middelen en financiën voor hedendaagse beeldende kunst en kunstnijverheid die voorheen buiten bereik waren. Eén van de uitdagingen waar ik eerder over sprak was het creëren van een samenbindend identiteitsbesef voor een regio die zichzelf uitsluitend ziet in termen van historische grenzen en die wordt bepaald door haar topografie. Niettemin moet het een identiteit zijn die op een of ander manier recht doet aan die culturele pluriformiteit.

Ik heb ook gesproken over de hechte handelsbetrekkingen met Europa, waaronder de Baltische landen. Die op hun beurt de culturele identiteit van deze regio weer hebben beïnvloed. Het antwoord op de uitdagingen waarvoor wij ons geplaatst zien denken wij te hebben gevonden door Humberside, bij wijze van spreken, cultureel opnieuw in kaart te brengen, door het verplaatsen, figuurlijk uitcraard, van een naar binnen gerichte, geïsoleerde cultuur uit de periferie naar het hart van een nieuwe lijn getrokken dwars over een nieuwe, levendige, geheel Europa omspannende interregionale culturele kaart die alle

regio's omspannt. Daarvan uitgaande is de globale doelstelling van het cultuurtoeristisch ontwikkelingsprogramma het benutten van onze geografische ligging in relatie tot Europa door de regio te 'promoten' als culturele poort, een cultureel toegangsgebied. Door zowel gebruik te maken van haar eigen aanzienlijke cultuurbezit als haar ligging nabij die van de Trans Pennine Route.

In de tijd die mij nog rest wil ik het hebben over de Europese en interregionale elementen van die strategie waarbij ik er op wil wijzen dat er ook een niet onbelangrijk element van binnenlands toerisme in verwerkt is met belangrijke initiatieven op dit gebied. Maar ik zal mij met name richten op de Europese en interregionale elementen. Via de Rotterdam-Hull en Zeebrugge-Hull scheepvaartverbindingen komen per jaar meer dan een miljoen toeristen naar de regio, hoofdzakelijk uit Nederland, Duitsland, België en Frankrijk.

Hoewel de bestedingen door toeristen in Hull, de regio's grootste bevolkingsconcentratie en haven, aanzienlijk zijn gestegen, van nog geen 10 miljoen pond in 1983 tot meer dan 50 miljoen pond in 1989, wordt de haven zelf meer gebruikt als toegangsplaats waar bezoekers door trekken op weg naar andere regio's, meer dan naar de regio zelf.

Bijvoorbeeld, een onlangs uitgevoerde enquête heeft aangetoond dat bijna 60 procent van de passagiers uit Europa die via deze lijnen werden aangevoerd op weg waren naar andere bestemmingen. Het merendeel ging naar Schotland, tegen een kleine 40% die van plan was in onze regio te blijven. Uit dit onderzoek kwam echter ook naar voren dat bijna de helft geen vast reisplan had en dat er derhalve dus mogelijkheden waren om een strategie te ontwikkelen gericht op het bedenken van nieuwe culturele routes en specifieke routes om deze toeristen op doorreis naar enkele van de zeer belangwekkende, goed ontwikkelde culturele attracties van onze regio te leiden. Er is een ander element in dit concept van culturele toegangspoort dat te maken heeft met doorreizen, het passeren van deze toegangspoort. Het concept dat wij hebben ontwikkeld is dat van de Trans Pennine Corridor, die begint bij de culturele toegangspoort, het Europese culturele toegangsgebied en dat ons betreft bij een interregionale samenwerking die zich uitstrekt tot heel Engeland en andere regio's op het vasteland van Europa. Het idee van deze culturele corridor is geen holle marketingkreet. Omdat een bezoeker van het Europese vasteland binnen 2 tot 2.5 uur rijden van de haven van Hull een betere keus heeft uit en een betere toegang heeft tot de nationaal en internationaal vermaarde toneel-, opera- en balletgezelschappen, orkesten,

musea en galerijen, historische bezienswaardigheden, gebouwen en monumenten dan waar ook in het land.

Dit in tegenstelling tot een bezoeker die in 1993 via de kanaaltunnel in Kent arriveert en in dezelfde tijd Londen nog nauwelijks zal hebben bereikt. Een trans-penninische corridor is een van de hoofdelementen van een gebied waar economische herstel en vernieuwing gepaard gaan met culturele ontwikkeling. Hull met zijn gerenoveerde havens en jachthaven, met zijn nieuwe gedurfde uitbreiding van de kunstgalerij, Bradford met zijn landelijk opleidingscentrum voor film en televisie, zijn nationaal film- en televisiemuseum, zijn gerenoveerde Humber Theatre, Sheffield met zijn ambachts- en kunstenaarswijk en zijn nieuwe culturele centrum, Leeds met zijn nieuwe West Yorkshire schouwburg en Liverpool met het 'Tate' van het Noorden en zijn rijksmusea in het Albert Docks-complex. We hebben daar een van de grootste concentraties van culturele voorzieningen binnen 2 tot 2.5 uur rijden, misschien wel de grootste in Europa. Humberside heeft zich een rol toebedacht in het van de grond krijgen van een consortium dat al deze voorzieningen op een gecoördineerde wijze bijeen zal brengen, waarbij ten behoeve van de arriverende cultuurtoerist alle mogelijkheden in samenwerking met de reis- en toeristensector ten volle zullen worden benut op diverse manieren, waar ik gezien de tijd niet nader op in kan gaan.

Wat ik wil zeggen is dat Europese eenwording ons de mogelijkheden biedt voor schaalvergroting van de marketing van cultuurbezit en culturele voorzieningen. Naarmate de referentiekaders op nationaal niveau worden verruimd, zouden bijvoorbeeld geautomatiseerde, non-stop boekingsfaciliteiten voor culturele programma's in geheel Europa een opwindend perspectief zijn. Ik zou willen besluiten,

mevrouw de voorzitter, met te zeggen dat ik getracht heb u een globaal overzicht te geven van de concepten en enkele systemen die ten grondslag liggen aan de in Humberside toegepaste strategie voor de bevordering van het cultuurtoerisme. Afrondend zou ik daaruit twee belangrijke elementen willen lichten. In de eerste plaats de definitie van het concept waarop een profiel moet worden gebouwd van het gebied als een samenhangende, culturele locatie, waarbij wordt voortgeborduurd op dat wat reeds aanwezig is. We hebben er gisteren het een en ander over gehoord. Wat ons betreft is dit de ligging nabij het Europese continent en in die context de bevordering van Humberside als culturele toegangspoort. In de tweede plaats, denk ik, het besef dat culturele ontwikkeling een essentiële factor is in de economie in bredere zin. Het is bepalend voor het zelfvertrouwen dat een regio uitstraalt. Iets waar de plaatselijke bevolking trots op is en doet beseffen een specifieke regionale identiteit te hebben. Een belangrijke eerste stap naar het beschikbaar stellen van nieuwe fondsen voor de ontwikkeling van programma's op het gebied van cultuurtoerisme is, denk ik, zoals ik getracht heb duidelijk te maken, het vaststellen van potentiële, geschikte partners, wat zich veel verder uitstrekt dan de centrale overheidsinstellingen en andere instellingen die bevoegdheden hebben op het gebied van cultuur of toerisme.

De laatste keer, mevrouw de voorzitter, dat wij elkaar ontmoetten, bezocht u in mijn regio een van onze muziekfestivals. Het is mij een groot genoegen geweest naar Friesland te mogen komen. Ik heb geen gelegenheid gehad uitvoerig in te gaan op het eigenlijke programma. Maar een ieder die een kopie zou willen hebben van het strategisch plan dat we hebben opgesteld en dat openbaar is, kan contact met mij opnemen in Humberside. Ik dank u zeer, collega's, voor uw aandacht.

Toerisme en Cultuurtoerisme commercieel gezien

Sem Soepboer,
directeur van DHS-Dutch Hospitality Business Services

Het internationaal als PCO (Professional Congress Organizer) erkende bedrijf organiseert diverse congressen en evenementen en verstrekt voorts adviezen en geeft trainingen. Voor zijn intrede bij DHS was de heer Soepboer directeur en bestuurder van organisaties op nationaal en internationaal toeristisch gebied. Hij doceert naast congres/evenementmanagement onder andere ook sales en marketing in toerisme/recreatie en hospitality.

Dames en heren. Evenementen zijn natuurlijk zo oud als de mensheid en de Romeinse keizers hadden meer oog voor het effect van brood en spelen dan voor het evenement zelf. Het gevecht in de arena was voor hen geen doel maar een middel om het volk rustig te houden. Dat is verleden tijd, maar in de hedendaagse arena's, de voetbalvelden, worden wij geconfronteerd met het omgekeerde geval. Maar goed, wij zijn dan ook geen Romeinen. Evenementen zijn er voor het plezier van mensen en in de zakenwereld is het geen doel maar een middel in de marketingmix, om een doelstelling te realiseren. Evenementen zijn een onderdeel van het toerisme, en kunnen cultureel, ideëel of commercieel van aard zijn. Toerisme, weten we, is de snelst groeiende industrie ter wereld en er gaat in de

wereld jaarlijks twee duizend miljard dollar om aan toerisme en reisverkeer. Met een werkgelegenheid van ruim honderd miljoen mensjaren. In Nederland is de omzet 35 miljard gulden per jaar. En dat is bijna 10 procent van de totale consumptieve bestedingen. Er werken ruim 230 duizend mensen in de toeristisch-recreatieve sector en ongeveer 40 tot 45 duizend bedrijven zijn geheel of voor een belangrijk deel van toerisme afhankelijk. Toerisme is een vak. Evenementen organiseren is ook een vak. Bovendien wat ik zopas zei, het is een marktgegeven in een groeiende branche waar we terdege rekening mee moeten houden. Daarin nu moeten integratie en samenwerking strategie zijn. Professie moet bij de organisatie steeds voorop staan. De concurrentie groeit, daar moeten we goed rekening mee

houden. Volgend jaar Floriade; op steenworp afstand van Parijs, Eurodisney, waar 11,5 miljoen bezoekers worden verwacht.

Wat is eigenlijk een evenement? Is het ook een evenement als ik aanstaande zondag naar een dame van 80 jaar ga, waarvan de dochter -een pianiste verbonden aan het Mozarteum in Salzburg- daar voor genodigden een concert geeft. Is dat een evenement? Dat is wel degelijk een evenement. Maar kleinschalig. Achter de term evenement gaat een enorme diversiteit schuil. Een algemene definitie voor een evenement is dan ook eigenlijk niet te geven. Ik zal het toch proberen. Een evenement of programma is een gebeurtenis die wordt georganiseerd ten behoeve van een relatief groot aantal bezoekers waarvan een relevant deel van buiten de regio afkomstig moet zijn. Geconstateerd wordt dat door de toenemende vrije tijd de markt om klein- en grootschalige evenementen vraagt. Op profit, waaronder corporate events en non-profit basis. Dat een evenement toeristische en economische belangen kent is duidelijk. Denkt u aan het succes van Van Gogh dit jaar; denkt u eens aan Sail, een mega-evenement, waar Nederland qua organisatie-omvang zo langzamerhand bijna aan het maximum zit. Maar ook aan "Rotterdam 650" wat mislukt is, alsmede de tentoonstelling "Elf Steden, Elf Landen" hier ter plaatse. Evenementen verhogen de belevingswaarde van een vakantie, van een kort verblijf of een dagje uit. Ze leveren een bijdrage aan de aantrekkelijkheid van de lokatie voor een uitstapje, maar ook aan woon- en leefmilieu. Vanuit toeristisch-recreatief oogpunt zijn evenementen belangrijker naarmate ze een grotere bestedingsimpuls vermogen op te roepen. Het wordt bepaald door het aantal bezoekers en hun herkomst in geografische zin. Een cultuurevenement bijvoorbeeld, is belangrijker naar mate het erin slaagt meer bezoekers van buitenaf aan te trekken.

Jammer is het, dat er weinig gegevens bekend zijn over bestedingspatronen van de bezoekers op het evenement of na het evenement. Hiermee bedoel ik niet eventueel betaalde entrees maar de uitgave in de horeca voor eten en drinken, voor activiteiten, aankopen, middenstand en bedrijfsleven. Een taxatie geeft aan dat er per bezoeker 17,50 gulden wordt uitgegeven. Dat sluit dus aan bij de economische betekenis van een evenement. Maar dat is sterk afhankelijk van het soort evenement, want als we het globaal gaan beschouwen dan wordt er gemiddeld tussen de 2 gulden en 50 gulden per persoon uitgegeven.

Mevrouw de voorzitter, wij spreken deze twee dagen over cultuurtoerisme en het is geenszins mijn opdracht hier uitgebreid een theoretisch verhaal te houden over dat onderwerp. Mijn opdracht is namelijk dat van een case-study. Met andere woorden, wat zijn mijn ervaringen. Cultuurtoerisme, moeten we wel realiseren, is een aparte richting die ook een aparte benadering in de promotie vraagt. En met name in de werving. Want promotie en werving is niet precies hetzelfde. Gezien het korte tijdsbestek neem ik een cultureeltoeristisch evenement onder de loupe zoals ik dat zelf heb opgezet, naast andere evenementen. Het is een cultuurtoeristisch evenement met een economische factor. En hoe! Het was de introductie van een internationale muziekweek van klassieke muziek met Nederlandse en buitenlandse musici en bezoekers. Een evenement dat volgens plan nu, na vijf jaar, al tot een traditie is uitgegroeid. Maar ook een evenement dat in de aanvangsfase door zijn bestuurssamenstelling, organisatorische problemen heeft gekend. Het was een combinatie van amateurs in de muziek en professionals in de organisatie. We hebben een acceptabel samenspel weten te creëren tussen die twee contrasten. En waarom hebben we dat nou precies gedaan en waarom strandde het bijna in het begin? De reden was dat door de persoonlijke bewogenheid van enkele bestuurders met het plan en die het schitterend vonden toen ik met het idee kwam om hier een internationaal evenement van te maken, dat ze eindelijk hun droom zagen gerealiseerd. Ze waren er zó intens mee bezig, dat het gevaar dreigde van onjuiste calculaties. Men was zó gedreven dat de organisatie er bijna onderdoor ging. Vooral financieel. Het botste, het ging zelfs zover dat iemand van het bestuur graag met een kleurenfoto in de magazines wilde worden afgedrukt, wat we op het laatste moment hebben kunnen voorkomen. Hij vond zichzelf belangrijker dan het evenement zelf. En op dat moment hebben wij ingegrepen en toen hebben we gezegd: er is een inhoudelijk muzikaal gedeelte en er is een organisatorisch gedeelte. En beiden moeten professioneel zijn.

Ons bureau heeft het professionele organisatorische gedeelte gedaan en tijdens de uitvoering waren we met een zeer uitgebreide staf aanwezig. Daarbij kwam bijvoorbeeld tevens de vraag om de hoek kijken, maken we het regionaal, maken we het lokaal, maken we het provinciaal. Nu, het is nationaal geworden. Het is nationaal geworden met steun van de provincie, de gemeentefondsen en sponsors. Het plan werd van de grond getild en het kreeg precies dát effect wat we graag wilden. Mijn uitgangspunt is dat elk evenement, niet de braderie, maar elk evenement van formaat, vanuit de marketing-filosofie

moet worden georganiseerd, wil het succes hebben. Temeer omdat ik het plan had van dit evenement een traditie te maken; het moest handen en voeten krijgen. Enerzijds vanwege de vele taken en inspanning en anderzijds omdat niet alleen de gemeente, maar ook de provincie aan een opkikker toewaren. Bovendien zou het spin-off effect groter zijn als we het op die manier aanpakten.

Terugkomend op de marketinggedachte, mevrouw de voorzitter, moeten we er altijd van uitgaan dat marketingtheorieën -bij marketing denkt men vaak aan het bedrijfsleven- niet uitsluitend voor het bedrijfsleven maar ook bijvoorbeeld voor non-profit organisaties gelden. De consument moet natuurlijk wel behoefte hebben aan het evenement of het nou cultuurhistorisch is of cultuurtoeristisch, er moet een behoefte zijn; de markt moet onderzocht worden. Terwijl we bij marketing van evenementen ook nog altijd extra uitgaan van een speciale klantgerichte opstelling. Een concours hippique zonder paarden heeft we geen enkel nut. Zonder mensen bij uw mooie plan heeft het ook geen zin. Een evenement organiseren mag ook geen stokpaard berijden zijn van een paar personen op een zondagmiddag bij de open haard die graag wel eens wat willen organiseren. Dat loopt falikant verkeerd. U ontwikkelt een toeristisch- recreatief product en u zult het ook de levenscyclus van het product mee moeten geven. Wil de gast uw evenement wel, is er een markt voor, welke is uw doelgroep, wat is het koopgedrag, wat is het consumentengedrag, wat is het gebruikersgedrag van deze mensen.

Een ander probleem is de financiering. Moet het gefinancierd worden door de overheid of gesponsord door het bedrijfsleven. Waar kiest u voor. Ik vind dat de overheid een zeer belangrijke schakel is. Beleidsvoorbereidend en mede bij het voorzien in een subsidiering om, als het binnen hun doelstellingen past, mee van de grond te helpen tillen. Een start geven. Maar een subsidie door de overheid moet in mijn visie op termijn een aflopende zaak zijn. Het moet op basis van een projectsubsidie zijn. Een evenement moet op termijn self-supporting kunnen zijn. Uiteraard gaat dat niet voor alles op, dat zeg ik wel eerlijk erbij. Toerisme is economie. Dan zal de economie er ook in belangrijke mate aan moeten bijdragen. Een van de moeilijkste zaken bij de organisatie van een evenement is bijvoorbeeld het vinden van sponsors. Dat vereist ook professionalisme, met een marketingplan en een sponsorplan. De tijd is geweest dat het bedrijfsleven, voor welk interessant evenement ook, een bijdrage geeft. Zij bezien het heel duidelijk, terecht, als een zakelijk gebeuren. Daarnaast lopen subsidies terug. In het

kader van de geschetste Mozartweek, mevrouw de voorzitter, 13 concerten in een week, heb ik van de voorzitter van de organisatie begrepen, dat er dit jaar zelfs geld is overgehouden. Dat vind ik nou precies een goeie, gezonde ontwikkeling bij de organisatie. Het mag niet zo zijn dat a: evenementen voluit gesubsidieerd blijven en b: dat er later ook nog eens een paar ton bij moet, want dan is er iets mis met het management. Het heeft namelijk dan ook nog eens een nadelige invloed op de PR die van een evenement in een provincie, of op lokaal niveau, uitgaat voor toekomstige zaken. Men gaat namelijk aan je twifelen. Een cultuurevenement moet in veel gevallen, naar mijn mening, regiomarketing toepassen. Een dorp, een stad, een plaats, hoe interessant ook, is er niet altijd aan toe om uitsluitend citymarketing te doen. In dit soort gevallen ben ik voorstander van de regiomarketing, want helaas veel gemeenten beschouwen het als hun aangelegenheid, maar men vergeet dat de reikwijdte te klein wordt. Je bereikt een grotere groep, en dat was ons uitgangspunt bij het vorige gegeven, en je werkt efficiënter. Het effect is dat zowel de gemeente als de provincie zich op het muziekgebied in een nationale en internationale belangstelling bij de gast en bij de pers mogen verheugen. Maar laat ik u niet alle details vertellen. Maar dat het een gigantische karwei is om een goed internationaal evenement op te zetten daar hoeft u niet aan te twifelen. We zijn het eerste jaar ook gestart met meer genodigden dan betalende gasten want de zaal moest vol en daar zaten de sponsors en overheidsmensen bij en dat was natuurlijk interessant, want ze moesten het evenement wel aan den lijve ondervinden. Wat er óók uit is ontstaan is namelijk dat we een hele intensieve relatie met Oostenrijk hebben opgebouwd, met name met Salzburg, wat zelfs zakelijke effecten tot stand heeft gebracht in de commerciële sector voor het bedrijfsleven.

Maar staat u me toe, mevrouw de voorzitter, als gast in Friesland, dat het me na aan het hart ligt hier nog het een en ander aan toe te voegen. Zeker als Fries, nu ik hier op mijn eigen geboortegrond sta. Dan denk ik dat ik iets meer kan zeggen. Friesland tobt, constateerde de interviewer van DHL-lines vorig jaar juni tijdens een interview met de heer Wiegel, doelend op het inzakken van de zuivelindustrie; de uittocht van Friezen en de hoge werkloosheid. Hij sprak ook "toerisme is conjunctuurgevoelig, die bij minder gunstige omstandigheden direct gevolgen heeft voor de werkgelegenheid in deze sector". Dat is juist en ik onderschrijf het: toerisme is kwetsbaar. Toerisme kan stagneren, toerisme in Friesland is stabiel, dus stagnert. Ik denk dat het ook aan een opkikker toe is. Ik heb kort daarna, mevrouw de

voorzitter, aan de afdeling voorlichting van uw provincie kenbaar gemaakt dat Friesland zich een thema eigen zou moeten maken. Naast "water", een sterk cultureel product op diverse niveaus verspreid. Een kapstok waar je veel zaken aan kunt ophangen en betekenis zou kunnen hebben voor Friesland. Friesland als cultuurland. Mijn plan voor een muziekfestival leeft nog steeds. Ik had het dit jaar willen realiseren. We zijn er niet aan toegekomen. Friesland als cultuurland met uitstekende mogelijkheden om hier als studie-object voor een HBO-opleiding, zoals Christelijke Hogeschool Noord Nederland. Het is een project dat ik nog steeds koester samen op te bouwen. Friesland als congres incentive land. De convention meeting-incentive markt. Beide taken blijven achter in Friesland vergeleken met andere regio's. Ik heb dat schriftelijk eens voorgelegd aan de afdeling voorlichting van uw provincie, helaas nooit meer iets van gehoord. Een plan daartoe sprake de horeca en het bedrijfsleven aan. Participanten die als ambassadeurs van Friesland op locaties in Nederland en daarbuiten zich zouden kunnen presenteren. Friesland is een heel volwassen provincie met helaas een ongewild aangetast imago. Zoals een moeilijke economie en stabiel, dus ook teruglopend toerisme. Ik vind: men moet voor Friesland kiezen om zijn kwaliteit. Dat is precies hetzelfde zoals ik dat de mensen bij een training voor de rondleiding voor gasten in de musea in het noorden van het land heb gezegd. Het moet kwaliteit hebben. Net zo jammer is het, en dat wil ik er ook even bij zeggen, als je een paar keer offerte vraagt voor het gebruik van de Westerkerk en nog steeds geen offerte hebt. Dat zeg ik: dat is die kwaliteit die ontbreekt. En die kwaliteit moet aangepast worden, wilt u succes hebben met het lanceren van plannen.

Uw provinciale plannen zien er goed uit. Friesland heeft talrijke mogelijkheden in de eigen provincie om aan te pakken. Het project "Stadshuizen in de Friese Elf Steden" spreekt mij bijzonder aan. Maar ook hier geldt: is er marktonderzoek gedaan. Wilt u het, of wil de markt het. Gaat u straks veel investeren terwijl er helemaal geen markt voor is. Een mooie brochure presenteren op een buitenlandse toeristische beurs zet geen zoden aan de dijk. Het kritisch volgen van overheids gelden, van promotie gelden, van subsidies in welke sector ook, toeristisch, cultureel, moet heel secuur gevolgd worden. De effecten moeten gemeten kunnen worden. Deze zomer was ik met een paar gasten bij het Skûtsjesilen. Op een rondvaartboot, met radiocommentaar alleen in het Fries. Aan de kade in het Nederlands, heb ik begrepen. Het NBT, het Nederlands Bureau voor Toerisme, heeft

Skûtsjesilen als onderdeel op de lijst van de meest belangrijke toeristische attracties vermeld. Ik constateer, jammer genoeg, ook dat die kwaliteit een groot hiaat vertoont. Cultureel-toeristische activiteiten kunnen wij een professionele, ik herhaal professionele aanpak een maximum aan rendement bieden. Congressen zijn ook evenementen, zoals hier vandaag, en die vereisen ook professie. Als u een internationaal congres organiseert en vergeet bijvoorbeeld de Rijkssubsidiemogelijkheden en de BTW voor buitenlanders die ze kunnen aftrekken, dan wordt er niet professioneel gewerkt. Als u niet weet wat pre- en postconvention tours in Friesland zijn, dan is het ook niet professioneel. Friesland kan, wat mij betreft, met creativiteit, geweldige culturele evenementen ontwikkelen. De consument, daar moeten we rekening mee houden, is kritisch. En wordt kritischer. Vanmiddag wordt er een congres gehouden in Breda ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Transavia en de Nederlandse Hogeschool voor Toerisme en Verkeer, waar ik ook had zullen zijn. Daar wordt de markt belicht, nu en vooral in de toekomst. En daarbij wordt ook duidelijk geconstateerd dat de consument kritischer wordt en het koopgedrag wordt duidelijk beïnvloed. We hebben ook te maken met toegenomen mobiliteit, een groot aanbod in het Westen van ons land en de buurlanden met name. Vergeet u echter niet, dat uw doelgroep voor puur culturele evenementen klein is. Dus zult u op brede basis aanvullend moeten werken, dus toeristisch om optimaal rendement te kunnen verkrijgen.

Het is nog niet altijd zo, dat degene die met de luxe boten hier binnenkomen ook gebruik maken van de verschillende toeristische mogelijkheden in het binnenland. Ik kom nog even terug op evenementen. Geschat wordt dat meer mannen jonger dan 50 jaar, met middelbare of hoge opleiding en uit de maatschappelijke middenklasse, evenementen bezoeken. In vier weken bezocht met 0,28 evenementen per persoon. Hoe dan ook, van elke 100 Nederlanders, van 12 jaar of ouder, gaan in een bepaalde maand 18 tenminste 1 maal naar een evenement. Dat is gemiddeld anderhalf keer. Op jaarbasis gezien gaat de doorsnee Nederlander 3,6 keer naar een evenement. Friesland heeft met zijn cultuur, kaatsen, zijn Universiteit Franeker, zijn Skûtsjesilen, zijn Elfstedentocht, vul maar aan, een basis, een kapstok waar veel aan opgehangen kan worden. Een internationale uitwisseling met de mensen waar u op het ogenblik hiermee confereert zou een ideale mogelijkheid zijn om nader tot elkaar te komen in het uitwisselen van gedachten om het maximale promotiebereik te kunnen krijgen. Maar ook de richting "Holland", als we het zo mogen zeggen. Een provinciale promotie-organisatie pot voor cul-

turele en toeristische projecten zou zijn vruchten afwerken, waarbij vooral de efficiency voorop staat.

Een daarmee doel ik op deze typische objecten waarvan de betekenis in zowel economisch als sociaal opzicht erg groot is. Een samenspel met het

bedrijfsleven, met het openbaar vervoer biedt u talrijke zaken. Mevrouw de voorzitter, zoals men in Friesland zegt, it koe minder, zou ik, vrij vertaald willen zeggen, ten behoeve van de tolken, "het kan niet beter" dan in Friesland en ik wens u nog erg veel succes. Dank u wel.

Overleven van de crisis in massa toerisme: naar een samenhangend toerisme

Joseph D. Fridgen,
Michigan State University en Michigan Travel, Tourism and Recreation Resource Center

Joseph D. Fridgen is sinds 1990 hoogleraar aan de Michigan State University, Park and Recreation Resource. Hij is lid van onder meer de National Recreation and Parks Association (N.R.P.A.), de International Travel and Tourism Research Association (T.T.R.A.) en de World Leisure and Recreation Association (W.L.R.A.).

Ik heb door de jaren ontdekt dat het nuttig is om kort en ter zake te zijn op congressen waar veel nieuwe informatie moet worden verwerkt. Bovendien is de tijd beperkt en daarom zal ik het kort houden vanmorgen. Een collega van mij begint in een dergelijke situatie eerst met de conclusies van zijn lezing en komt als er tijd over is terug op de introductie. Het spreekt vanzelf dat er bij zo'n benadering van uit wordt gegaan dat de conclusies het belangrijkste voor de toehoorders zijn en dat zij ze ook zonder inleiding wel zullen begrijpen. Ik zal daarentegen een korte inleiding houden en vervolgens doorgaan met enkele conclusies.

De titel van mijn presentatie 'op weg naar een duurzaam toerisme' suggereert dat we daar al mee bezig zijn en dat het verstandig is dat te doen. Ik kan u meedelen dat in Noord Amerika een ontwikkeling in die richting zeer traag verloopt en slechts hier en

daar plaats vindt. Ten tweede, als planners van toeristische ontwikkelingen en ondernemers zijn we er alles behalve van overtuigd dat we wel die kant op moeten gaan. Binnen de kringen die zich beroeps-halve met toerisme-planning bezighouden en zelfs op universitair niveau bestaat nog grote onduidelijkheid over hoe 'duurzaam toerisme' eigenlijk wel moet worden gedefinieerd.

Bijvoorbeeld, uit onderzoek dat aan onze universiteit is verricht blijkt dat er voor duurzaam toerisme of ecotourisme diverse benamingen in omloop zijn, zoals alternatief toerisme, groen toerisme, zacht toerisme of "adventure" toerisme natuurtoerisme, 'low impact' toerisme. Afhankelijk van de bedenker kan elke term een verschillende betekenis hebben. Ik zie dit als een typisch kenmerk van een nog nieuw studieterrein, namelijk het moeizame werk van het definiëren van termen, het uitvoeren van

case-studies en de evaluaties die ons nog te wachten staan.

Ecotoerisme kan worden gezien als toerisme gericht op of het reizen naar een bepaalde locatie, vaak om de natuur te observeren. Ik zou echter een zeker onderscheid willen maken: ecotoerisme is meer dan zo maar een reisje dat zonder veel voorbereiding wordt gemaakt, het is er op gericht een zo gering mogelijke invloed uit te oefenen op de locatie. Vaak wil dit type toerist de natuurlijke omgeving beschermen en in stand houden. De vraag is of dat kan. Ik denk dat er maar weinigen zijn die daar in slagen.

Bovendien worden deze termen gebruikt als marketing-instrument om de markt voor algemene reisproducten te consolideren, natuurreizen waarbij het belang van het milieu en de locatie niet voorop staat. Het bezoeken van een prachtige omgeving om van de natuur en het uitzicht te genieten was vroeger een tochtje naar buiten, nu is het een 'ecotrip'. Dit heeft alles met marketing van doen en weinig met het milieu, het behoud van de natuurlijke omgeving en het bezoeken van een dergelijk gebied met het oogmerk zo weinig mogelijk verstoring te veroorzaken. Het op deze wijze gebruiken van de term ecotoerisme om een reisproduct te verkopen strookt niet met de doelstellingen van het ecotoerisme die zouden moeten gaan over het beheer over en omgang met de natuur op de lange termijn.

Als we ecotoerisme beschouwen als duurzaam toerisme, dan kan dat ook gelden voor cultuurtoerisme. Net als bij ecotoerisme gaat het bij cultuurtoerisme meestal om goederen die schaars en waardevol zijn, die beschermd moeten worden. Daarom kan duurzaam toerisme worden gezien als een blijvende vorm van toerisme, die derhalve wordt gepland en ontwikkeld voor de lange termijn. Dit is geen eenvoudige zaak, zowel wat betreft de locatie als de planners.

Toch is dat wat de term impliceert. Men zou hopen dat het plannen van duurzaam toerisme de gelegenheid zou bieden toeristische activiteiten te ontwikkelen voor een zeer lange termijn. Wat de beleidsmakers die zich met toerisme bezighouden eigenlijk willen is een locatie die toeristen aantrekt tot bijna de volle capaciteit, een plaats waaraan door toeristen de voorkeur wordt gegeven, die wat te bieden heeft en waar zij geld aan willen uitgeven, waar zij wat voor over hebben om er te zijn. Verder wordt gehoopt dat dit tot in de volgende generatie zal voortduren en dat de gemeenschap er op den duur niet door op achteruit zal gaan. Het klinkt aardig, maar zo eenvoudig is het natuurlijk niet.

U bent zich allen bewust van de problemen die toerisme voor een gemeenschap mee kunnen brengen, variërend van grote aantallen mensen, verkeersopstoppingen, onbehoorlijk gedrag van toeristen of zelfs ontwrichting. We zijn allemaal geneigd te denken dat dit niet voor onze eigen gemeenschap zou gelden. Op dit congres en in mijn presentatie wordt er van uit gegaan dat een dergelijke vorm van toerisme mogelijk is.

Na lezing van een aantal werken op het gebied van ecotoerisme en toerisme-planning, denk ik dat er enkele dingen zijn die we ons moeten realiseren en waarover ik het vandaag met u wil hebben en die ook nog eens de stellingen van andere sprekers van de afgelopen twee dagen onderstrepen. Ik denk dat zij moeten worden herhaald en opnieuw moeten worden bevestigd.

1. Toerisme leidt tot verandering.

Toerisme is een verschijnsel dat verandering teweeg brengt en dat moet worden gepland. De inwoners van een gemeenschap en beleidsmakers zijn geneigd de sterke lange-termijn invloed van toerisme en de gevolgen ervan voor de gemeenschap te onderschatten. In Michigan, in het noorden van de Verenigde Staten, zien we dat gemeenschappen verdeeld zijn wat betreft het toenemende toerisme in de wetenschap dat bij een ongewijzigde ontwikkeling hun leven en hun stad, dorp of streek zal veranderen. We moeten de lokale bevolking op de hoogte stellen van veranderingen en er op wijzen dat om deze veranderingen te beheersen planning een vereiste is.

2. Het is niet eenvoudig om terug te gaan, het is moeilijk om de krachtige invloed van het toerisme op de omgeving, binnen een cultuur, ongedaan te maken, om te buigen. Planning en beheersing kunnen niet naar een later tijdstip worden verschoven, dit moet vooraf gebeuren. Een gemeenschap moet bewust veranderingen en toeristische ontwikkeling plannen en het er niet op aan laten komen. Als de ontwikkeling van het toerisme en toeristische attracties eenmaal in gang is gekomen, is het moeilijk deze om te draaien. Ontwikkelingen die uit de hand zijn gelopen leiden op den duur tot achteruitgang, en als het verval eenmaal is begonnen, is het moeilijk ze een andere richting te geven.

3. Wees redelijk wat betreft de verwachtingen omtrent de ontwikkeling van het toerisme. Toerisme, zelfs als het zorgvuldig gepland is, kan veranderingen veroorzaken en gevolgen met zich mee brengen die we wellicht niet hebben voorzien. Zoals Butler, een Canadese geograaf, al opmerkte,

zelfs een goed gepland ecotoerisme kan op de lange termijn negatieve effecten hebben. Zoals uit schema 1. kan worden afgeleid, stelt duurzaam toerisme ons in staat op een positieve manier het aantal toeristen te beheersen dat een locatie bezoekt, maar de realiteit gebiedt te zeggen dat minder bezoekers negatieve gevolgen heeft in economisch opzicht. Het kan leiden tot verlies aan inkomsten voor de gemeenschap. U zult een compromis moeten maken.

Een belangrijk aspect is het effect dat aan duurzaam toerisme wordt toegekend in relatie tot culturele en sociale contacten: Massatoerisme, gekenmerkt door grote aantallen toeristen, biedt weinig gelegenheid voor meer dan oppervlakkige contacten tussen toeristen en inwoners, het ligt min of meer vast en is niet gericht op persoonlijk contact. Voor cultuurtoerisme waarbij kleinere aantallen toeristen zijn gemoeid die langer blijven en de omgeving grondiger verkennen, geldt het tegenovergestelde: toeristen gaan in sterkere mate deel uitmaken van het levenspatroon van de betreffende gemeenschap of streek. Dit is een gevolg van duurzaam toerisme dat vaak over het hoofd wordt gezien.

4. Geef duidelijk aan wat de verwachtingen en oogmerking zijn voor de betreffende locatie door intenties en doelstellingen, e.d. zorgvuldig te plannen. Dit klinkt gemakkelijk, het is moeilijk te realiseren. Het is dikwijls moeilijk overeenstemming te bereiken binnen de gemeenschap, om maar niet te spreken van het probleem het eens te worden over de te verwachten ontwikkelingen en hoe die er volgens de gemeenschap uit zouden moeten zien. In ieder geval is het belangrijk de inwoners van stad, streek of toeristische locatie zo ver te krijgen dat zij deel willen nemen aan de discussie over doelstellingen en toekomstvisies.

5. Verzeker u van en maak beleid voor de betrokkenheid van de plaatselijke bevolking vanaf het begin van de ontwikkeling van het toerisme. Een veelgehoorde klacht overal ter wereld is dat de plaatselijke gemeenschap niet van het toerisme profiteert in de zin van werk, activiteiten of imago. Het is noodzakelijk de plaatselijke bevolking te betrekken bij duurzaam toerisme, hetzij cultuurtoerisme hetzij ecotoerisme. Zoals schema 2 laat zien, kunt u de plaatselijke bevolking er op vele manieren bij betrekken. In de eerste plaats, neem een beslissing in die zin en kies de juiste mensen. Zorg ervoor dat de procedures niet te ingewikkeld zijn. Houd de gemeenschap op de hoogte, betrek mensen op een of andere manier bij de besluitvorming. Houdt toezicht op en evalueer het project voortdurend en corrigeer indien nodig.

6. Bescherm, houdt in stand en restaureer het cultuurbezit waarvoor de mensen naar de betreffende locatie komen. Verwaarloos de locatie niet, richt je op een planontwikkeling waarin het cultuurbezit een centrale plaats inneemt of meer glans krijgt, maar ontwikkel niet om het ontwikkelen, met het gevolg dat het cultuurbezit op het tweede plan raakt. Het is duidelijk dat veel locaties in verval raken, omdat het karakter, de kwaliteit, oorsprong, omgeving of aantrekkingskracht verloren gingen, of omdat zij werd overschaduwed door andere soortgelijke ontwikkelingen. Concentreer de planontwikkeling rondom het voornaamste cultuurbezit dat kenmerkend is voor de gemeenschap of streek of dat de eigenlijke attractie vormt.

Lillywhite (1990), die zich bezig houdt met de planning van intercultureel toerisme, stelt overigens dat ecotourisme op vraag berust, een reactie is op de wensen van toeristen uit andere gebieden. Hij stelt verder dat 'low impact' toerisme een betere methode biedt om de gevolgen van toerisme op natuurbezit binnen de perken te houden. Onder 'low impact' toerisme verstaat hij een vorm van toerisme waarbij de gevolgen op het maatschappelijk leven en de omgeving en de economische voordelen voor de plaatselijke bevolking voorop worden gesteld. Beheersing, regulering van toerisme en het beheer van het cultuurbezit waar het om draait, zijn in handen van de plaatselijke bevolking en de regionale of nationale beleidsmakers (Lillywhite 1990, blz. 90).

Aan 'low impact' toerisme (LIT) liggen de volgende doelstellingen ten grondslag (Lillywhite 1990, blz. 92):

1. Bouw en geef steun aan een geïntegreerde politiek van instandhouding en toerisme.
2. Trek fondsen uit voor plaatselijke natuurbezit.
3. Stimuleer de plaatselijke economie en verbeter de levensstandaard.
4. Bevorder interculturele uitwisseling en onderling begrip tussen culturen.

'Low impact' toerisme kenmerkt zich door (Lillywhite 1990, blz. 92):

1. Plaatselijk beheer
2. Zorg voor een toeristisch product, attracties van hoge kwaliteit.
3. Aandacht voor de cultuur
4. Zorg voor opleiding en werk
5. Toerisme gebaseerd op natuur- en cultuurbezit
6. Integreer ontwikkeling en behoud van natuur en cultuur.

Schema 2 laat zien hoe deze ideeën kunnen worden

Schema 2 laat zien hoe deze ideeën kunnen worden geïntroduceerd gebaseerd op het werk van een consultant in de V.S., Stanley Plog. Hij moedigt u ook aan de bescherming van uw natuur- en cultuurbezit te plannen. Verminder of beheers de drukte, behoud kwaliteit, behoud het natuur- en cultuurbezit. Zorg voor acceptatie door de gemeenschap.

Hoe verhouden de verschillende typen toerisme zich tot elkaar en wat kunnen we daar van leren. Tabel 1 geeft een kort overzicht van punten van overkomst en verschillen. Bij vergelijking van het gebruik van pretparken als een vorm van massatoerisme met cultuurtoerisme en duurzaam toerisme zien we dat de oogmerken en doelstellingen verschillen. Hoewel elk type bedoeld is om de bezoekerscijfers op enig niveau te verhogen, zijn duurzaam toerisme en cultuurtoerisme gericht op behoud en restauratie, terwijl in het massatoerisme de attractie

op een of andere manier moet worden gebruikt en geconsumeerd. Er kunnen nog meer vergelijkingen worden getrokken aan de hand van tabel 1.

Laat ik eindigen met te zeggen dat beheersing van massatoerisme erg moeilijk is. Geld en succes leiden tot verdere groei, maar een gemeenschap verliest zeggenschap en kan tekortschieten als zij zich door succes laat verblinden. Planning en beheersing moeten continue-processen zijn. Het is zeker niet eenvoudig om toerisme op een aanvaardbaar niveau te houden, maar een goed wijnhuis zal een wijn nooit te vroeg laten consumeren, maar op het juiste tijdstip, na rijping, ongeacht hoeveel vraag er naar die wijn is. Dit geldt ook voor toerisme. Je moet het sturen en beheersen zodat het blijvende waarde krijgt. Dank u.

LITERATUUR:

1. Kim, Jongmi (1991). Ecotourism: A new wave of tourism based on alternative and sustainable tourism development. Ongepubliceerd; Department of Park and Recreation Resources, Michigan State University, East Lansing, Michigan USA 48824.
2. Butler, R.W. (1990) Alternatief toerisme: vrome wens of paard van Troje? *Journal of Travel Research*, 28 (3) 40-45.
3. Plog, S.C. (1991), *Leisure Travel: Making it a growth market ...Again!*. New York: Wiley (blz. 80)
4. Butler, (1990), blz. 43
5. Butler, (1990), blz. 43
6. Getz, D. (1991). *Festivals, special events, and tourism*, New York: Van Nostrand Reinhold. (blz. 140-141)
7. Boo, E. (1990): *Ecotourism: The potentials and pitfalls*. Deel 1 & 2. Washington, D.C.: World Wildlife Fund.
8. Drake, S.P. (1991). Plaatselijke participatie in ecotoeristische projecten, (blz. 132-164) In: T. Wheland (Ed.), *Nature Tourism: Managing for the environment*, Washington, D. C.: Island Press.
9. Plog, (1991), blz. 214-215

TABEL 1 EN 2 :

Blauwdruk participatie plaatselijke bevolking
termen gebruikt voor duurzaam toerisme.

TABLE 1: selective environmental-tourism terms

- Bepaal doelstellingen participatie plaatselijke bevolk.
- Selecteer onderzoekteam
- Voer verkennend onderzoek uit
- Bepaal mate van participatie plaatselijke bevolking
- Bepaal geschikte participatieprocedure
- Begin dialoog met de pers/plaatselijke bevolking
- Collectieve besluitvorming
- Ontwikkel actieplan en uitvoeringsprocedure
- Controle en evaluatie van het project

Bron: Drake (1991, p.156)

TABLE 2: model local participation PLAN

ecotoerisme
natuur toerisme
"low- impact" toerisme
groen toerisme
aangepast toerisme
alternatief toerisme
zacht toerisme
avontuurlijk toerisme

Bron: Kim (1991)

TABLE 3: Verschillen tussen de diverse categoriën van toerisme.

CATEGORIËN VAN TOERISME

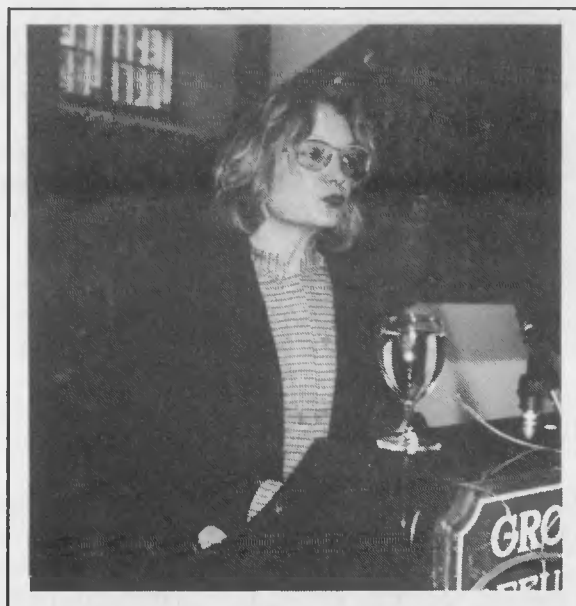
ASPECT	DUURZAAM	CULTUREEL	AMUSEMENT
doel	studie en behoud	studie en behoud	bezoek en gebruik
bezoekers	toename bezoekers	toename	toename
tourist leeftijd	ouder	ouder	jong
tourist inkomen	hoog	hoog	gemiddeld
tourist niveau	opleiding hoog	hoog	gemiddeld
locatie	afgelegen	landelijk en stedelijk	stedelijk
behoud	behoud/versterk	restaureer/behoud	onderhoud
werkgelegenheid	toename plaatselijke bevolking, alle leeftijden	toename plaatselijke bevolking, alle leeftijden	toename gedeeltelijk lokaal, jong
autenciteit	geconserveerd/echt	verandering door jaren	kunstmatic
sociaal contact	beperkt	gemiddeld tot behoorlijk	behoorlijk
intensiteit sociale contacten	intensief	intensief/gemiddeld	beperkt
massaal bezoek	ontwrichtend	beheersbaar	vereist
instelling toerist	vereist	nuttig	niet vereist
opleiding	wenselijk/vereist	wenselijk vereist	niet vereist
betrokkenheid	lange termijn	lange termijn	middellange termijn
planning	lange termijn, evenwicht attractie en bezoekers	lange termijn, bescheiden evenwicht	middellange termijn niet vereist

Ontworpen naar het werk van Butler, 1990

TABEL 4:
Regels van Plog voor toeristische locaties

- Bescherm wat natuurlijk en mooi is
- Verminder of beheers dichtheid
- Verhoog rust en privacy
- Streef naar een handhaaf kwaliteit
- Leg de nadruk op diversiteit
- Restaureer of behoud het natuurlijke en historische
- Hecht waarde aan plaatselijke cultuur en tradities
- Controle op bouwactiviteiten
- Zorg voor open gebieden
- Zorg voor acceptatie door de gemeenschap

Bron: Plok (1991, pp. 214-215)

Het cultuurtoeristisch beleid in de regio Pays de la Loire

Mevr. G. Verlynde,
Pays de la Loire

Mevrouw de Voorzitter, dames en heren.

Ik wil u eerst het gebied Pays de la Loire voorstellen, dat dicht bij de kust van de Atlantische Oceaan ligt. Dit gebied bestaat uit 5 departementen, waarvan er 2 aan de Atlantische Oceaan liggen. De hoofdstad van Pays de la Loire is Nantes, op een afstand van 2 uur met de trein van Parijs. Het gaat dus om een soort toerisme in de nabijheid van de metropool. Pays de la Loire bezit, ondanks deze administratieve benaming, geen grote kastelen, zoals Chambord, Chenonceaux, Azay-le-Rideau, die velen van u wel zullen kennen. Wij hebben monumenten die minder beroemd zijn, maar die ook zeer interessant zijn, zoals de kastelen van Nantes, Angers, Saumur en vele andere kastelen uit de 18e en 19e eeuw. Kastelen of karakteristieke woningen van witte steen, die tufkrijtsteen wordt genoemd, een heel broze steensoort die in dit gebied gedolven werd.

In deze kastelen of karakteristieke woningen wonen families vaak sinds verscheidene generaties, vaak

ook tegenwoordig nog. Wij hebben ook plaatsen die wat de natuur betreft interessant zijn, regionale natuurparken, moerasgebieden, zoals de moerassen van Brière en grotwoningen. Verder zijn er zoutwoningen en moerassen in de Vendée.

Van de sterke punten van dit gebied zal ik er u slechts drie noemen. Het strand van La Baule dat van enorm toeristisch belang is en dat naar het schijnt het langste strand van Europa is. Puits du Fou, een evenement dat meer dan 300.000 bezoekers per jaar trekt. Het is een evenement in de trant van een klank- en lichtspel, dat betrekking heeft op de plaatselijke geschiedenis, een voorstelling die plaats vindt in een kasteel dat op de monumentenlijst staat en die enorm veel succes heeft. En verder is er dan nog de Koninklijke Abdij van Fontevrault, die u waarschijnlijk wel kent. Dat grote domein van meer dan 15 hectare en waarvan de toeristische leiding berust bij het Centre Culturel de l'Ouest.

In de overzichten die u verstrekt zijn heb ik enigzins een indeling gemaakt van mijn bijdrage die uit

twee delen bestaat.

Een eerste deel betreffende restauratie, wat het gebied Pays de la Loire doet op het gebied van restauratie, bescherming van het erfgoed en een tweede deel over culturele werkzaamheden in zeer ruime zin. Wel, wat betreft de restauratie van het erfgoed; de hulp van de Regionale Raad, waartoe ik behoort, is uiteraard allereerst gericht op de kastelen die op de monumentenlijst staan. Vaak werken lokale overheden samen om hun kracht te bundelen met berekking tot zulke belangrijke monumenten. De Abdij van Fontevault krijgt jaarlijks een programma van tien miljoen frank toegekend, bestemd voor restauratie, naast de uitgaven voor toeristische activiteiten.

Ook wordt hulp geboden aan niet beschermde monumenten, wat men het landelijke erfgoed noemt. Vaak betreft het kerken, pastorieën en openbare gebouwen die toebehoren aan de lokale overheid. Ook al worden deze gebouwen niet beschermd omdat ze niet op de monumentenlijst voorkomen, indien ze interessant zijn helpen wij bij de restauratie. Wij helpen eveneens bij monumenten die aan particulieren toebehooren, op voorwaarden dat zij de gebouwen voor het publiek openstellen en het bezoek aan deze monumenten mogelijk maken.

Een tweede voorwaarde is dat deze monumenten kunnen worden gebruikt voor toeristische doeleinden, festivals, concerten e.d. Er zijn kort geleden nieuwe richtlijnen uitgevaardigd wat betreft de aanleg van parken en tuinen. Het is van groot belang en naar mijn mening niet alleen Pays de la Loire, maar in heel Frankrijk, dat de parken en tuinen rondom deze gebouwen opnieuw worden aangelegd om ze tot hun oorspronkelijke staat terug te brengen.

Activiteiten die eveneens op het gebied van restauratie plaatsvinden hebben betrekking op orgels. Het gebied bezit namelijk talrijke orgels, waarvan sommige op de monumentenlijst staan en andere niet. Er bestaan programma's van musicale activiteiten die plaatsvinden in kerken die een orgel bezitten. Tegenwoordig willen steeds meer kerken hun orgels laten restaureren om hen nieuw leven in te blazen. Soortgelijke acties zijn er ook voor molens. Er bestaan verenigingen van vrienden van molens, die min of meer opgericht worden in samenhang met activiteiten gericht op de restauratie van andere monumenten. Een tweede gedeelte van onze activiteiten is gericht op hulp aan particulieren, waarbij het gaat om restauraties in stadskernen.

Stadskernen die ook op de monumentenlijst staan, te vergelijken met het soort bescherming die monumenten genieten, stadskernen met beschermde sec-

toren of delen, waarvan het architectonisch of stedelijk erfgoed beschermd is. Ook daar helpen wij particulieren bij het vernieuwen van gevels en daken van hun woningen, indien deze woningen binnen de beschermde zone liggen. En wij verzoeken de gemeente op dezelfde wijze te werk te gaan voor wat betreft restauratie van openbare pleinen en fonteinen en tevens een ambtenaar ter beschikking te stellen die particulieren kan helpen bij het indienen van officiële stukken. Bij de hulp aan particulieren dragen wij 20% bij en vaak doet de gemeente daar nog 5%, 10% of zelfs nog meer bij om er voor te zorgen dat de restauratie goed wordt uitgevoerd, om uiteindelijk te bereiken dat steden, die trouwens van zeer uiteenlopende grootte kunnen zijn, goed kunnen worden gerestaureerd.

Ik heb al iets gezegd over onze kastelen die van witte steen zijn gebouwd, kastelen uit de 18e en 19e eeuw, die vaak nog door de eigenaren worden bewoond. Deze kastelen liggen verspreid over de 5 departementen van het gebied. Vaak liggen ze in grote parken en wij proberen particulieren te stimuleren niet alleen hun bezit open te stellen voor bezoekers, maar ook om logeerkamers in te richten. Het gemiddeld aantal logeerkamers per kasteel, per buitenverblijf, varieert van 3 tot 10, nooit meer dan 10. De eigenaren worden niet alleen geholpen bij de uitwendige restauratie, maar ook bij de aanleg van sanitaire installaties, douches, enz. en bij de restauratie van het interieur, opdat dat voldoen kan worden aan de kwaliteitsnormen die zijn opgesteld en ondertekend door veel eigenaren in verscheidene gebieden.

Er zijn in le Pays de la Loire ongeveer 80 van dit soort woningen en er zijn er nog meer in de aangrenzende regio's, dat wil zeggen Poitou, Charente, Bretagne, enz.

Wij proberen eveneens jonge mensen, die het publiek van morgen zijn, ontvankelijk te maken voor het ontdekken en behouden van het erfgoed en voor het respecteren van dit erfgoed. De Ministeries van Cultuur en van Onderwijs hebben cursussen over het nationale erfgoed georganiseerd, die volledig worden bekostigd (incl. de salariëring van de cursusleiders). Deze lessen duren in het algemeen 5 dagen. De kinderen worden naar het betrokken gebied gebracht, wij hebben daarvoor 11 plaatsen uitgekozen, uiteraard in overleg met de Ministeries van Cultuur en van Onderwijs. Deze plaatsen zijn bijzonder interessant vanuit cultureel oogpunt, wat betreft dit erfgoed, maar ook in ruimere zin, het kan gaan over architectuur, bijvoorbeeld over de architectuur van Nantes in de 18e eeuw of over het havengebied en de industrie in Saint-Nazaire. Of

over de op Italië georiënteerde architectuur in Clisson, een kleine stad op 25 km afstand van Nantes, die in de 19e eeuw geheel gebouwd werd volgens de bouwplannen van een Italiaanse architect.

Er zijn ook leerlingen die naar grotwoningen gaan en die daar ook logeren. Dit vindt plaats in Maine-et-Loire, waar veel grotwoningen zijn. Klassen worden ook ontvangen in Fontevrault; wat de kinderen daar bestuderen heeft betrekking op de architectuur van Fontevrault en op het kloosterleven.

Al deze activiteiten, al deze openbare middelen die worden besteed aan het onderhoud en de restauratie van het erfgoed hebben economische gevolgen die moeilijk te becijferen zijn, maar die zeer aanzienlijk zijn. Men ziet beroepen weer opbloeien, zoals het beroep van steenhouwer of van siersmid, waarbij het moeilijk is het financie profijt te berekenen dat op die manier weer terugvloeit, maar dat stellig aanzienlijk is.

Als tweede punt wil ik het hebben over de verrijking van en de activiteiten rond dit erfgoed, door er het aspect opleiding aan toe te voegen en ook over de activiteiten die wij ontwikkelen op het gebied van opleidingen en over het aspect 'promotion'. De indrukwekkende plaatsen in Pays de la Loire zijn vaak de omgeving waarin talrijke klank- en lichtspelen of ook wel feesten worden georganiseerd. Bijvoorbeeld in de oude stad Le Mans de filmmanie van middeleeuwse feesten die een heel week-end duren, waar de bevolking actief aan deel neemt en accepteert zich te kleden volgens de eisen van de tijd die gekozen is. Als dat nodig is helpen wij bij die manifestaties, voornamelijk bij het vinden van het benodigde materiaal en ook wel wat de organisatie betreft. Vanzelfsprekend worden bedrijven, grote en kleine, hierbij betrokken.

Musea hebben het aantal bezoekers de afgelopen jaren aanzienlijk zien stijgen. In deze musea, waarvan we er van 80 tot 100 hebben, waarbij wij ons beperken tot de 80 belangrijkste en niet ingaan op te kleine musea met collecties op een bepaald thema, gaat het bezoek naar mijn mening duidelijk in de richting van een groeiende belangstelling voor cultuurtoerisme. Afgezien van Duitsers, Engelsen en Nederlanders, zien we in musea steeds meer Italiaanse bezoekers, die zeer veeleisend zijn. We hebben dus actie ondernomen om de collecties te verrijken door de lokale overheden, dat wil zeggen de gemeentebesturen die vaak eigenaar en beheerder zijn van musea, te helpen bij de aanschaf van indrukwekkende nieuwe werken en wij helpen hen

ook om bezoekers te ontvangen. Dat wil zeggen dat wij hen helpen audio-visueel materiaal aan te schaffen, audio-gidsen en verder door het vertalen in vreemde talen van promotie-materiaal, wat helaas nog niet vaak genoeg gebeurt. Ook bij de aanschaf van meubilair dat de bezoekers in staat stelt te gaan zitten, omdat een bezoek aan een museum zeer vermoeiend is.

Wat het aspect opleiding betreft en dit aspect is in Pays de la Loire zeker niet verwaarloosd, helpen wij bij het opleiden van eigenaren die dus accepteren een deel van hun woning in te richten als logeerkamers. Deze eigenaren hebben de mogelijkheid en zelfs de verplichting cursus te lopen, op juridisch gebied, ook wat taal betreft en eveneens, wat zeer belangrijk is, op het gebied van kennis van hun eigen omgeving. We constateerden namelijk dat deze mensen helaas vaak niet op de hoogte waren dat er 10, 15 of 20 kilometer verderop interessante centra waren en dat het nodig was dat zij hun bezoekers, hun gasten, daarvan in kennis stelden. En wij staan er eveneens op dat de eigenaren zelf hun gasten ontvangen, opdat er een persoonlijk contact is.

Wij helpen ook bij de opleiding van mensen van het platteland, die dan wel geen fraaie indrukwekkende woningen hebben, maar die vakantieverblijven willen inrichten, pleisterplaatsen en ook zij moeten cursus volgen. Voor hulp aan particulieren vragen wij hen niet alleen een contract te ondertekenen, maar ook om zich te verplichten hun woning en de kamers, die met behulp van openbare middelen zijn ingericht, voor een periode van minstens 10 jaar voor het publiek open te stellen.

Samenvattend, de voornaamste zorg van het gebied Pays de la Loire is, afgezien van de renovering van het erfgoed, dat verspreid over het hele gebied ligt, dit erfgoed meer onder de aandacht te brengen van het publiek door manifestaties van niveau te organiseren en het bezoek eraan te bevorderen. Wij willen een groeiend aantal bezoekers trekken, die verdeeld worden over enigszins verspreid liggende plaatsen, maar ook streven wij ernaar rondom de bekende toeristische plaatsen andere belangrijke centra te realiseren om wat men noemt toeristische producten te leveren.

Deze toeristische producten moeten gegroepeerd worden rondom voorzieningen waar mensen kunnen worden ontvangen, dat wil zeggen hotelkamers, logeerkamers of alle andere voorzieningen die het mogelijk maken de toeristen vast te houden, liever dan hen weer weg te zien gaan naar de stranden en

zich alleen daarop te concentreren. Beter is het hun te laten zien hoe verrijkend en boeiend toerisme in het binnenland kan zijn. We zetten toeristische routes op, routes langs musea, maar ook andere.

Bij het opzetten van toeristische producten zijn we soms geneigd teveel afwisseling aan te brengen en teveel dingen aan te bieden. In de loop van dit jaar hebben wij ons gerealiseerd dat dit een klip is die we moeten omzeilen. In het kader van de voorstelling van de Puits du Fou bijvoorbeeld, is er een route opgenomen naar een in oude staat teruggebracht dorp, een bezoek aan een ecologisch museum, aan een kasteel, ook nog een excursie met de trein en wanneer er uiteindelijk teveel zaken worden aangeboden, verliezen deze door hun veelheid hun aan-

trekkingskracht. Daardoor zien sommige onderdelen hun bezoek verminderen. Daar zullen we dus beter op moeten letten.

De doelstelling dus van Pays de la Loire, is om geen plaatsen te ontwikkelen is waar toerisme schadelijk zou kunnen zijn (in die zin dat het monumenten zou kunnen bedreigen) Voordat een te groot massaal publiek wordt aangetrokken naar de belangrijke toeristische centra, moet ervoor gezorgd worden dat rond deze centra circuits worden gerealiseerd. Verder hecht dit gebied bijzondere waarde aan kwaliteit, dat wil zeggen de kwaliteit van het leven: omgeving, rust en het vermijden van echt onaangename concentraties.

Cultuur toerisme in Vorarlberg en hoe dit Chios heeft geholpen een nieuwe strategie te ontwikkelen

Künrich Gehrer,
Gaisau (Oostenrijk)

Künrich Gehrer is jurist en sinds 1977 bestuurslid van de Cultuurafdeling binnen de landsregering van Vorarlberg. Hij is bestuurslid dan wel voorzitter van diverse vooraanstaande culturele organisaties in Oostenrijk.

Buitenstaanders vinden Vorarlberg vooral indrukwekkend vanaf de Duitse oever van het Bodensee, waar het beeld van meer, Rijn en Alpen reeds tweeduizend jaar geleden de geestelijke wereld van Europa inspireerde. Een Griek, de geograaf Strabon, was de eerste die melding maakte van de huidige bondsstaathoofdstad Bregenz onder de Griekse naam 'Brigantion'.

Een andere Griek, Ammianus Marcellinus, beschrijft in de vierde eeuw het Bodensee als zijnde ontoegankelijk door 'ruige en woeste wouden', 'behalve daar waar met Romeinse volharding en bekwaamheid een brede weg is gebaad, ondanks hindernissen als de barbaren, de natuur, de streek en het ongunstige klimaat. In dit meer stroomt dus de rivier' - bedoeld wordt de Rijn - 'bruisend en kolkend'.

Het is dan ook niet vreemd dat Vorarlberg na 2000 jaar nog steeds banden heeft met de Griekse cultuur. Overigens hebben Chios en Vorarlberg veel gemeen, van de ligging in hun land tot de grote verscheidenheid aan landschappen.

Met uw goedvinden zal ik Vorarlberg, in het midden van Europa, in het kort voorstellen. Deze provincie met ca. 340.000 inwoners ligt in het uiterste westen van Oostenrijk, waaraan het slechts voor 20% grenst. Verder grenst het aan de Bondsrepubliek Duitsland, Zwitserland en het vorstendom Liechtenstein. De geschiedenis van deze bondsstaat wordt gekenmerkt door voortdurende verandering. In economisch opzicht bleek dit vooral uit de industrialisering zo'n 200 jaar geleden. Terwijl Vorarlberg vroeger een land was van emigranten en mensen die in het buitenland hun brood

verdienden, is het tegenwoordig een provincie met veel industrie en een sterke economie. Volgens de prognoses zal de bevolking in de komende 20 jaar met meer dan 50.000 personen toenemen. Momenteel hebben we - qua bevolkingsstructuur - een multiculturele samenleving. Zo'n 7% van de inwoners heeft de Turkse nationaliteit. Een derde deel daarvan is Koerdisch. Er zijn ook grote minderheden: Serven, Kroaten en Slowenen. Bovendien wordt rond de eeuwwisseling op veel economische gebieden een snelle structurele verandering verwacht. In de context daarvan zal de het proces van aansluiting bij de Europese Gemeenschap plaatsvinden.

Vorarlberg is bergachtig, in slechts 11% van haar territorium is permanente bewoning mogelijk, met name het Rijndal, dat een bevolkingsdichtheid heeft van 1.500 inwoners per vierkante kilometer.

Door de in het buitenland opgedane know-how, de nabijheid van oude textielverwerkingscentra, de rijkdom aan waterkracht en de activiteiten van regionale, ondernemende persoonlijkheden had Vorarlberg reeds zeer vroeg een hoge graad van industrialisatie. Was voorheen de textielindustrie de voornaamste bedrijfstak, in de jaren 50 van deze eeuw vonden verregaande verschuivingen plaats ten gunste van de elektro-, metaal-, machine- en voedingsmiddelenindustrie. De bedrijfsstructuur wordt gedomineerd door kleine en middelgrote bedrijven.

Naast de industrie is het toerisme bijzonder belangrijk voor de economie van Vorarlberg. Sterke impulsen kreeg het toerisme in Vorarlberg in de tweede helft van de 19e eeuw door het alpinisme, waardoor het hooggebergte in de zomer aantrekkelijk werd voor binnenlandse en buitenlandse toeristen. Bovendien kwam daar omstreeks de eeuwwisseling de wintersport nog bij. Het toerisme is tegenwoordig voor de helft gebaseerd op de zomer en voor de helft op de winter, en heeft de volgende kenmerken:

1. 10% van de economische toegevoegde waarde van onze provincie komt uit het toerisme;
2. het toerisme is primair een toerisme van buitenlanders;
3. het toerisme is gebaseerd op een regionaal evenwicht, dat wil zeggen dat het toerisme niet in één regio geconcentreerd is;
4. er is een duidelijke tendens richting kwaliteitsverbetering in plaats van volumevergroting waarneembaar, en
5. de toeristische voorzieningen, met name de

hotels, zijn vooral in handen van de plaatselijke bevolking.

De ontwikkeling van de laatste tien jaar is zodanig geweest dat ondanks gelijkblijvende overnachtingscijfers de inkomsten sterk zijn gestegen en dat met name in de laatste drie jaar het lage aantal overnachtingen in de zomer werd gecompenseerd door o.a. het cultuurtoerisme.

Het cultuurtoerisme is niet alleen gebaseerd op de twee wereldberoemde festivals, het festival van Bregenz dat zo'n 120.000 bezoekers trekt en de exclusievere Schubertiade in Hohenems en Feldkirch met ca. 15.000 bezoekers. Tot het cultuurtoerisme draagt ook het zeer gevarieerde culturele leven bij, dat wordt gedragen door lokale en regionale initiatieven. Dit blijkt alleen al uit de begroting van Vorarlberg, die sterk toenemende kredieten voor culturele activiteiten bevat.

Deze situatie in Vorarlberg lijkt, ondanks de grote geografische verschillen, toch een aanzet te bieden voor de ontwikkeling van het toerisme op het Noord-Egeïsche eiland Chios, dat veel mogelijkheden heeft voor ontwikkelingen op het gebied van cultuurtoerisme, waarvoor als uitgangspunt dient te worden genomen dat de maatstaf van elk toeristisch beleid het algemeen welzijn is respectievelijk dat gast en gastheer niet alleen economische partners zijn. Want tot de belangrijkste voorwaarden voor echte recreatie horen met name de individuele gastvrijheid en het persoonlijk contact.

In december 1990 hebben afgevaardigden van Chios Vorarlberg bezocht. Zij maakten kennis met culturele voorzieningen, die een direct of indirect effect op het toerisme hebben. Bovendien werd hen de mogelijkheid geboden om gesprekken met diverse deskundigen te voeren. Tenslotte werden ook meerdere andere regio's bezichtigd.

Vervolgens heb ik in maart van dit jaar een bezoek aan Chios gebracht om daar in het bijzonder een congres over cultuurtoerisme te bezoeken. Op grond daarvan en na bestudering van de betreffende literatuur heb ik een rapport met betrekking tot de mogelijkheden voor ontwikkeling die Chios biedt in de sfeer van cultuurtoerisme opgesteld en aan de verantwoordelijke personen overhandigd. Dit rapport werd echter vanuit de subjectieve optiek van de cultuurtoerist uit Vorarlberg opgesteld, behoeft zeker aanvulling en is zeker niet volledig. In het rapport ga ik ervan uit dat Chios met zijn uiterst aangename Ionische karakter een hele reeks waardevolle zaken bezit, waarmee de eilandbewoners en

de gasten bekend moeten worden gemaakt. De samenhang daarvan met de geschiedenis van Chios mag beslist niet uit het oog worden verloren. We worden op Chios namelijk geconfronteerd met belangrijke periodes uit de klassieke oudheid, de Byzantijnse tijd, de tijd van de Genuese heerschappij, de tijd van de Turkse overheersing, maar ook uit de moderne tijd.

Ik ga er eveneens van uit, dat het - in het algemeen - ter vermindering van ongewenste ontwikkelingen belangrijk is om een toeristisch concept op te stellen. In het toeristisch beleid en economische activiteiten dient de ontmoeting tussen de gasten en de gastgemeenschap voorop te staan. Chios dient op de eerste plaats leefgebied voor de plaatselijke bevolking te zijn, maar kan tegelijkertijd ook recreatiegebied voor zijn gasten worden. In twijfelgevallen dienen de belangen van de plaatselijke bevolking echter voor te gaan. De verdere ontwikkeling van het toeristische aanbod dient zoveel mogelijk te voldoen aan de echte behoeften van de plaatselijke bevolking en tegelijkertijd zo gunstig mogelijke voorwaarden voor de recreatie en beleving van de gasten te scheppen. Het lijkt me ook belangrijk dat de toeristische economie wordt gedragen door het particulier initiatief, door de plaatselijke bevolking. De overheid dient toeristische taken slechts voor haar rekening te nemen voor zover dit voor het algemeen welzijn noodzakelijk is.

Ik zal nu enkele mogelijkheden, maatregelen en methodes noemen. Hierbij is het noodzakelijk dat de belangstelling wordt gewekt, d.w.z. dat informatie over hoofdzaken en details via alle kanalen zoals de media, opleidingen voor volwassenen, scholen, economische en toeristische instellingen dient te worden verspreid.

Het lijkt me tevens zinvol om onder zowel de plaatselijke bevolking als de toeristen enquêtes te houden en de resultaten daarvan te presenteren. Vervolgens dient een eilandmodel te worden opgesteld als oriëntatiepunt voor de toekomst. Om ook reeds op korte termijn met resultaten te kunnen komen, dienen modelprojecten met een korte voorbereidingstijd, eenvoudige uitvoerbaarheid en een voor iedereen zichtbaar resultaat te worden uitgevoerd. Tenslotte gaat het hier ook om het vaststellen van concrete maatregelen en om taakverdeling, en wel in hoofdzaak om de volgende algemene principes:

1. belangrijk is het persoonlijke engagement,
2. op papier geschikte procedures dienen bij toepassing het doel zichtbaar te maken;

3. het gebruik van bestaande structuren en het opvullen van deze structuren is beter dan het steeds weer opzetten van nieuwe structuren;
4. het geven van steun aan creatieve mensen, niet aan personen met een algemene taak, is belangrijk
5. het is belangrijk voortdurend in contact met de overheid te blijven en in harmonie met haar samen te werken;
6. de initiatieven dienen naar behoefte en afhankelijk van de situatie gepaard te gaan met advisering en begeleiding.

Rekening houdend met deze factoren, kan in Chios een hele reeks ideeën worden verwezenlijkt. Hierbij zou bijvoorbeeld kunnen worden gedacht aan internationale symposia voor architecten, omdat Chios over schitterende historische gebouwen beschikt.

Op het gebied van de beeldende kunst dient de Griekse beeldhouwtraditie te worden voortgezet en wel door het regelmatig organiseren van ontmoetingen voor kunstenaars, door het inrichten van ateliers die kunnen worden verhuurd aan beeldhouwers en schilders, door samen te werken met andere Europese regio's met betrekking tot uitwisseling van kunstenaars, en door de resultaten daarvan bekend te maken.

De muzikale tradities van Griekenland kunnen door muziekscholen en muziek cursussen ook voor gasten toegankelijk worden gemaakt, temeer daar er internationaal steeds meer belangstelling wordt getoond voor Griekse muziek en danskunst.

Hetzelfde geldt voor het aanbod van taalcursussen voor het leren van Nieuw Grieks. Aan bestaande instellingen dient een grotere bekendheid te worden gegeven en zij zouden in toeristische plannen moeten worden opgenomen.

In het kader van de monumentenzorg zijn met name belangrijk het behoud en de restauratie van historische oude bouwwerken en het opstellen van strenge bouwvoorschriften ter bescherming van deze monumenten, voor zover dit nog niet is gebeurd.

Op het gebied van de ecologie dient voorrang te worden gegeven aan de herbebossing, het opstellen van een natuurhistorische inventarisatie, het aanwijzen van beschermde gebieden en de bescherming van de kustlijn tegen bebouwing en verval. Met betrekking tot het toerisme is het zeer urgent in het kader van de ruimtelijke ordening de grenzen van de ruimtebenutting door het toerisme aan te geven en in het belang van zowel de bevolking als de toeristen devaluatie van de toeristische gebieden

door overbezetting intensief tegen te gaan. Aan deze eis voldoet het zogenaamde zachte toerisme. Hieronder vallen ook het vermijden van grote toeristische projecten, het stimuleren van familiehôtels en -bedrijven, het verbeteren van de infrastructuur van het openbaar vervoer, het aanleggen respectievelijk uitbreiden van fietspaden en wandelroutes, het aangeven van culturele routes, het bepalen van het totaal aantal bedden voor Chios en het doelgericht aanspreken van in cultuur geïnteresseerde toeristen via belangrijke media in het buitenland. Tot zover de huidige stand van zaken te aanzien van de samenwerking tussen Chios en Vorarlberg.

Als volgende stap zal ik in het voorjaar met een groep kunstenaars, architecten en met culturele zaken belaste functionarissen, waaronder het voor cultuur verantwoordelijke regeringslid van het bondsstaatbestuur van Vorarlberg, vanuit Vorarlberg naar Chios gaan om daar concrete stappen te zetten, bijvoorbeeld het huren van een atelier voor kunstenaars uit Vorarlberg. Wie de schoonheid van dit eiland en de vriendelijkheid van zijn bewoners kent, zal het met mij eens zijn dat Chios goede kansen heeft op het gebied van cultuurtoeris-

me. Wat dat betreft ben ik het eens met Jannis Boubaris, de burgemeester van Chios, die zegt dat Chios, het goed bewaarde geheim in het hart van de bewoners, er op wacht door u ontdekt te worden.

Op de ontwikkeling van het toerisme op Chios is wellicht ook het advies van de grote Griekse filosoof Plato van toepassing die zei:

“Is de mens matig en bescheiden, dan is ook ouderdom licht te dragen; is hij dit echter niet, dan is zelfs jeugd een zware last.”

Massatoerisme, grote hotels van ondernemingen van elders, inwoners van Chios die alleen werkzaam zijn als kelners en taxichauffeurs, geen tijd voor de medemens, het verloren gaan van de Griekse gastvrijheid: afschrikwekkende visioenen die niet in de lijn van Plato liggen. Chios heeft dit ook niet verdiend. Gelukkig - en dat heb ik zelf ervaren - heeft ook Chios mensen die 'hun' Plato hebben gelezen en naar onze tijd vertaald hebben. Zij zullen ervoor zorgen dat Chios voor de komende generaties als uniek eiland behouden blijft.

Regionale ontwikkeling en toerisme, het optimaliseren van de voordelen voor de plaatselijke bevolking

J. Madounier,
directeur van INNOVACT

De heer Madounier was van 1960 tot 1972 directeur Promotie en Communicatie Internationaal Toerisme van de Touring Club de France. Van daaruit waren zijn inspanningen gericht op het realiseren van toeristische accommodaties op het Franse platteland. Het bureau INNOVACT, waarvan de heer Madounier directeur is, heeft als eerste onderzoek gedaan naar cultureel toerisme (1986) en stadstoerisme (1990).

Ik zal trachten u in een tijdsbestek van enkele minuten een experiment te beschrijven dat door het bureau dat in Frankrijk onder mijn leiding staat werd begeleid op het gebied van cultuurtoerisme. Allereerst zou ik graag nader in willen gaan op een punt dat mij van wezenlijk belang lijkt. Wij zijn gewoon bij cultuurtoerisme te denken aan de traditionele vorm van het exploiteren van belangrijk erfgoed of van grote culturele evenementen, zoals festivals, belangrijke concerten of andere prestigeprojecten.

In het algemeen betreft het hier activiteiten of bijzondere plaatsen in gebieden van Europa waar de toeristische ontwikkeling reeds voltooid is. Hetzelfde geldt niet als wij het hebben over gebieden die oorspronkelijk niet op toerisme gericht

waren. Ik zou dus kunnen spreken van gebieden die op het toeristische vlak onderontwikkeld zijn. Natuurlijk, Frankrijk is rijk aan grote monumenten, aan grote festivals, maar als we goed zoeken merken we dat talrijke gebieden arm zijn wat betreft hun toeristische ontwikkeling in het algemeen. Deze gebieden streven naar voorzieningen vanuit de wil toeristische opvangcentra te ontwikkelen, zonder zich te bekommeren om het permanente karakter dat ze aan die centra en aan toeristische activiteiten zullen moeten kunnen geven. Dat is de reden waarom de exploitatie van het culturele erfgoed voor de meeste van deze gebieden het belangrijkste structurele element wordt op grond waarvan gewerkt kan worden.

Ik zal dus, ter wille van mijn betoog en om deze gemeenschappen te laten voor wat te zijn, een wat ik

noem tegenvoorbeeld geven. Enige tijd geleden werd een beroep gedaan op ons bureau door een klein Frans gebied in het zuiden van het departement Aisne, op de grens van Picardië, gebieden waarvan de afgevaardigden tot de overtuiging waren gekomen dat hoewel... (dit gedeelte van de toespraak is niet op band opgenomen, waarvoor excuses) ...naar doolhoven waarin wij toeristen vragen te komen verdwalen om tegelijkertijd weer de sfeer te ontdekken die heeft geleid tot het ontstaan van het werk, maar om eveneens het karakteristieke van het landschap weer te ontdekken, het wezenlijke van de creativiteit van hen die zich hier gemanifesteerd hebben. Oh, zo zal men zeggen, dan gaat het wel om een heel subtiel toerisme.

Dit subtiel toerisme komt naar mijn mening overeen met de behoefte op ontdekking te gaan, maar het heeft uiteraard wel structuren nodig. In deze gebieden is het nodig, als de leidraad, de draad van Ariadne waarover ik zojuist sprak en die natuurlijk veel meer omvattend is, ik zou uren nodig hebben om in te gaan op de details van de verwezenlijking van dat programma, dus als de draad van Ariadne gevonden is, is het nodig dan aan het gebied de middelen te verstrekken om zich te ontwikkelen. En ik geloof dat we daar juist op het punt komen van structuren en indelingen. Zoals ik u zojuist heb gezegd, waren de elementen waarop wij ons konden baseren de enige elementen, de enige sporen. Bijvoorbeeld het geboortehuis van Claudel. U weet dat Claudel veel heeft geschreven op het gebied van de oude mystici. Zijn zuster was beeldhouwster, vriendin van Rodin, Camille Claudel. Zij werd begraven bij dat kleine huis, het is een wat toverachtig plekje, midden in een afgelegen gebied, maar het huis is prachtig en, een zeer belangrijk punt, de gemeente heeft het aangekocht. Net zoals de gemeente Château-Thierry beschikbare gebouwen heeft aangekocht bij het geboortehuis van La Fontaine. Ik meen te mogen zeggen dat dit een essentieel punt is wat betreft dit verspreid liggende erfgoed. Het is namelijk nodig dat lokale overheden het recht van voorkoop hebben op gedenkwaardige plaatsen. Bijgevolg, gesterkt door deze nieuw verworven voorzieningen of door die welke eventueel aangekocht kunnen worden, hebben wij een exploitatieprogramma opgezet voor kleine organisaties die erop gericht zijn om met de grootste mogelijke gemoedelijkheid bezoekers van deze micro-regio te ontvangen en hebben wij een opleidingsprogramma opgezet voor mensen die geschikt zijn om het gedenkwaardige over te dragen en te dienen als tussenpersoon tussen het gebouw en het publiek. Natuurlijk, wij zijn gewend aan de aanwezigheid,

op belangrijke algemeen bekende plaatsen, van gidsen die ons informatie verschaffen over de geschiedenis van een bepaalde plek, maar als het gaat om een natuurgebied, als het gaat om de relatie tussen een schilderwerk, een letterkundig werk en een landschap of een plek waar iemand gewoond heeft, om wat het essentiële element vormt van al onze gebieden in Europa, want die zijn alle het toneel van een of andere creatieve schepping, dan hebben wij tussenpersonen nodig. En bij die tussenpersonen in Frankrijk en ik denk ook in Europa, maar ik kan niet voor andere landen spreken dan voor dat welk ik het best ken, gaat het om hun taalgebruik, hun verhaal. De meesten van ons stammen uit een mondelinge cultuur en wij hebben op ons platteland een grote mondelinge traditie, een traditionele manier van spreken. Soms, als men van de andere kant van de Alpen komt, sprekend met armen, met handen, maar ook met taal. Dus denken wij dat het nodig is opleidingen te organiseren voor gidsen die in hun betoog in staat zijn het erfgoed te vertolken. Er is geen andere richting voor de ontwikkeling van het cultuurtoerisme zonder de aanwezigheid van deze tussenpersonen, die voor ons begrijpelijk maken wat zonder hen niet te begrijpen is. Wat aan de blik ontsnapt, wat een toerist eenvoudigweg tot een reiziger maakt, laten we deze term 'reiziger' vergeten om de toerist de gelegenheid te geven te blijven staan, te voelen, te begrijpen, zich in te denken wat de cultuur van een gebied vormt.

Toerisme is niet simpelweg het gebied van de grote touroperators. Het is ook het gebied van netwerken. Netwerken van steden, netwerken van gebieden, netwerken van gevoelens van mensen onderling. Daarin herkent u wellicht een methode die verwant is aan de marketingtechniek, natuurlijk, men spreekt daar van doelgroepen. Maar als het gaat om cultuur, gaat het om het diepste in de mens. Het heeft mij getroffen te moeten constateren dat de Europese en Noord-Amerikaanse bezoekers van ons land, Frankrijk, steeds meer op zoek zijn naar dergelijke initiatieven en daar ook oog en oor voor hebben. Ik geloof dat het toerisme van het jaar 2000 een toerisme zal zijn van intelligente en gevoelige mensen.

Dientengevolge, om af te sluiten, zou ik willen zeggen dat het grootste belang van de ontwikkeling waarmee wij begonnen zijn, allereerst is de lokale bevolking in staat te stellen zich de eigen cultuur weer eigen te maken om vervolgens via een evenwichtige ontwikkeling en organisatie deze cultuur te kunnen doorgeven aan hen die besloten hebben om in het gebied te vertoeven.

Monument van de Maand

L.P. ROODBAARD

LEEWARDEN

4 - 26 JULI 1992

tuinen van de friese adel

Openingstijden
vrijdag 12.00 - 17.00 uur
zaterdag 12.00 - 17.00 uur
zondag 12.00 - 17.00 uur

Voor meer informatie
Monument van de Maand
Grens Kerkstraat 41
Postbus 805
8901 LP Leeuwarden
058 - 134613

vervoersbond
Scheepsterplein 1
8911 AC Leeuwarden
058 - 132224

1992

april
Thomas Romein - Terband

mei
W.C. de Groot - Cersjfm

juni
Van Dam - Borgum

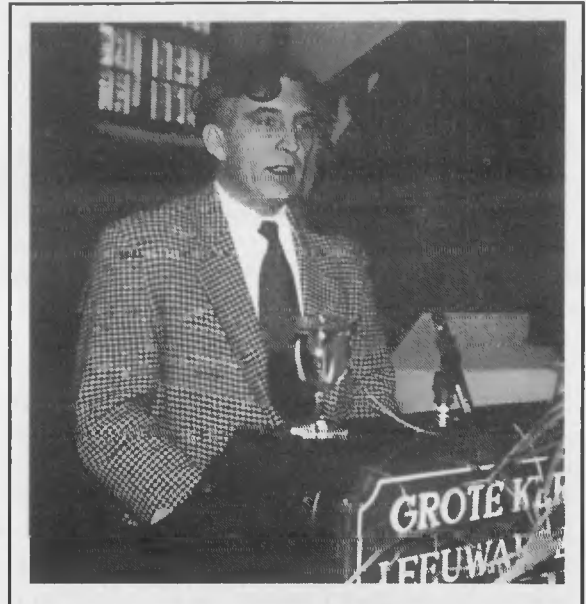
juli
L.P. Roodbaard - Leeuwarden

augustus
Gybeert Japica - Bolsward

september
J.J. Steenhorff - Jorwerd

oktober
Tje en Jurjen Staats - Drachten

november
J. van Hult - Marjngoo

De provincie Friesland, een voorbeeld van een cultuurtoeristisch actieplan

Rienk Terpstra,
Provincie Friesland

Rienk Terpstra is beleidsmedewerker Monumentenzorg bij de provincie Friesland. Hij heeft een bouwkundige opleiding. Hij was voordien werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en van daaruit betrokken bij de restauratie van de Grote- of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Voorts was hij werkzaam bij de gemeente Leeuwarden. Terpstra heeft verschillende architectuur-historische onderzoeken verricht en hierover publicaties verricht.

Dames en Heren. Omstreeks 50 na Christus maakt de Romeinse militair Gaius Plinius Secundus tijdens zijn dienstitijd in Germania een reis door onze, toen nog vrij onbekende provincie. Over die reis schrijft hij in *Naturalis Historica*:

“Daar wordt de oceaan in een enorm getij twee keer per etmaal opgestuwd. Ze vloeit dan onmetelijk ver uit. Een eeuwig twistgebied van de natuur, overdekkend een landschap waarvan het onzeker is of het bij het land hoort of bij de zee. Daar leeft het arme volk op hoge heuvels. Of op plateau's die zij eigenhandig hebben opgeworpen.

Tot boven de volgens hun ervaring hoogste vloedlijn. Daarop hebben zij hun hutten gebouwd en als het water het omringende gebied bedekt, zijn het

net opvarenden van een schip. Maar wanneer het water wijkt, lijken ze meer schipbreukelingen. Zoals ze rond hun stulpjes jacht maken op vissen die zich met de zee mee terugtrekken”.

In bijna tweeduizend jaar is er veel veranderd. De strijd tegen het water is gewonnen. Het land is ontgonnen en steden zijn gebouwd. 600.000 mensen en eenzelfde aantal koeien vinden hier nu vaste grond onder de voeten en de poten.

Alles, maar dan ook alles is veroverd op de natuur. Dit land is doordrenkt van cultuur in de breedste zin van het woord.

De bezoeker aan onze provincie ziet nu eindeloze akkers en weiden met dijken, kanalen en vaarten.

Ziet ook de zeeën, meren en plassen. De fascinerend afwisselende kusten met stranden en oevers. Eilanden in de zee. Historische havenplaatsen, En nieuw aangelegde passanten- en verblijfshavens voor de watersporter. Varen, zeilen en kanoen zijn zo favoriet dat sommige hoeken in het waterland in het seizoen een te grote drukte te verwerken krijgen. Maar het merengebied is ook zo uitgestrekt dat er ook plassen zijn waar de watersporter zich een pionier waant.

Het strandvertier op de vier Friese eilanden is al meer dan een eeuw lang in trek bij de toerist. Maar ook de beboste gebieden van Gaasterland en in het zuidoosten van de provincie zijn al lang geleden door vakantieganger en dagjesmensen ontdekt.

Friesland heeft een zeer hoge museumdichtheid. Er zijn er meer dan 70. De belangwekkende cultuurhistorische collecties zijn in de Elf Friese steden te vinden met het Fries Museum in Leeuwarden als centraal museum. In deze stad staat bovendien ook het internationaal befaamde Prinsessehof met belangwekkende keramiek-collecties. De eigen Friese taal neemt een centrale plaats in het culturele leven in. Het Fries Letterkundig Museum en Dokumentatiecentrum biedt met permanente presentaties en wisselende tentoonstellingen allerlei informatie.

De ongeveer 300 Friese beeldende kunstenaars presenteren hun werk in tientallen galeries. Op veel plaatsen in steden, dorpen en op het land is openbare kunst te ontdekken. De steden en grote plaatsen en ook dorpen van enige betekenis bezitten toneelverenigingen, koren en muziekkorpsen of brassbands. Veel theater vindt in de Friese taal plaats. Dit alles gebeurt in twee optimaal geoutilleerde schouwburgen. De nieuw te bouwen Harmonie te Leeuwarden en de Lawei in Drachten. En in die vele kleinere schouwburgen. Het cultureel voorzieningenniveau is relatief hoog en fijnmazig. Festivals van film, jazz, liederen, jeugdtheater, popmuziek en traditionele sportevenementen mogen zich in een grote belangstelling verheugen.

Er zijn 54 stads- en dorpsgezichten in Friesland wettelijk beschermd vanwege hun monumentaliteit. En de provincie telt in totaal 3500 door het Rijk beschermde monumenten. De elf steden vormen niet alleen in sportieve zin, maar ook cultuur-historisch een belangwekkende reeks. De (klein) stedse cultuur heeft van de vijftiende tot in de twintigste eeuw bijzondere sporen nagelaten. Sommige stinsen en states zijn nog ouder. Die zijn niet alleen in de steden te vinden maar ook in de dorpen. Friesland kent evenveel kerkdorpen als er dagen in het jaar zijn en het overgrote deel van die kerken is

van groot cultuur-historisch belang. Het landschap in Friesland wordt beheerst door de monumentale boerderijen. De kop-hals-romp boerderijen en de soms zeer grote stelpboerderijen.

Molens zijn er minder bewaard gebleven. In totaal nog 115. Ze zijn verspreid in Friesland als poldermolens en bij een aantal dorpen als industriemolens te vinden.

De steden en de meeste dorpen in het noorden en westen van de provincie zijn ontstaan op terpen. Vluchtheuvels die in de vorige eeuw om hun vruchtbare aarde voor een belangrijk deel ontmanteld zijn. De restanten zijn als archeologische monumenten beschermd omdat ze informatie over de prehistorie bevatten.

Dames en Heren. Tot zover het onderdeel Friesland-promotie. Hierop willen Friezen nog wel eens ontsporen. Maar ik hoop dat het U aanspoort om nogmaals deze provincie te bezoeken. En wellicht langer dan deze twee dagen.

De aanwezige monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, de recreatief-toeristische en culturele voorzieningen maken Friesland tot een belangrijk bezoekersdoel. Jaarlijks worden ruim 10 miljoen overnachtingen en ongeveer 15 miljoen dagtochten geteld. Ongeveer de helft van de overnachtingen vinden plaats op de waddeneilanden. De Friese meren met de IJsselmeerkust is goede tweede met ongeveer 35% van alle overnachtingen. Op de zandgronden in Gaasterland en zuidoost Friesland is dit ongeveer 10%.

Al die bezoekers besteden ruim 1 miljard gulden. 878 miljoen door verblijfstoeristen. En 129 miljoen door dagtoeristen. Door die bestedingen van de bezoekers vinden ongeveer 7200 mensen direct en/of indirect werk in de toeristische sector. Dit is ruim 4% van de Friese werkgelegenheid.

In het provinciale beleid is ervoor gekozen om de verdere ontwikkeling van recreatie en toerisme toe te laten nemen door de samenhang tussen de huidige toeristische kwaliteiten van de provincie te versterken. Die kwaliteiten zijn. Schoon milieu. Gaaf landschap en natuur. De aanwezige rust en ruimte en het grote aantal cultuur-toeristische bezienswaardigheden.

Uit verschillende onderzoeken blijken die cultuur-toeristische bezienswaardigheden een steeds grotere rol te spelen bij de keuze van Nederlanders voor een kort binnenlands verblijf. Dat is een reden om op regionaal niveau na te gaan wat de bezoeker van Friesland nu eigenlijk precies vraagt. De Afdeling Onderzoek van de provincie Friesland heeft dat de

afgelopen zomer onderzocht. Er zijn drie enquêtes gehouden.

In de eerste plaats onder de Nederlandse bevolking als geheel. Om de potentiële belangstelling voor het cultuurtoerisme te bepalen.

In de tweede plaats onder de vakantiegangers in Friesland. Om te zien in hoeverre men gebruik maakt van het culturele aanbod.

En in de derde plaats onder bezoekers van culturele attracties. Om te zien welke vragen en opmerkingen men daar bij heeft.

Het bezoeken van steden en dorpen is een zeer belangrijke overweging om een vakantie in te richten. Bij circa 50 % van de bevolking is dat belangrijk of zeer belangrijk. Slechts 10% van de Nederlandse bevolking heeft Friesland overigens de laatste vijf jaar bezocht. Dat men Friesland niet heeft bezocht zit hem in ieder geval niet in dingen als de eigen Friese taal, de onvriendelijke bevolking of meer van dat soort overwegingen. De belangrijkste reden voor niet bezoek is eenvoudig. Men heeft er simpelweg niet aan gedacht Friesland te bezoeken. Daar zit dus nog ruimte voor promotiebeleid.

Aan de verblijfstoeristen is gevraagd wat hun voornaamste overwegingen waren Friesland te bezoeken. Bovenaan staat de eigen sfeer. Door 80 a 90 % van de respondenten genoemd als belangrijke of zeer belangrijke overweging. Je zou kunnen zeggen dat juist de eigen aardigheid van Friesland -zoals de Friese taal- zijn belangrijkste aantrekkelijkheid is. Over Fries-eigen zaken wordt, zoals ook bij het bedrijfsleven, buiten Friesland aanmerkelijk gunstiger geoordeeld dan soms in Friesland zelf.

De activiteiten van de Stichting Monument van de maand blijken achteraf hier op in te spelen en kunnen gelden als cultuurtoerisme *avant-la-lettre*. De voornaamste doelstelling van de in 1986 opgerichte stichting is het onder de aandacht brengen van de Friese monumenten bij de lokale bevolking van Friesland en bezoekers.

Gedurende acht maanden per jaar -van april tot en met november- worden een of meer monumenten voor het publiek opengesteld op vrijdag-, zaterdag- en zondagmiddag. Daaromheen worden, samen met plaatselijke commissies, culturele en recreatieve activiteiten georganiseerd. Zoals lezingen, rondleidingen, concerten, dansvoorstellingen en tentoonstellingen. Over het gekozen monument verschijnt iedere maand een goed gedocumenteerd, rijk geïllustreerd boek.

Dat het Monument van de Maand voorziet in een behoefte, blijkt uit een in 1988/89 gehouden

enquête. Het aantal bezoekers steeg van 14.500 in 1986 tot 45.000 in 1989. In de jaren 90 en 91 steeg het bezoekersaantal tot boven de 50.000 en lijkt zich te stabiliseren.

Oorzaak van het succes zoekt de stichting in de presentatieformule, de continuïteit en de publicatierreeks. Beeldmerk en lay-out zijn inmiddels bij een groot deel van de bevolking in Friesland bekend.

Voor de Stichting Monument van de Maand is het van essentieel belang dat de organisatie wordt gedragen door de eigen bevolking. Om gedurende acht maanden per jaar monumenten open te stellen doet de Stichting een beroep op vrijwilligers ter plaatse. Zij houden toezicht, geven antwoord op vragen van bezoekers, tekst en uitleg bij de monumenten en soms complete rondleidingen.

Na vijf jaar heeft de Stichting Monument van de Maand gekozen voor een nieuwe opzet. Om de minder bekende objecten onder de aandacht van de mensen te brengen, zullen ze meer met elkaar en met andere toeristisch-recreatieve en culturele voorzieningen moeten worden verbonden. Dit gebeurt door de ontwikkeling van cultuur-toeristische routes.

In de nieuwe opzet blijft het doel van de Stichting Monument van de Maand het stimuleren en vergroten van de belangstelling voor de Friese monumenten, het landschap, dorp of stad. De eigen bevolking en de bezoekers aan de provincie blijven doelgroep. Behalve de bezoekers die in bouwkunst zijn geïnteresseerd, wil de Stichting ook degenen die meer willen weten over de omgeving, de geschiedenis, de natuur en andere, vergelijkbare monumenten in Friesland bereiken.

In plaats van afzonderlijke monumenten wordt vanaf dit jaar een bundeling van objecten in een jaarthema gepresenteerd. Voor 1991 is gekozen voor het thema "Bouwen in Friesland". Voor volgende jaren wordt gedacht aan thema's als "Wonen en Werken", "Taal en Cultuur", "Friese Geschiedenis" en "Ziel, Zorg en Zaligheid".

In de nieuwe opzet blijft het boek gehandhaafd. Hierin wordt niet enkel het opengestelde monument beschreven. Ook andere vergelijkbare monumenten in Friesland uit dezelfde periode beschreven. Ieder bouwperiode krijgt zo een eigen route. Bovendien wordt nu ook aandacht geschonken aan de geschiedenis van de omgeving waar het opengestelde monument staat.

Andere bezienswaardigheden en natuurgebieden in de omgeving worden ook beschreven. Ze worden op routekaarten aangegeven. Niet alleen in die ene maand, maar ook nog lang daarna kunnen bezoeken

kers aan de hand van het boek de monumenten en cultuurtoeristische bezienswaardigheden bezoeken.

Een ander initiatief is "Stadshuizen in de Friese Elf Steden". Het doel is vakantie-appartementen in stedelijke woonhuismonumenten onder te brengen. Daarmee wordt ingespeeld op een groeiende en aantrekkelijke markt: die van de binnen- en buitenlandse cultuurtoeristen. Men kan een aantrekkelijke verblijfsaccommodatie worden aangeboden. Zo krijgen woonhuismonumenten een nieuwe bestemming.

Voor Friesland krijgt het project op drie manieren betekenis:

Ten eerste een verbreding van het toeristisch product, dat nu voornamelijk op de watersport en de Waddeneilanden gericht is;

Ten tweede kunnen culturele activiteiten en bezienswaardigheden een extra aanleiding zijn om Friesland te bezoeken. Vooral als dit bezoek gekoppeld wordt aan een verblijf in één van de stadshuizen.

Ten derde sluit het project aan bij de toenemende vraag naar kwalitatief hoogwaardige verblijfsaccommodaties.

Het project Stadshuizen past om veel redenen in de Friese toeristische markt. Het richt zich vooral op de korte verblijfsduur, een gedeelte van de toeristische markt dat de laatste jaren sterk gegroeid is en dat in de toekomst naar verwachting zal blijven doen. Het levert een bijdrage aan het aantal overnachtingen in Friesland. Het project is een "jaar-rond voorziening" en kan zo bijdragen aan de seizoensspreiding. "Stadshuizen" richt zich op mensen, die veelvuldig een tweede of derde vakantie boeken in Nederland en een meer dan gemiddelde belangstelling hebben voor cultuurhistorie. Daarnaast wordt verwacht dat door het aanbieden van een passende verblijfplaats, de belangstelling voor de Friese cultuurhistorie zal toenemen bij hen die daarvoor nu geen of nauwelijks belangstelling hebben. Er is een verschuiving gaande binnen de vraag naar verblijfsaccommodatie van grootschalige uniforme naar kleinschalige meer unieke verblijfsaccommodaties. Veel vakantiegangers willen op vakantie iets "beleven". Het overnachten in een monument sluit aan bij deze vraag.

Dames en Heren. Dat beleven kan ook iets ontdekken inhouden. Iets zien wat een ander nog niet ziet. Zo is in dit 13e eeuwse kerkgebouw veel te zien. Slechts weinigen is het opgevallen dat recht boven mij op het houten tongewelf een schitterende schildering van Maria met het kind is aangebracht. Het

is bijzonder dat zo iets teers ruim 600 jaar bewaard is gebleven. Maar dit terzijde.

Het project Stadshuizen is volgens de verwachtingen financieel haalbaar. Voor de financiering is 2.8 miljoen aan subsidie nodig. Daarnaast moet een gelijk bedrag worden geleend. De kritieke factor bij de exploitatie is de bezettingsgraad. Er moet minimaal een bezettingsgraad van 42 % worden gehaald. De prijs is per overnachting in een appartement honderd gulden. Maximaal vier personen vinden in het appartement logies.

Naast het Monument van de Maand en het project "Stadshuizen" wordt in de provincie Friesland nog veel meer werk op het gebied van cultuur-toerisme verricht. Zoals het ontwikkelen van routes door de ANWB en de Feriening fan Lytse Doarpen en de Ald Faers Erf Route. Deze activiteiten staan veelal op zich zelf en missen samenhang.

De noodzakelijke samenwerking tussen de culturele en recreatief-toeristische instellingen ontbreekt.

Dan zijn er nog meer knelpunten:

Onvoldoende bewegwijzering, te weinig parkeermogelijkheden en de matige afstemming van het openbaar vervoer op de culturele voorzieningen. De cultuurtoeristische bezienswaardigheden hebben uiteenlopende beheersstructuren, die veelal op conserveren gericht zijn en niet op de werving van bezoekers. Van een gezamenlijke presentatie van het Fries cultureel erfgoed is nauwelijks sprake. De openingstijden zijn niet op elkaar afgestemd. Bovendien zijn vele voorzieningen van oktober tot april gesloten. Er is een tekort aan cultuur-arrangementen die de verspreid liggende cultuurtoeristische bezienswaardigheden met elkaar verbinden en met andere delen van het toeristische product. Er is onvoldoende koppeling tussen de verschillende toeristische mogelijkheden zoals: de watersport en museale voorzieningen.

Om de knelpunten weg te nemen en het cultuurtoerisme in Friesland verder te ontwikkelen is het Fries Cultuurtoeristisch Ontwikkelings- en Actieplan opgesteld. Hierin staat een visie over de gewenste cultuurtoeristische ontwikkeling in Friesland. Daarnaast is er in opgenomen een actieprogramma met de bestaande en nieuwe initiatieven. In het plan wordt aangegeven hoe en waar de gewenste voorzieningen en activiteiten gerealiseerd zouden moeten worden en welke financiële inspanningen daarvoor noodzakelijk zijn. Het plan is er op gericht de verschillende activiteiten inhoudelijk beter op elkaar af te stemmen en daadwerkelijk tot uitvoering te laten komen.

Het College van Gedeputeerde Staten heeft met het

plan voorlopig ingestemd. De direct betrokkenen worden nu om een reactie gevraagd. Daarna zal het College een definitief standpunt innemen. En het aan Provinciale Staten voorleggen.

In het Fries Cultuur-toeristisch Ontwikkelings- en Actieplan (FCT-plan) is cultuurtoerisme als volgt omschreven:

Het in een nauwe samenhang presenteren van monumenten, historische nederzettingen, musea en culturele voorzieningen en activiteiten aan een breed publiek en wel in de context van historische en eigentijdse ontwikkelingen, zowel regionaal als nationaal.

Het centrale doel van dit plan is: meer samenhang te brengen in de culturele (-toeristische) voorzieningen en activiteiten, waardoor een meerwaarde ontstaat die in toeristische zin benut kan en moet worden. En hiermee willen wij het volgende bereiken: dat ingespeeld wordt op de groeiende belangstelling voor cultuur en op de trend naar korte- en actieve vakanties. Dat de kwaliteit van het toeristisch-recreatieve produkt wordt verbeterd. Dat de intrinsieke belangen van de monumentenzorg en de cultuur worden gediend. Dat aan de cultuur nieuwe mogelijkheden wordt geboden en natuurlijk dat de werkgelegenheid in zowel de toeristische- als de culturele sector wordt versterkt.

Om de beschikbare middelen en instrumenten evenwel zo doelmatig mogelijk in te zetten is het nodig het werkgebied af te bakenen. Vermeden moet worden dat door teveel te willen doen er feitelijk niets bereikt wordt. Daarom is er in dit plan voor gekozen het werkgebied eerst te beperken tot dat deel van de provincie waar veel bezoekers komen en waar een groot aanbod van cultuurtoeristische bezienswaardigheden is. De omstandigheden zijn hier het gunstigst om eerst ervaring op te doen. De tweede keuze is dat we ons eerst richten op de eigen bevolking en op de bezoekers die reeds in Friesland zijn.

Het doel is niet om snel veel bezoekers naar Friesland te trekken. Zo dit met het thema cultuurtoerisme al mogelijk is. Essentieel is het toeristisch-recreatief medegebruik van culturele voorzieningen en activiteiten te stimuleren.

Het door ons voorgestelde ontwikkelingsmodel gaat in op de eerdergenoemde keuze voor een gebiedsgewijze ontwikkeling. Ook gaat het in op de wijze waarop een planmatige en vakmatige ontwikkeling van cultuur-toerisme te bereiken is.

De volgende uitgangspunten hebben wij daarbij

centraal gesteld:

Wij dienen aan te sluiten bij de beleidsaccenten die door de verschillende overheden worden gesteld. En daarvan zijn de belangrijkste:

1) Het thema "Nederland-Waterland" o.a. de verbinding Lauwersmeer, Leeuwarden, Zuid-west hoek, 2) Stedelijk knooppunt, Stadsgewest Leeuwarden en 3) Het "Strategisch Groei-beleid Rekreatie en Toerisme dat zich o.a. richt op Zuidwest Friesland.

Een volgend uitgangspunt is dat het accent primair gelegd zal worden op toeristisch-recreatieve en culturele infrastructuur en het aanbod van culturele voorzieningen.

Het plan richt zich bovendien op een planmatige ontwikkeling van het cultuur-toerisme. Omdat de bestaande initiatieven veelal een incidenteel karakter hebben en bij de eerder geformuleerde beleidsuitgangspunten nog onvoldoende aansluiten.

Daarnaast is de potentiële culturele belangstelling van Nederlanders en van buitenlanders is groot te noemen. Evenwel niet zo groot en algemeen dat ze gericht benaderd kunnen worden. Om die reden zal dit plan zich dan ook moeten richten op de eigen bevolking en de reeds in de provincie aanwezige bezoekers. Zij zijn van belang omdat zij enerzijds bereikbaar zijn en anderzijds de rol van ambassadeurs kunnen vervullen en daarmee een bruggehoofd-functie hebben bij de ontwikkeling van het cultuur-toerisme in Friesland.

Met het eerder genoemde wordt duidelijk dat het de voorkeur heeft om het plan eerst in het merengebied van zuidwest- en Midden Friesland, de waterverbindingszone Lauwersoog, Leeuwarden, Zuidwest Friesland en de provinciale en culturele hoofdstad Leeuwarden uit te voeren.

Daarna kan met de opgedane ervaringen de aandacht op noordwest-, West en andere delen van Friesland gericht worden.

De ontwikkeling van cultuurtoerisme is alleen mogelijk indien alle betrokkenen mee- en samenwerken. Direct betrokkenen zijn de verschillende overheden, het bedrijfsleven, stichtingen en instellingen op het gebied van rekreatie en toerisme, monumentenzorg, en cultuur.

Alleen via één overkoepelende organisatie zal op een vakmatige wijze de gewenste samenhang tussen de nu vaak versnipperde activiteiten kunnen worden verbeterd. Ook kunnen elkaar nu overlappende werkzaamheden efficiënter worden uitgevoerd.

De organisatie zal een coördinerende functie moe-

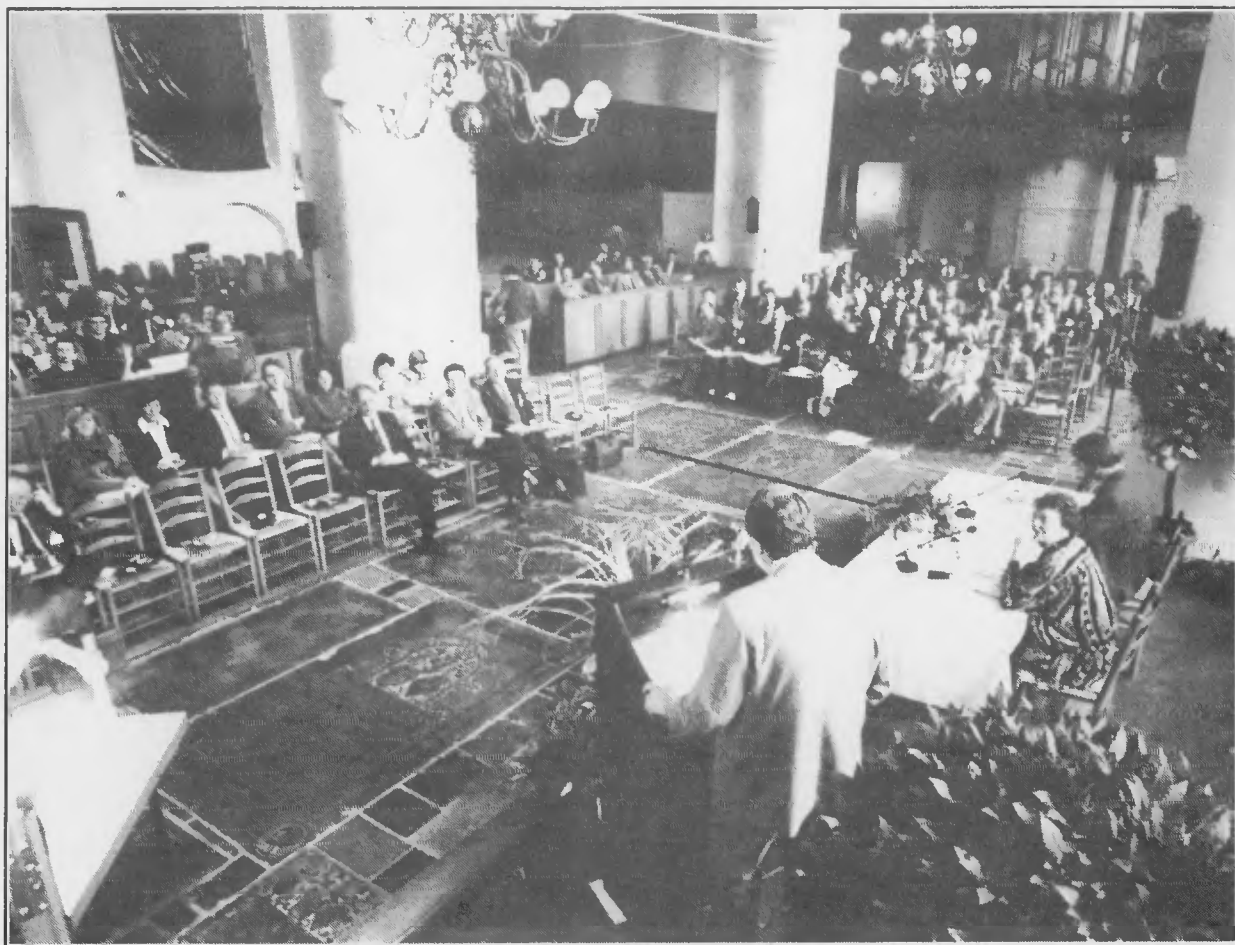
ten vervullen bij de uitvoering van bestaande en nieuwe initiatieven. Het ontwikkelen en uitvoeren van die nieuwe initiatieven zal uitdrukkelijk tot de taken van de organisatie behoren.

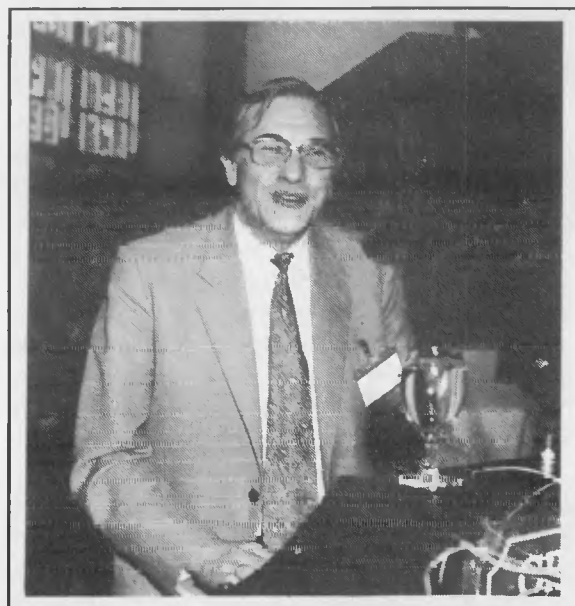
Cultuurtoerisme is wellicht een nieuw woord, maar geen nieuw fenomeen. Met zijn reisbeschrijving is de Romein Plinius de eerste geweest die Friesland in bredere kring onder de aandacht heeft gebracht. In de vorige eeuwen was een reis naar de antieke wereld een opvoedingsideaal van beschaafde mensen in het algemeen en kunstenaars in het bijzonder. Later reisde men, maar dan in groter gezelschap met Thomas Cook naar de pyramiden, het Parthenon en het Forum Romanum.

Cultuur en toerisme zijn geen vreemden voor elkaar. De promotie van het begrip cultuurtoerisme lijkt voor een belangrijke deel het gieten van oude wijn in nieuwe zakken. Wezenlijk anders is dat nu de vraag om cultuur-toeristische bezienswaardigheden en culturele activiteiten te bezoeken uit alle lagen van de bevolking komt en niet uitsluitend uit de dunne laag van de zeer welgestelden. Ook anders is dat de eigen bevolking sterker in de culturele verworvenheden van het verleden is geïnteres-

seerd. Kijk eens naar de toegenomen vraag voor de verschillende en molen- en monumentenroutes, de Open Monumentendag en het Monument van de Maand.

Die vraag naar cultuur moet serieus genomen worden. Juist in onze samenleving die geobsedeerd lijkt door snelheid, verplaatsing en afwisseling is het waarnemen en denken aan fundamentele veranderingen onderhevig. Film en TV doseren informatie in snel wisselende beelden. We worden getraind niet in woorden te denken. Maar in beelden. De auto, de trein en het vliegtuig reduceren het landschap en de stad tot een monotone woestijn en wennen de reiziger eraan zijn aandacht niet te hechten aan plekken maar aan de haast oneindige sequenties van beelden die zijn verplaatsing produceert. De Franse filosoof en stedenbouwkundige Virilio introduceerde hiervoor de term dromologie. Het is afgeleid van het Griekse woord dromos. En dat betekent wedloop. Deze wedloop doet ons niet meer stilstaan bij wat er in onze directe nabijheid gebeurde en nog gebeurt. Daarom kan de dromologie ook als een van de meest wezenlijke redenen worden beschouwd om cultuur-toerisme te ontwikkelen.

Cultuurtoerisme in de nieuwe Duitse deelstaten

Prof. Dr. Bruno Benthien,
Geografisch Instituut van de Ernst Moritz Arndt Universiteit te Greifswald

Prof. Benthien is sinds 1960 hoogleraar aan de Ernst Moritz Arndt Universiteit. Van 1986-1989 was hij hoofd van de wetenschappelijke afdeling Economische Geografie van deze universiteit. Van november 1989 tot april 1990 was Prof. Benthien minister van toerisme van de voormalige D.D.R. en van mei tot oktober 1990 staatssecretaris voor handel en toerisme. Na een korte periode als hoofd van de regionale werkgroep Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg en Berlijn, heeft hij per 1 januari 1991 zijn werkzaamheden aan het geografisch instituut van de EMAU in Greifswald hervat.

Het toerisme, die mobiele vorm van recreatie, waarbij mensen op grote schaal naar andere oorden trekken in binnen- en buitenland, heeft naast zijn betekenis als bedrijfstak ook grote invloed op de vorming van mensen, de kwaliteit van het leven, de inrichting van de omgeving en de internationale betrekkingen. Over dit onderwerp bestaat omvangrijke literatuur. Aangezien de deskundigen daarmee bekend zijn, hoef ik er niet verder op in te gaan. Een ieder heeft wat dat betreft ook zijn persoonlijke ervaringen.

In het toeristisch beleid, dat o.a. de relatie tussen toerisme en regionale ontwikkeling gestalte moet geven, staat enerzijds, op grond van overwegingen

van de markteconomie, het stimuleren van de economie op de voorgrond. Anderzijds wordt zowel voor de meer afgelegen als de centraler gelegen regio's niet alleen met economische doelstellingen rekening gehouden, ook andere onafhankelijke doelstellingen is bewust een plaats gegeven in het beleid. Een toeristisch beleid dat beide doeleinden dient is noodzakelijk aangezien duurzame ontwikkelingen niet vanzelf ontstaan. Nieuwe structuren worden door marktprocessen - en uiteindelijk alleen daardoor - beïnvloed en gevormd.

In de nieuwe Duitse deelstaten is de toepassing van dit principe bijzonder belangrijk, omdat deze regio's momenteel ingrijpende economische veran-

deringen doormaken en omdat op veel plaatsen het toerisme als een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling wordt gezien. Dat vereist een op de te verwachten vraag georiënteerde inschatting van de mogelijkheden en een capaciteit afgestemd op de aan te bieden attracties. Tegelijkertijd wordt gewerkt aan een op de markteconomie gebaseerde planning in de deelstaten en op regionaal niveau. Voor geografen bestaat de mogelijkheid om vanuit hun gezichtspunt bij te dragen aan het opstellen van analyses en prognoses van de toeristische mogelijkheden en invloed uit te oefenen op het tot stand brengen van optimale ruimtelijke verhoudingen in bestaande en potentiële toeristische gebieden als 'regionale systemen van een sociaal, ecologisch en cultureel aanvaardbare markteconomie'. Wij geografen uit Greifswald doen dit momenteel door onze medewerking te verlenen aan het voorlopige ruimtelijke ordeningsprogramma van de deelstaat Mecklenburg-Vorpommern.

Wat valt er over de vraag te zeggen? Globaal gezien komen de wensen van de toeristen neer op recreatie, vorming en het opdoen van indrukken. Deze drie wensen worden vaak met elkaar gecombineerd. Economen zeggen: het toerisme is een klassieke kopersmarkt. De potentiële gast bepaalt wat er gebeurt. De aanbieders van toeristische voorzieningen en activiteiten moeten weten wat de toeristen willen, op de hoogte zijn van voorstellingen en verwachtingen - niet andersom.

Volgens Friedhelm Ernst (lezing in Dresden 1990) verwacht de gast van nu o.a. natuur en landelijkheid, maar ook een traditionele sfeer, en daarnaast een scala van activiteiten. Met name cultuurtoerisme kan een bijdrage leveren aan het opdoen van indrukken en voor vorming, educatie zorgen. Onze vraagstelling beperkt zich daarom tot de vraag waar in de nieuwe Duitse deelstaten voor cultuurtoerisme geschikte locaties aanwezig zijn en wat voor type locaties dit zijn.

Ik zou met name de steden willen noemen en in dat opzicht bestaat er een zekere overeenkomst tussen cultuurtoerisme en stedelijk toerisme. Onder de in de voormalige DDR heersende omstandigheden werden vooral steden als Dresden, Weimar, Potsdam, Berlijn en Rostock bezocht, maar verder ook vele andere steden, vooral in het zuiden van het land. Een vergelijking van de gegevens van de jaren 1970, 1976, 1985 en 1987 maakt dat duidelijk. Hier dient aan toegevoegd te worden dat vanwege het algehele gebrek aan overnachtingscapaciteit in de vroegere DDR de meeste uitstapjes slechts één dag duurden, zonder overnachting.

Om het stedelijk toerisme c.q. cultuurtoerisme te stimuleren werden in de jaren tachtig steeds meer informatiebureaus voor toerisme opgericht, die rondleidingen en bezichtigingen verzorgden, accommodatie regelden en brochures, stadsplattegronden en souvenirs verkochten. Aangezien de stedelijke infrastructuur echter nauwelijks toereikend was voor de behoeften van de stadsbevolking, hadden de gemeenten er economisch gezien geen belang bij op nationaal of internationaal niveau promotionele activiteiten te ontwikkelen om het toerisme te bevorderen. Zelfs het betrokken worden bij het toenemende op het buitenland gerichte toerisme, waarvoor bij de staatsreisbureaus in converteerbare munt moest worden betaald, betekende voor de gemeenten alleen maar een extra belasting waarvan de eigen bevolking niet profiteerde.

Hierin is nu fundamenteel verandering gekomen. De 'stadsinformatiediensten' zijn nu marketinginstellingen, die het toeristische aanbod van hun steden aan de man brengen. Zij dragen er wezenlijk toe bij dat bijvoorbeeld educatieve reizen niet alleen op grote steden zijn gericht, maar dat ook veel middelgrote en kleinere steden worden bezocht. Dit is des te eenvoudiger nu er algemeen een tendens te bespeuren valt waarbij men zich afkeert van puur natuurtoerisme en het cultuurtoerisme aan populariteit lijkt te winnen. Hoewel de interessante aspecten van het op grote steden gerichte toerisme zijn onderzocht en bepaalde tegenstellingen ten aanzien van cultuurtoerisme en de instandhouding van cultuurbezit wel zijn aangevoeld, blijft er onduidelijkheid wat betreft de situatie met betrekking tot de toeristische locaties. Op grond van de statistieken kunnen weliswaar uitspraken over de aanwezige capaciteit worden gedaan, echter nauwelijks over de benutting ervan.

Het cultuurtoerisme in de nieuwe Duitse deelstaten beperkt zich echter niet tot het cultuurhistorische erfgoed en de cultuurlandschappen, d.w.z. de door de mens gevormde landschappen aan de kust, in de bosgebieden, het merengebied en het middelgebergte. Een goed voorbeeld van een gevarieerd landschap is het Wörlitzer cultuurlandschap aan de Elbe boven Dessau.

Intussen is overal behoefte ontstaan aan een snelle uitbreiding van de toeristische infrastructuur, het aanbod van overnachtingsfaciliteiten, voorzieningen en diensten. Ook onze beschermde landschappen zoals de nieuwe nationale parken, de ecologische reservaten en de natuurparken zouden tot de voor cultuurtoerisme geschikte locaties kunnen behoren.

In de vele op de markt gebrachte reisgidsen wordt wervend en informatief geschreven over de cultuurtoeristische locaties. Wij zien het als een dankbare taak voor geografen om deze reisliteratuur te kwalificeren en de werkzaamheden van de toeristische verenigingen en de gemeente-, regio- en deelstaatsbesturen adviserend te begeleiden. Daarbij dient ook aandacht te worden besteed aan het feit dat een autochtone cultuur in de regio's het evenzeer waard is om beschermd en behouden te worden als de natuur. Voor de toerist lijkt het bijvoorbeeld tegenstrijdig om in plaatsen aan de Rijn alleen maar pizzeria's en nauwelijks nog een echt wijnlokaal aan te treffen. Samenvattend kunnen we stellen dat:

- Het individuele of in groepsverband plaatsvindende cultuurtoerisme kan bijdragen tot educatie en het opdoen van indrukken en op die manier de recreatie kan bevorderen.

- Cultuurtoerisme is vooral gebaseerd op het potentieel aan bezienswaardigheden op cultuurhistorisch en cultureel gebied in de steden, die in de nieuwe Duitse deelstaten belangrijke aspecten van de Duitse geschiedenis weerspiegelen.

- Bij cultuurtoerisme worden de landelijke gebieden niet over het hoofd gezien. Juist hier dienen tot op heden minder bekende en daarom minder benutte mogelijkheden in de vorm van 'intelligent' toerisme - toerisme dat betrokkenheid met het onderwerp vereist en ontwikkelt - in het aanbod te worden opgenomen.

Literatuur:

G. ALBRECHT, W. ALBRECHT, B. BENTHIEN, I. BREUSTE, M. BÜTOW: 'Erholungswesen und Tourismus in der DDR' (the leisure industry and tourism in the GDR). In *Geographische Rundschau* 10/1991, pages 606-613.

W. ALBRECHT, G. ALBRECHT, I. BREUSTE, M. BÜTOW: 'Tourismus und Erholungswesen als Entwicklungsfaktoren des Bundeslandes Mecklenburg-Vorpommern - Analyse und Prognose'. (Tourism and the leisure industry as development factors in the state of Mecklenburg/Vorpommern - analysis and forecast.) In *'Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie'* issue 2/1991, pages 94-105.

Colofon

Uitgave: Provincie Friesland
Druk: Drukkerij Provincie Friesland
Vertalingen: Van der Noord Vertalingen, Goutum
Fotografie: dickvanderheijde jr., Leeuwarden

De conferentie is mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van:

de Provincie Friesland
het European Centre for Traditional and regional Cultures
de Europese Commissie
de Gemeente Leeuwarden
de Kamer van Koophandel en Fabrieken van Friesland

Conference Cultural Tourism & Regional Development

P.O. Box 20120
NL - 8900 HM Leeuwarden
Telephone: 058-925925
Fax: 058-925123
Telex: 46552

Deelnemers Conferentie Cultuurtoerisme en Regionale Ontwikkeling
7 en 8 november 1991 te Leeuwarden

A. Boesmans
Directie Cultuur en Recreatie
Universiteitslaan 1
3500 HASSELT
België

A. de Vries
Stichting Promotie Kollumerland
Postbus 4
9290 AA KOLLUM

A. Duursma
Gemeente Opsterland
Postbus 10000
9244 ZP BEETSTERZWAAG

A. Knobbe
BG&TI Management & Marketing
Huisbedenerstraat 30
4190 KLEVE-Warbeyen
Duitsland

A. Lok
VVV Friesland
Stationsplein 1
8911 AC LEEUWARDEN

A. van der Tuuk
Adviesbureau Toeristische
Activiteiten
Spanjaardslaan 43 - 45
8917 AL LEEUWARDEN

A. van der Zee
Batavia-Werf
Postbus 119
8200 AC LELYSTAD

A. van Weperen
Noordplan
Postbus 501
8901 BH LEEUWARDEN

A.D. Hutten
C.H.N. / ELRA
Emmakade 59
8921 AG LEEUWARDEN

A.G.M. Olbertz
Vakblad "Recreatie & Toerisme"
Hogeweg 25
3814 CC AMERSFOORT

A.J.M.M. Janssen
Oranjewoud B.V.
Postbus 24
8440 AA HEERENVEEN

Anna Brix Studsholt
The County of North Jutland
Niels Bohrs Vej 30
9220 DK AALBORG OST
Denemarken

Anne-Mette Frederiksen
Landskabskontoret
Lyseng Alle 1
8270 DK HOJBJERG
Denemarken

C. Groen
Ministerie van Economische Zaken
Postbus 20101
2500 EC DEN HAAG

C. Jurgens
Gemeente Hellevoetsluis
Oostzanddijk 26
3221 AH HELLEVOETSLUIS

C. Wetting
Gemeente Leeuwarden
Arendstuin 41 - 43
8911 ET LEEUWARDEN

C.H. Suttorp
Gemeente Hellevoetsluis
Oostzanddijk 26
3221 AH HELLEVOETSLUIS

Ch. Helsted
Roskilde Amt County Council
Kogevej 80
4000 ROSKILDE
Denemarken

Collegen Dr. C. Kurucsai
Baranya County General Assembly
Rakoczi ut 34
H-7623 PECS
Hongarije

Commissaris der Koningin
H. Wiegel
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

D.H. Baalman
Het Oversticht
Postbus 531
8000 AM ZWOLLE

A.J. Douma
Aktieprogramma Noord-Oost
Friesland
Postbus 1
9100 AA DOKKUM

D.J. Meesterberends
Leefbaarheidsproject Regio
Oostermoer
Brink 16
9461 AS GIETEN

D.K.J. Boere Gemeente
Haarlemmermeer
Postbus 74
2130 AB HOOFFDORP

Dr. K. Gehrler
Amt Vorarlberger Landesregierung
Landhaus
A-6901 BREGENZ
Oostenrijk

Dr. T.J. Kamphorst
WICE WELRA
Rengerslaan 8
8917 DD LEEUWARDEN

Dr. W.J. Munsters
Hoge Hotelschool Maastricht
Bethlehemweg 2
6222 BM MAASTRICHT

Drs. A.G.J. Entius
Cultuurfonds Bank Ned. Gem.
Soesterweg 415
3812 AM AMERSFOORT

Drs. A.H. Verheij
NOM
Postbus 424
9700 AK GRONINGEN

Drs. A.P.L.M. Schenk
Provincie Noord-Brabant
Postbus 90151
5200 MC DEN BOSCH

Drs. B.H. Verfürden
Stichting N.C.M.
Sint Antoniesbreestraat 69
1011 HB AMSTERDAM

Drs. E.H. van Dijk
Planresultancy B.V.
Julianastraat 25
4884 BD WERNHOUT

Drs. F.L.J. van Dulm
Rijksdienst voor de
Monumentenzorg
Postbus 1001
3700 BA ZEIST

Drs. H.A. Jonkers
Rabobank Nederland
Postbus 688
8901 BL LEEUWARDEN

Drs. H.F.M. van Sloun
Provincie Limburg
Postbus 5700
6202 MA MAASTRICHT

Drs. Ing. W.H.F. Rietbergen
ANWB
Wassenaarseweg 220
2596 EC DEN HAAG

Drs. J. ter Haar
ETIL BV
Limburglaan 10
6229 GA MAASTRICHT

Drs. M. Abma
Gemeente Wunseradiel
Postbus 2
8748 ZL WITMARSUM

Drs. W. Brouwer en R. Verkerk
Ingenieursbureau Oranjewoud BV
Postbus 24
8440 AA HEERENVEEN

Drs. W.H.C. Tieks
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

E. Janssen
Gemeente Leeuwarden
Postbus 21000
8900 JA LEEUWARDEN

E. Zijlstra
Gemeente Tytsjerksteradiel
Raadhuisweg 7
9251 GH BURGUM

E.R. Visser
Grontmij Friesland
Postbus 91
9200 AB DRACHTEN

F. Bouwers
Ministerie L.N.V.
Postbus 2003
8901 JA LEEUWARDEN

F. de Klerk Wolters
TVW / CVT
Spanjaardslaan 43
8917 AL LEEUWARDEN

F. Gort
Student CHN
Starterstraat 22
8932 GE LEEUWARDEN

F. van der Bij
Buro Vijn BV
Rengerweg 98
9062 EJ OENKERK

G. Swallow
County Arts Unit Humberside
Fifth Floor, Prospect House, Prospect Street
HULL, North-Humberside HU 2 8PU
ENGLAND

G.A. Kessler
NOM ISP IV
Damsport 1
9728 PP GRONINGEN

G.P. Laban
Gemeente Naarden
Raadhuisstraat 2
1411 EC NAARDEN

Gedeputeerde mevr. A. Brandenburg
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Gedeputeerde mevr. J. Liemburg
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

H. de Haan
Federatie van Friese Musea
Eewal 86
8911 GV LEEUWARDEN

H. de Jong
Gemeente Opsterland
Postbus 10000
9244 ZP BEETSTERZWAAG

H. Hilarides
Statenlid D'66
Provincie Friesland
Skutsje 28
8501 SK JOURE

H. Kroeze
VVV Emmen
Raadhuisplein 2
7811 AP EMMEN

H. Sandberg
Provincie Utrecht
Postbus 80300
3508 TH UTRECHT

H. Tober
Mecklenburg
Magdeburgerstrasse 20
0-2793 SCHWERIN
Duitsland

H.G. Heukels
Stagiaire 'Fries Museum'
Turfmarkt 24
8911 KT LEEUWARDEN

H. Th. van der Zand
Stichting Stedelijk Cultureel Overleg
Postbus 578
6500 AN NIJMEGEN

H.W. Woudenberg
Gemeente Woudenberg
Gemeente Kampen
Voorstraat 119
8261 HR KAMPEN

I.Th.M. Pel
Organisator Culturele
Manifestaties
Postbus 323
8901 BC LEEUWARDEN

Ing. F.A. Aukema
Gemeente Ommen
Chevallerastraat 2
7731 EE OMMEN

Ing.G.B.H. Woudenberg
Alliance Internationale
de Tourisme
Rue de la Loi 44
1040 BRUXELLES 4
België

Ir. F. de Wolf
Secr. VVD Statenfractie
Oostergostraat 37
9001 CG GROU

Ir. F.J. Koffrie
Gemeente Hasselt
Markt 2/3
8061 GG HASSELT

Ir. J.A.F.A. Timmermans
Gemeente Leeuwarden
Postbus 21000
8900 JA LEEUWARDEN

Ir. J.M. van der Donk
Bureau Froger & Meysing
Oude Delft 47
2611 BC DELFT

Ir. R.A.C.M. Bonnier
Ministerie van Economische Zaken
Keizersgracht 1
8911 KR LEEUWARDEN

Ir. T.J. Brouwer
Gemeente Leeuwarden D.S.O.M.
Postbus 20140
8900 HM LEEUWARDEN

Ir. W.J. Licht
Gemeente Emmen
Postbus 242
7800 AE EMMEN

Ir. K. v.d. Spek en/of mevr. Goedhart
Bureau TERP
Utrechtseweg 67a
3818 EA AMERSFOORT

J. Andrea
Stichting RAAP
Pl. Muidergracht 14
1018 TV AMSTERDAM

J. Frieswijk
Gemeente Opsterland
Postbus 10000
9244 ZP BEETSERZWAAG

J. Hofstra
Jan Hofstra Reizen BV
Postbus 724
9200 AS DRACHTEN

J. Knukkel
Gemeente Enkhuizen
Postbus 11
1600 AA ENKHUIZEN

J. Meyerscough
Ind. Consult
39 Campden Street
W8 7 ET LONDON
England

J. Planting
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

J. ter Linden
Nationaal Schoolmuseum
Postbus 21536
3001 AM ROTTERDAM

J. van Aspert
Provincie Zeeland
Postbus 153
4330 AD MIDDELBURG

J. van Rosmalen
Hogeschool Nijmegen
Postbus 9020
6500 JK NIJMEGEN

J. van Tuinen
Gemeente Opsterland
Postbus 10000
9244 ZP BEETSTERZWAAG

J. Weber
Gemeente Emmen
Raadhuisplein 1
7811 AP EMMEN

J.C. de Groot
Gemeente Leeuwarden
Arendstuin 41 - 43
8911 ET LEEUWARDEN

J.H.W. Hondelink
Gemeente Markelo
Burg. de Beaufortplein 1
7475 CN MARKELO

J.J. Lottgering
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

J.J. Oosterhuis
Provincie Utrecht
Postbus 80300
3508 TH UTRECHT

J.K. Janssen
Vakblad Recreatie & Toerisme
Postbus 93200
2509 BA DEN HAAG

J.R. van Weperen
Regionale Ontwikkeling
N.W.-Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Joh. Valk
Gemeente Hoogeveen
Postbus 20000
7900 PA HOOGEVEEN

K. Koomstra
Gemeente Skarsterlan
Postbus 101
8500 AC JOURE

Kingma of De Jong
Leeuwarder Courant
Voorstreek 99
8911 JM LEEUWARDEN

L. Kunnen
Provincie Overijssel
Postbus 10078
8000 GB ZWOLLE

M. Jean Madoumier
Innovact
64 Avenue de la Liberation
87000 LIMOGES
France

M. Meindertsma
De Vries & Partners B.V.
P.W. Alexanderlaan 331
7311 SW APELDOORN

M. Zonneville
Gemeente Ameland
Postbus 22
9160 AA HOLLUM

Mevr. L. Fokkema-Terpstra
Gemeente Franekeradeel
Postbus 58
8800 AB FRANEKER

Mevr. A. Jansen
Stagiaire Nieuwesteeg 5
Voorstreek 30 - 32
8911 JP LEEUWARDEN

Mevr. A. Namendorf
Student CHN Leeuwarden
Spanjaardslaan 43 - 45
8917 AL LEEUWARDEN

Mevr. A. Sterk
Provinciale VVV Utrecht
Europalaan 93
3526 KP UTRECHT

Mevr. A. v.d. Hoek
Statenlid PvdA
Provincie Friesland
Dijkstraat 5
8801 LR FRANEKER

Mevr. A.A.H. Graafland
Gemeente Gouda
Postbus 1086
2800 BB GOUDA

Mevr. A.M. Krap
Grontnij Friesland
Postbus 91
9200 AB DRACHTEN

Mevr. A. Raukema
Stichting Monument van de Maand
Postbus 805
8901 BP LEEUWARDEN

Mevr. A.Y. Hamer
Stichting Monument van de Maand
Postbus 805
8901 BP LEEUWARDEN

Mevr. D.J.T. Boonstra
Gemeente Zutphen
Postbus 41
7200 AA ZUTPHEN

Mevr. Drs. C.M.S. Eisenburger
Afrika Museum
Postbus 6
6571 CS BERGEN DAL

Mevr. E. Wicker
Bacs Kiskun County General
Assembly
Majus 1 ter 3 Pf 141
H-6000 KECSKEMET
Hongarije

Mevr. G. Groenendijk
Gemeente Utrecht
Postbus 8406
3505 RK UTRECHT

Mevr. G. Krol-Benedictus
Statenlid FNP
Provincie Friesland
Skeanewei 29
9212 VC BOARNBURGUM

Mevr. H.A.J. Meelissen
Provincie Noord-Holland
Houtplein 33
2012 DE HAARLEM

Mevr. I. Stroosnijder
Ng-Magazine
Postbus 30435
2500 GK DEN HAAG

Mevr. I.M.E. Ruigrok
Rijks Planologische Dienst
W. Witsenplein 6
2596 BK DEN HAAG

Mevr. J. Baan
Nederlands Bureau voor Toerisme
Vlietweg 15
2266 KA LEIDSCHENDAM

Mevr. J. Klupel
Vakblad Recreatie & Toerisme
Postbus 93200
2509 BA DEN HAAG

Mevr. J.A. de Vries
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Mevr. J.G. Vlietstra
Gemeente Leeuwarden
Postbus 21000
8900 JA LEEUWARDEN

Mevr. K.J. Tap
Provincie Drenthe
Westerbrink 1
9405 BJ ASSEN

Mevr. L. Bakker
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Mevr. Laenen
Gemeente Apeldoorn
Postbus 9033
7300 ES APELDOORN

Mevrouw M. Verbunt
Hogeschool Nijmegen
Postbus 9029
6500 JK NIJMEGEN

Mevr. M.C. Jansen-Verbeke
K.U. Nijmegen
Th. van Aquinostraat 5
6525 KD NIJMEGEN

Mevr. P. v.d. Heuvel
Voorlichting Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Mevr. R. Vries
Adviesraad TVW/CHN
Rengerslaan 8
8917 DD LEEUWARDEN

Mevr. R. Witteveen
VVV Friesland
Stationsplein 1
8911 AC LEEUWARDEN

Mevr. R.M.L. Orleans
Gemeente Gouda
Postbus 1086
2800 BB GOUDA

Mevr. S.C.J. Stevens
Gemeente Nijmegen
Korte Nieuwstraat 6
6500 JW NIJMEGEN

Mevr. S.L. Sandstra-Loots
Gemeente Enkhuizen
Postbus 11
1600 AA ENKHUIZEN

Mevr. S.M. Bak
Fries Museum
Turfmarkt 24
8911 KT LEEUWARDEN

Mevr. Mr. R. Schim v.d. Loeff- Snijder
Provincie Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA DEN HAAG

Mms. Verlynde
Region des Pays de la Loire
1 Rue de la Loire 44066
NANTES Cedex 44066
France

Mr. A. Kilday
ECTARC
Parade Street
11208 RB LLANGOLLEN CLWYD
Wales U.K.

Mr. Boubaris
Mayor of Chios
Mairie de Chios
GR 82100 CHIOS
Greece

Mr. D.J. van der Neut
Ministerie van WVC
Churchillaan 366
2285 SJ RIJSWIJK

Mr. E.G.A.M. van Beers
Gemeente Tubbergen
Raadhuisplein 1
7650 AA TUBBERGEN

Mr. Ebbe Keld Pedersen
Ministry of Environment
Haraldsgade 53
2100 COPENHAGEN
Denemarken

Mr. G. Bernardini
E.G. / DG 16
Wetstraat 200
1040 BRUSSEL
België

Mr. G. Evans
Department of Tourism
and Development
Shire Hall MOLD
CH7 6NB CLWYD
Wales U.K.

Mr. I. Spilanis
Expert in Tourism Development
47 Kydonion Street
81100 MYTILINI
Greece

Mr. J. Jafari
Hospitality and Tourism
University of Wisconsin-Stout
Menomonie Wisconsin 54751
USA

Mr. J. Munro
Humberside Tourism
Prospect Street Hull
HU28PU NORTH HUMBERSIDE
England

Mr. J. Portugal
Rua Rainha D. Estefania 251
4100 PORTO
Portugal

Mr. K. Moth
Building Design Partnership
Sunlight House
Quay Street
M603JA MANCHESTER
England

Mr. S.J. Hartkamp
Stichting Cultureelfonds
Den Haag
Postbus 30305
2500 GH DEN HAAG

Mr. S.J. Louwerse
Provincie Zeeland
St. Pieterstraat 42
4330 LA MIDDELBURG

Mrs. S. Edwards
ECTARC
Parade Street
11208RB LLANGOLLEN CLWYD
Wales U.K.

N. Adams
Wales Tourist Board
Brunel House
2 Fitzalan RD
CF2 1UY CARDIFF
Wales U.K.

N. Speelman
CVT
Spanjaardslaan 43 - 45
8917 AL LEEUWARDEN

N.J.M. de Kruyff
Provincie Gelderland
Postbus 9090
6800 GX ARNHEM

O. Bijster
V.K.V.
Lucasbolwerk 11
3512 EH UTRECHT

P. de Haan
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

P. de Jager
Statenlid Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

P. Sieperda
Docent CHN
Emmakade NZ 59
8921 CG LEEUWARDEN

P. Silva
C.C.R. Alentejo
Rua da Misericordia 9
7000 EVORA
Portugal

P.B. Bouman
Stichting Cultuurfonds van de Bank Nederlandse
Gemeenten
Koninginnegracht 2
2514 AA DEN HAAG

P.G.H. van Hilst
Student stage N.C.M.
p/a/ Sint Antoniebreestraat 69
1011 HB AMSTERDAM

P.H. Huig
Hogeschool Drenthe
Boermarkeweg 21
7822 HM EMMEN

P.H. van Rooij
Gemeente Roermond
Postbus 900
6040 AX ROERMOND

Prof. Dr. B. Benthien
Universiteit Greifswald
Gerdingstrasse 18
2200 GREIFSWALD
Duitsland

Prof. J.D. Fridgen
Michigan State University
East Lansing MI 48824
MICHIGAN
U.S.A.

R. Jongbloed
Buro Bugel
Noordersingel 68
8917 BB LEEUWARDEN

R. Latreille
Region Languedoc Rousillon
201 Avenue de la Pompigname
34064 MONTPELLIER
Frankrijk

R. Naaktgeboren
Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
3311 GR DORDRECHT

R. Smit
Gemeente Leeuwarden
Arendstuin 41 - 43
8911 ET LEEUWARDEN

R. Terpstra
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

Rob Veldhuis
Student TVW
Spanjaardslaan 43
8917 AL LEEUWARDEN

R. Weel
Docent Kunst & Cultuur
Emmakade 59 NZ
8921 CG LEEUWARDEN

R.J.P. Toole
Provincie Noord-Holland
Houtplein 33
2012 DE HAARLEM

R.W. ter Avest
Gemeente Ommen
Chevallerastraat 2
7731 EE OMMEN

S. Broekhuizen
Provincie Flevoland
Postbus 55
8200 AB LELYSTAD

S. Soepboer
Dutch Hospitality-Business
Services
Postbus 245
3700 AE ZEIST

Sgn. M. Baracchino
Regione Piemonte
Via Magenta 12
10128 TORINO
Italië

Sgn. M. Colombano
Regione Piemonte
Via Magenta 12
10128 TORINO
Italië

T. v.d. Meulen
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

T.H. de Haan
Architektenbureau De Haan
Molenstraat 52
1779 XH DEN OEVER

Th. de Vries
Stichting VVV Workum Promotie
Postbus 68
8710 AB WORKUM

V. Platenkamp
Nationale Hogeschool Toerisme & Verkeer
Sibeliuslaan 13
4837 CA BREDA

W. Cassiers
Dienst Toerisme Stad Antwerpen
Grote Markt 15
2000 ANTWERPEN
België

W. aan der Vegt
Provincie Friesland
Postbus 20120
8900 HM LEEUWARDEN

W. Veen
Gemeente Groningen
Postbus 268
9700 AG GRONINGEN

W.H.J. van der Ende
NIVON
Nieuwe Herengracht 119
1011 SB AMSTERDAM

Mevrouw Sliksma
Gemeente Kollumerland
Postbus 13
9290 AA KOLLUM